

Факултет Политичких наука
Универзитет у Београду

мр Ива Смиљанић

МЕШОВИТИ ПОЛИТИЧКИ ОБЛИК
У ПОЛИБИЈЕВОЈ ПОЛИТИЧКОЈ ТЕОРИЈИ

докторска дисертација

Београд, 2016.

Faculty of Political Sciences

University of Belgrade

Iva Smiljanić, MA

THE MIXED CONSTITUTION
IN POLITICAL THEORY OF POLYBIUS

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2016

Ментор:

Проф. др Илија Вујачић, редовни професор, Универзитет у Београду, Факултет политичких наука.

Чланови комисије:

Доц. др Марко Симендић, доцент, Универзитет у Београду, Факултет политичких наука.

Проф. др Александар Молнар, редовни професор, Универзитет у Београду, Филозофски факултет.

Датум одбране:

МЕШОВИТИ ПОЛИТИЧКИ ОБЛИК У ПОЛИБИЈЕВОЈ ПОЛИТИЧКОЈ ТЕОРИЈИ

Резиме

Идеја мешовитог политичког облика једна је од креација грчке политичке филозофије која је имала фундаменталан утицај на модерну политичку теорију али и на модерне политичке системе и институције. Овај концепт има дугу историју и многе варијације код различитих аутора и филозофских школа. Када ју је најзад преузела, нововековна европска мисао је ову идеју реинтерпретирала на начин који је одговарао потребама и дилемима новог времена.

Ова дисертација нема амбицију да исцрпно обради питање мешовитог облика у античкој филозофији. Уместо тога она је фокусирана на једног значајног аутора који се налази на средини њеног развојног пута. Полибије из Мегалепоља (рођен пре 200. п.н.е., умро после 120. п.н.е.), државник, књижевник и историчар представља, уз Диодора са Сицилије, јединог хеленистичког прозног писца који нам је сачуван у већем обиму. Његова мања дела су изгубљена а од главног рада, *Историја*, сачувано је мање од једне трећине текста. Само првих пет књига од укупно четрдесет постоје у целини. То је војна и политичка историја медитеранског света која обухвата период између 264. (почетак пунских ратова) и 146. године п.н.е (пад Картагине и Ахајске лиге). Основна тема његовог дела је успон римске државе до надмоћног положаја у античког свету. Ради објашњења римске изузетности Полибије је морао да се окрене политичкој филозофији. У VI књизи *Историја*, он користи грчку политичку теорију да скицира римску државу и њене институције, и да покуша да објасни њену чудесну успешност. Иако ни она није сачувана у целини (процењено је да је изгубљено око половине првобитног текста), Полибијева VI књига представља најдужи текст из области политичке филозофије који је преживео из хеленистичког доба.

Основни аргумент који Полибије износи је да римски успон није резултат среће, случаја или простих чинилаца као што су величина војске, бројност становништва или материјално богатство, мада признаје да су и они били на страни Рима. У корену римског успеха лежи специфично устројство римске државе, коју он, као и други антички писци, не раздваја од друштва у целини. Полибије брани став да римска држава не припада ни једном од простих облика владавине које познаје грчка политичка теорија, као што су краљевство, аристократска или демократска република, већ да припада нарочитом типу који обухвата све њих – мешовитом облику. Као мешовита државна форма (μικτή πολιτεία), Рим преузима све квалитете три основна облика, остављајући по страни њихове бројне недостатке.

У тренутку када је Полибије одлучио да је употреби, идеја мешовитог облика је имала дугу традицију у грчкој филозофији. Њени корени се губе у грчкој политици и филозофији V века. Код атинског историчара Тукидида, аутора *Пелопонеског рата*, овај појам се среће по први пут (нарочито у књизи VIII, глава 97), али у још неразрађеном облику који је највероватније преузет из дневнополитичке дискусије. У својим познијим делима, Платон је узео овај појам и дао му важно место у свом пројекту идеалне државе. Платонова „Магнезија“, замишљена у *Законима*, представља пример мешовитог облика. Аристотел је овај појам уградио у своју политичку теорију, иступајући са ставом да је мешовити устав убедљиво најбољи од свих могућих облика владавине. Њихови ученици и настављачи даље пишу о овој идеји, чиме она постаје трајна својина грчке филозофије. Посебно је у овом погледу значајан Аристотелов ученик Дикеарх из Месане, аутор изгубљеног дела посвећеног идеји мешовитог устава. Ови филозофи су као основни квалитет мешовитог типа видели стабилност и постојаност које је он обезбеђивао друштву. Овај модел је приказиван као решење које елиминише унутрашње поделе, револуције, социјалне покрете и грађанске ратове – проблеме који су мучили многе грчке државе.

Полибије преузима основни концепт својих претходника али га надограђује, проширујући га новим елементима. Стабилност је битна одлика мешовитог типа и у његовом тумачењу, и битан део објашњења римске моћи, али постоје и друге погодности. За Полибија такво уређење не ствара само стабилну већ и моћну државу, која има снаге и одлучности за велика постигнућа у спољној политици. Оно даје најбоље људе, моралне и дисциплиноване и обезбеђује потребан ниво мудрости и одговорности у одлучивању. Такво друштво може да одговори озбиљним спољним изазовима и да поднесе драстичне ударце које наноси одлучан непријатељ. Док најбољи владају, народу је остављена права мера утицаја и слободе. Полибије је велику важност придавао пристанку оних којима се влада на власт коју имају.

Римска држава је у VI књизи *Историја* описана као мешавина краљевства, аристократије и демократије. Свака од ових компоненти је оличена у одговарајућим законима и институцијама. Тако су монархијска институција конзули, Сенат је оличење аристократског принципа а народне скупштине и трибуни демократског. Уколико нека компонента пређе границу моћи која јој је постављена, друге две је заустављају и спутавају. Међутим, римски систем је тако добар и усаглашен да ово није типично већ је правило свакодневна хармонија и договор при решавању проблема. Полибије не сматра да је римска држава јединствен случај и једини историјски пример мешовитог облика. Он наводи још два примера: Лакедемон (Спарту), који су на тај начин приказивали многи грчки филозофи, и

Картагину, великог римског непријатеља. Ипак, читаоцу се ставља до знања да међу мешовитим уставима постоје суптилне разлике и да је римски бољи од друга два, поред тога што је римски тренутно на врхунцу док су Спарта и Картагина увелико дошле на удар цикличне промене државних облика (анакиклозе).

У својој анализи, Полибије је чврсто повезао појам мешовитог устава и анакиклозе. Циклична промена је приказана као апсолутна законитост који погађа све државе и сва друштва. Све оне се подижу из примитивних почетака, пролазе кроз циклусе различитих режима, преврата и обнова, све док поново не падну у примитивно стање чиме се један циклус завршава и други отпочиње. Једино уређење које (привремено) може да одолева анакиклози јесте мешовити облик. На крају ће и оно испасти из стања стабилности и равнотеже, и деструктивни циклус ће се наставити, али док се то не деси, могу да прођу векови. И римска величина и стабилност су коначни и једном ће нестати, али то ће се десити тек у далекој будућности.

Полибије није сасвим доследан у разради своје политичке теорије. Постоје моменти, како у VI књизи, тако и ван ње, који нарушавају њену логичку доследност. Мада је описује као мешовити облик, он повремено признаје да је римска држава заправо ближа аристократији. Он радо користи појам Тихе (Τύχη, Судбина, Срећа) да објасни сложеност догађаја о којима пише, повремено објашњавајући и римске успехе и неуспехе њеним дејством. Велике личности понекад добијају превелику улогу, до тачке када квалитети конкретног државног облика постају ирелевантни. Како је знање модерне науке о римској држави и друштву расло, тако смо постали свесни озбиљних недостатака Полибијеве анализе, чак и крупних изостављања која су почињена како би се избрисао раскорак између теорије и стварности.

Идеја мешовитог облика, у форми коју јој је дао Полибије, имала је огроман утицај. Читали су га и користили савременици и бројни настављачи. Веома је утицао на Римљане, пре свега на Цицерона. У позној антици и средњем веку његов утицај опада и међу Византинцима је познат претежно као историчар римског успона. Али када ренесанса Европа поново открије Полибија, његова слава ће се понајпре заснивати на ономе што је написао у VI књизи. Од Макијавелија, преко Хобса и Русоа, до твораца америчког устава, Полибије је био један од најутицајнијих античких политичких теоретичара. Његов утицај, мање приметан али константан, постоји и данас.

Кључне речи: мешовити политички облик, мешовити устав, Полибије, Платон, Аристотел, Цицерон, анакиклоза, грчка политичка теорија, хеленистичко доба, антички Рим

Научна област: Политичке науке

Ужа научна област: Историја политичких теорија

УДК број:

THE MIXED CONSTITUTION IN POLITICAL THEORY OF POLYBIUS

Summary

The idea of the mixed constitution is one of the creations of Greek political philosophy that had fundamental influence on both modern political theory and modern political systems and institutions. This concept had a very long history and many variations in works of different authors and philosophical schools. Once it was finally taken over by the early modern European theoreticians, the idea was reinterpreted in a way that suited the needs and dilemmas of the current age.

This dissertation is written without the ambition to examine the question of mixed constitution in antiquity in its fullness. Instead, the focus lies on a significant author who is situated midway in the history of its development. Polybius of Megalopolis (born before 200 BC, died after 120 BC), a statesman, writer and historian, is, alongside Diodorus of Sicily, the only Hellenistic prose writer whose work is preserved in any length. His minor works are lost, and of the main one, *The Histories*, we now possess less than one third. Only first five books out of the original forty are preserved in their entirety. It is a military and political history of Mediterranean world between 264 (the beginning of Punic wars) and 146 AD (the collapse of Carthage and Achaean League). The primary subject of the book is the rise of Roman state to the primacy in the Ancient world. To explain this exceptional Roman quality, Polybius engaged political philosophy. In the 6th book of *The Histories* he relies on Greek political theory to create a sketch of the Roman state and its institutions and to illuminate its unprecedented success. Although this book is also incompletely preserved (a moderate estimate says that roughly half of the original text is lost), it still represents the longest essay in political philosophy preserved from the Hellenistic age.

The basic argument adduced by Polybius is that the Roman ascendancy is not due to luck, accident or any of the mundane factor such as size of the army, population figure or material wealth, although he acknowledges that these too were favorable to Rome. But the root of Roman success is a specific organization of the state, which he, in accordance with other ancient writers, does not separate from society as a whole. Polybius defends the position that the Roman constitution doesn't belong to any of the basic types of state that are recognized by Greek political theory, such as kingdom, aristocratic or democratic republic. Instead, it belongs to a special kind that envelops all of them – the mixed constitution. Being a mixed form of government (μικτή πολιτεία), Rome possesses all the qualities of the three basic types, leaving aside any of their numerous deficiencies.

At the time Polybius decided to use it, the idea of mixed constitution already had a long standing among Greek philosophers. Its roots are somewhere in the Greek politics and philosophy of the 5th century BC. The notion is encountered for the first time in the writings of the Athenian historian Thucydides, the author of the *Peloponnesian war* (especially in book 8th caput 97), but here it is still in a very rough form, most likely taken from the everyday political debate. In his later works, Platon took possession of this concept and gave it an important place in his project of ideal state. Plato's "Magnaesia", envisioned in *Laws*, represents an example of the mixed constitution. Aristotle in turn incorporated this notion into his political theory, asserting the attitude that the mixed constitution is by far the best of all possible forms of government. Their disciples and adherents continue to write on this idea, thus making it a permanent possession of Greek philosophy. Especially significant in this regard is one pupil of Aristotle's, Dicaearchus of Messana, the author of the lost book dedicated to the mixed constitution. These thinkers saw stability and longevity as the most important qualities provided to society by mixed constitution. This model of government was seen as a perfect solution that could eliminate internal divisions, revolutions, social unrest and civil wars – the significant problems that vexed many of the Greek states.

Polybius took over the basic concept of his predecessors but he improved on it by adding new elements. Stability is an important feature of the mixed constitution in his interpretation too, as well as a significant factor behind the Roman power, but there are other gains. To Polybius' mind, such constitution not only provides lasting state but powerful one as well, a state that has strength and determination needed for great accomplishments in international politics. It furnishes the best kind of men, virtuous and disciplined and supplies a necessary degree of political wisdom and responsible decision-making. Such society is able to face serious challenges from the outside and to absorb drastic blows delivered by a determined foe. While the best men govern, the people is left with a proper degree of influence and freedom. Polybius laid great stress on the acceptance of the rule by those who are ruled.

In the 6th book of *The Histories*, the Roman state is described as a mixture of monarchy, aristocracy and democracy. Each of these components is embodied in particular laws and institutions. Thus, two consuls are a monarchical institutions, the Senate is embodiment of the aristocratic principle, as assemblies and popular tribunes are of democratic. Should any component transgress the boundaries of power set before her, the other two provide a check and a prevention. However, the Roman system is so refined and so well coordinated that such accidents are hardly typical, everyday rule being the social harmony and problem solving through agreement. Polybius does not consider Roman state to be unique historical example of the mixed constitution. He

introduces two more examples: Lacedaemon (Sparta), presented in such a way by many Greek philosophers, and Carthage, the great enemy of Rome. Nevertheless, the reader is unambiguously informed that there are differences between mixed types themselves, and that the Roman one is better than the other two, apart from that the Roman constitution is currently at its peak while Sparta and Carthage are for a long time now under the influence of the cyclical change of constitutional forms (anacyclosis).

In his analysis, Polybius made a firm connection between the mixed constitution and anacyclosis. The cycle of change is presented as an absolute rule that effects all the states and all the societies, indiscriminately. All societies rise from primitive beginnings, develop through stages of different constitutions, regime changes and reconstructions, until they lapse back into the primitive condition which ends one cycle and opens another. Only one type of constitution is able to (temporarily) resist the anacyclosis, and that is the mixed constitution. In the end it too will be dislodged from its balance and the destructive cycle will continue, but until such outcome, centuries may well pass. Roman greatness and stability are also finite and will disappear eventually, but this will happen only in a distant future.

Polybius is not entirely consistent in exposition of his political theory. There are places, both in the 6th book and elsewhere, that do damage to its logical order. Although it is described unambiguously as a mixed constitution, he acknowledges at times that Roman state is actually closer to aristocratic rule. He is fond of employing the notion of Tyche (Τύχη, Fate, Luck) to surmount the complexity of the events he describes, occasionally using her influence to account for both Roman successes and failures. At times, great persons obtain significance that is overwhelming, to the point that they make irrelevant the features of any given form of government. As the modern scientific knowledge on Roman state and society increased, so we became aware of some serious deficiencies of the Polybius' analysis, and even some whopping omissions that were made in order to narrow the discrepancy between theory and reality.

The idea of mixed constitution had, in the form shaped by Polybius, an enormous impact. He was read by contemporaries as well as numerous followers. He influenced Romans greatly, especially Cicero. This influence is on the decline during the Late Antiquity and the Middle Ages; among Byzantines he was known mostly as a historian of the Roman imperial accession. But, once the Renaissance Europe discovered Polybius once again, his fame is largely derived from what he wrote in the Book 6th. From Machiavelli, through Hobbes and Rousseau, all the way to the founders of American constitutions, Polybius was one of the most influential ancient political theorists. His impact, less discernible but continual, endures to this day.

Keywords: mixed form of government, mixed constitution, Polybius, Plato, Aristotle, Cicero, anacyclosis, Greek political theory, Hellenistic age, ancient Rome.

Field of study: Political sciences

Specific area of study: History of political theory

UDC no:

Садржај

1 Увод	14
1.1 Предмет рада	14
1.2 Преглед стручне литературе	16
1.3 Платон као основа целокупне касније политичке филозофије	20
1.4 Аристотел и сазревање идеје о мешовитом облику	33
1.5 Хеленистичка политичка теорија	41
2. Полибијева биографија и историјски контекст	47
2.1 Историјски контекст. Први период Полибијевог живота и каријере	47
2.2 Рим и Ахајски савез у II веку пре н.е.	57
2.3 Изгнанство у Риму и последње године живота	68
3. Полибијева дела и његова политичка филозофија	78
3.1 Полибијева <i>Опита историја</i>	78
3.2 Полибијева мања дела	88
3.3 Полибијева политичка филозофија и концепција светске историје	90
3.4 Самосталност Полибијевог теоријског система	101
3.5 Полибијева <i>Tyche</i> и политичка теорија	103
4. Полибијево схватање мешовитог политичког облика	109
4.1 Појам мешовитог облика у Полибијевом делу	109
4.2 Мешовити облик и други политички облици	117
4.3 Елементи монархије	125
4.4 Елементи аристократије	130
4.5 Елементи демократије	135
5. Полибијева политичка филозофија и реланост римске државе	139
5.1 Развој римске државе и њених институција до II века п.н.е.	141
5.2 Римски политички систем и друштвена стварност	146
5.3 Полибијево тумачење успеха римске државе	155
5.4 Објашњење римских успеха у односу на Полибијева схватања, са становишта модерне науке	160

5.5 Раскорак између теорије и стварности: да ли је римска држава мешовити политички облик?	169
6. Закључак: значај Полибијеве теорије мешовитог облика	175
6.1 Утицај Полибијевог дела на савременике. Непосредни настављачки	175
6.2 Полибије и римска политичка теорија	179
6.3 Мешовити политички облик, политичка теорија и историографија	190
Литература	201
Биографија аутора	209

1. УВОД

1.1 Предмет рада

Мало који део античке политичке теорије је извршио већи утицај на савремени свет од идеје мешовитог политичког облика.¹ Од Макијавелија до писаца америчког устава, концепт мешовитог устава је једна од централних, готово опсесивних идеја ренесансне и просветитељске политичке теорије. Много пута је указивано на везу између ове античке идеје и модерног концепта о раздвајању разних облика власти – судске, извршне и законодавне, којима су неки теоретичари XIX века додавали и четврту и пету: монархијску и аристократску. Бројни су савремени теоретичари који модерне западне политичке системе описују и тумаче кроз појам мешовитог устава. Пре само двадесетак година, на мешовити политички облик је указивано као на могуће решење транзиционих проблема који су мучили Источну Европу.² Иста идеја је употребљена у контроверзној књизи Харта и Негрија (Michael Hardt, Antonio Negri),³ овај пут као средство тумачења и објашњења новог глобалног поретка („Царства“) који постепено наступа у свету по окончању Хладног рата.

Моја дисертација је посвећена једној етапи која је веома важна, можда и најважнија, у развоју идеје мешовитог политичког облика, односно, начину на коју је један од најутицајнијих грчких писаца и историчара, Полибије, ову идеју изложио, тумачио, развијао и користио у свом делу. Ова идеја, као производ зрелости грчке политичке филозофије, наставила је да постоји, делује и врши утицај и након окончања класичне епохе старе Грчке, да би је у хеленистичко доба преузео Полибије, уградио у своје дело, повезао са властитом интерпретацијом политичке историје и изложио је у себи својственом облику. Кроз Полибијево дело, концепт мешовитог политичког облика је извршио утицај и на каснију европску политичку теорију, почев од ренесансних мислилаца па све до данас.

Није једноставно одредити порекло појма „мешовитог политичког облика“, нити рећи када се он по први пут јавља у историји грчке филозофије. Одређени елементи који чине

¹ K. von Fritz, *The Theory of the Mixed Constitution in Antiquity: A Critical Analysis of Polybius' Political Ideas*, Columbia University Press, New York 1954, p. v.

² G. Walker, "The New Mixed Constitution: A Response to Liberal Debility and Constitutional Deadlock in Eastern Europe", *Polity* 26-3 (1994), pp. 505-515.

³ M. Hardt, A. Negri, *Empire*, Harvard University Press, Cambridge MA – London, 2000.

незаобилазне делове овог концепта дуго времена су били присутни у главама и делима грчких мислилаца. Основне обресе ове идеје, концепта који се још није формирао до краја и у потпуности изградио, налазимо већ код Платона. Код Аристотела, мешовит облик владавине срећемо већ у заокруженом, класичном облику. Аристотел је добро познавао сва Платонова дела и у већини својих идеја полази од схватања свог великог учитеља, иако их је у сваком појединачном случају временом превазишао. Није, међутим, искључено постојање посредника у овом процесу, мислилаца који су генерацијски постављени између Платона и Аристотела, а који су развијали ову идеју. У сваком случају, Аристотел је концепт мешовитог облика изградио и дао му ваљано теоријско образложење које је остављено у наслеђе хеленистичкој политичкој теорији.

Шта тачно подразумевамо када кажемо „мешовити политички облик“ или „мешовити устав“? Теоретичари, антички и модерни, дали су више одређења. Може се рећи да, за разлику од већине других сложених идеја у политичкој теорији, око схватања мешовитог облика постоји зачуђујућа униформност и сагласност. Сводећи сва релевантна мишљења, предлажем следећу дефиницију мешовитог политичког облика:

Мешовити политички облик или мешовити устав јесте такав систем владавине у коме су у сразмери помешани елементи два или више основна облика владавине у античким државама, тако да ни један од елемената нема превагу над осталима, већ читав систем функционише у стању релативне равнотеже која обезбеђује стабилност друштву у целини.

Горња дефиниција смишљено избегава преношење концепта мешовитог политичког облика на нововековне или модерне политичке системе. Док је, наравно, могућно и потребно говорити о утицају коју је ова идеја имала на каснију политичку теорију, приближавајући се у неким својим појединостима савременом схватању о раздвајању различитих видова власти у једној уређеној држави (о чему ће бити речи на одговарајућем месту), њу ипак превасходно третирам као оно што јесте: производ античког грчког света, њихових схватања и разумевања друштва и политике.

Ова дисертација није замишљена као исцрпна историја идеје мешовитог устава у античкој политичкој теорији. Водећи рачуна о улози који су имали ранији филозофи, и указујући на утицаје које он имао на касније мислиоце, у центру мог текста налази се Полибије (око 205 – око 120. п.н.е.) и његово историјско дело. Након уводних одељака који следе, а које ће обезбедити неопходну историју развоја идеје мешовитог облика, анализу ћу фокусирати на Полибија, његове савременике, и његово дело. У завршници ћу дати и кратак

осврт на траг који су Полибијеве идеје оставиле каснијим генерацијама, римским и грчким мислиоцима у време позне Републике и Римског царства. Али то завршно разматрање видим пре као додатак, него као интегрални део овог рада. Историја идеје мешовитог политичког облика у старом Риму и у раној модерној Европи одвојена је тема која заслужује многа специјална истраживања и посебне радове.

1.2 Преглед стручне литературе

Литература која се бави идејом мешовитог политичког облика је изузетно обимна, а исто се може рећи и за стручну литературу о самом Полибију, да не помињемо радове посвећене Платону и Аристотелу, који чине непрегледно библиографско мноштво. Велики број филозофа, историчара филозофије, политиколога, историчара идеја и других научника бавили су се овим темама. Исцрпно приказивање и коментар ове циновске библиографије су искључени на овом месту – за тако нешто би била потребна читава књига или више њих. Уместо тога, овде ћу изложити избор најважнијих радова посвећених самом Полибију, његовом месту у историји филозофије, концепту мешовитог политичког облика у његовом делу и најважнијим сродним идејама, попут циклуса облика владавине. У питању је, уједно, и литература која је била неизмерно корисна за писање овог рада, без које он не би био замислив у свом садашњем облику. Литература посвећена Платону, Аристотелу и другим претходницима се помиње само уколико је од непосредног значаја за развој идеје мешовитог политичког облика.

Од општих прегледа историје политичке филозофије и политичких идеја, свакако треба најпре поменути велику историју грчке и римске политичке теорије коју је издао Универзитет у Кембриџу.⁴ Овај монументални рад, колективно дело највећих светских познавалаца античке политичке мисли, друштва и историје, садржи опширно аналитичко разматрање различитих нити хеленистичке политичке филозофије. Сличан по форми, али мање амбициозан и исцрпан, *Приручник за античку грчку политичку мисао* такође садржи више прилога који су били од велике користи при писању ове дисертације.⁵ Од знатне употребне вредности био је двотомни *Увод у историју политичке теорије*, написан од стране Џорџа Клоско (George Klosko), великог познаваоца Платона и грчке политичке теорије у

⁴ Ch. Rowe, M. Schofield (eds.), *The Cambridge History of Greek and Roman Political Thought*, Cambridge University Press, Cambridge, 2008.

⁵ S. Salkever (ed.). *The Cambridge Companion to Ancient Greek Political Thought*, Cambridge University Press, Cambridge, 2009.

целини.⁶ Од новијих краћих прегледа историје политичких идеја спомињем Хаувардов (D. Howard).⁷ Употребљене су и стандардне синтезе историје грчке филозофије, пре свега Коплстона (F. C. Copleston)⁸ и Гатрија (W. K. C. Guthrie).⁹

Већина радова окренута самом концепту мешовитог политичког облика у антици је мањег обима, похрањена у бројим стручним часописима посвећеним политичкој теорији, историји филозофије или историји античког света. С друге стране, Делатова монографија,¹⁰ мада се и данас повремено цитира, није била од већег значаја за писање овог рада, јер покушава да докаже идеју која се у савременој науци сматра превазиђеном – да концепт мешовитог политичког облика претходи и Аристотелу и Платону, и да заправо води порекло од политичких идеја раних питагорејаца.

Од дела монографског обима далеко највећи допринос проучавању мешовитог устава у антици, у прошлом веку, дао је Курт фон Фриц (Kurt von Fritz), у делу под насловом *Теорија мешовитог устава у антици: критичка анализа Полибијевих политичких идеја*.¹¹ Иако је од објављивања првог издања прошло преко шездесет година, овај наслов је и даље најважнији допринос проучавању ове теме, рад који би се морао наћи у рукама свих који су озбиљно заинтересовани било за самог Полибија и његове идеје, било за теорију мешовитог политичког облика у антици. Критички тон, који је фон Фриц заузео према Полибију, много је утицао на сву потоњу литературу. У посебном раду, фон Фриц брани став да је античка филозофија и, уопште, искуство античког света неопходно ради разумевања и анализе данашњице.¹² Овај став, који фон Фриц образлаже врло убедљиво и разумно, био ми је у свести непрестано током рада на тексту дисертације.

Врло значајан рад представља *Теорија мешаног устава у антици* од Алдерса (G. J. D. Aalders).¹³ За разлику од студије фон Фрица, ово је општији рад, који даје уравнотежен преглед развоја ове идеје од њених почетака (Алдерс налази заметке концепта већ код софиста V века п.н.е.) па до Цицероновог времена. Мада ретко доноси оригиналне закључке, Алдерсов рад је неопходан већ и као један од ретких целовитих приказа историје мешовитог устава у антици на неком од светских језика. Као својеврстан наставак Алдерсове књиге,

⁶ G. Klosko, *History of Political Theory: An Introduction*, I-II, Oxford University Press, Oxford 2013.²

⁷ D. Howard, *The Primacy of Political: A History of Political Thought from the Greeks to the French and American Revolutions*, Columbia University Press, New York, 2010.

⁸ F. Koplston, *Istorija filozofije. Tom I: Grčka i Rim*, BIGZ, Beograd, 1988.

⁹ W. K. C. Guthrie, *Povijest grčke filozofije*, I-VI, Naklada Jurčić, Zagreb 2007.

¹⁰ A. Delatte, *Essai sur la politique pythagoricienne*, Université de Liège, Liège-Paris 1922. (више каснијих издања).

¹¹ K. von Fritz, *The Theory of the Mixed Constitution in Antiquity: A Critical Analysis of Polybius' Political Ideas*, Columbia University Press, New York 1954.

¹² K. von Fritz, *The Relevance of Ancient Social and Political Philosophy for our Times. A Short Introduction to the Problem*, Walter de Gruyter, Berlin – New York 1974.

¹³ G. J. D. Aalders, *Die Theorie der gemischten Verfassung im Altertum*, Hakkert, Amsterdam, 1968.

Карсана (C. Carsana) пише свој преглед, двадесетак година касније (дуг фон Фрицу и Алдерсу је поменут на самом почетку увода), о идеји мешовитог политичког облика у доба Римског царства.¹⁴ Карсана прави честе осврте на ранију политичку теорију, поготово на Полибија и Аристотела. Нажалост, књига је објављена само на италијанском језику. Изванредан допринос модерном разумевању Аристотеловог места у развоју идеје мешовитог облика дао је Ендрју Линтот (Andrew Lintott) у кратком есеју објављеном у зборнику *Алтернативе Атине*.¹⁵ Он је и аутор подједнако вредног рада о идеји мешовитог облика у делима римских писаца¹⁶ као и исцрпне монографије о уставном устројству римске државе.¹⁷

Посебно треба поменути допринос Френка Волбанка (Frank W. Walbank). Овај историчар који је готово читаву своју каријерију посветио Полибију и његовом времену, бавио се готово свим релевантним аспектима Полибијевог дела, укључујући и месту које оно има у историји политичких идеја. Од многобројних Волбанкових радова посвећених Полибију, својим обимом и дубином издвајају се *Историјски коментари Полибија*,¹⁸ исцрпан тротомни коментар читавог Полибијевог текста. Иако је превасходно писао као историчар, Волбанк је у своје коментаре укључио детаљну анализу Полибијевих политичких идеја. Без помоћи овог изванредног дела, не бих била у стању да разрешим и објасним многа тешка места у Полибијевом тексту. Најважнији мањи Волбанкови радови о Полибију објављени су у збирци *Полибије, Рим и хеленистички свет*.¹⁹ Волбанк је и аутор стандардног прегледа историје хеленистичке епохе.²⁰

Анализу Полибијевих политичких идеја као компоненти грчке етике дао је Екштајн (А. М. Eckstein) у раду *Морална визија у Полибијевим Историјама*.²¹ Нарочито су инструктивна Екштајнова испитивања утицаја који је древни хомерски, херојски етос имао на Полибијеве идеје о разним облицима владавине. Важан скорашњи допринос разумевању Полибијевог дела као целине (и приближавању разним категоријама модерних читалаца) дао је Брајан МекГинг (Brian McGing).²² Ово дело треба похвалити и због истанчаних и

¹⁴ C. Carsana, *La teoria della "constituzione mista" nell'età imperiale Romana*, Athenaeum, Como, 1990.

¹⁵ A. Lintott, *Aristotle and the Mixed Constitution*, in: R. Brock, S. Hodkinson, *Alternatives to Athens: Varieties of Political Organization and Community in Classical Greece*, Oxford, Oxford University Press, 2000, pp. 152-166.

¹⁶ A. W. Lintott, *The Theory of Mixed Constitution at Rome*, in: J. Barnes, M. Griffin (eds.), *Philosophia Togata II: Plato and Aristotle in Rome*, Oxford University Press, Oxford, 1997, p. 75-80.

¹⁷ A. Lintott, *The Constitution of Roman Republic*, Clarendon Press, Oxford, 2002.

¹⁸ F. W. Walbank, *A Historical Commentary on Polybius*, I-III, Oxford University Press, Oxford 1957-1978.

¹⁹ F. W. Walbank, *Polybius, Rome and the Hellenistic World: Essays and Reflections*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002.

²⁰ F. W. Walbank, *The Hellenistic World*, Harvard University Press, London, 1981.

²¹ A. M. Eckstein, *Moral Vision in the Histories of Polybius*, University of California Press, Berkley-Los Angeles-London, 1995.

²² B. McGing, *Polybius' Histories*, Oxford University Press, Oxford, 2010.

уравнотежених судова по свим питањима, што је иначе реткост када су анализе Полибијевог текста у питању.

Један од највећих и најкориснијих скорашњих доприноса разумевању Платона као политичког филозофа, и његове улогу у формирању концепта мешовитог облика, представља Клосково дело *Развој Платонове политичке теорије*²³ као и већ поменути *Увод у историју политичке теорије*, који својом широм перспективом изванредно допуњује прво дело.

И наша академска средина је дала запажене доприносе истраживању и анализи ових питања. У својој студији о хуманизму као градивном елементу грчке политичке теорије, једином таквом делу изворно написаном на нашем језику, Михаило Ђурић даје изванредне увиде у политичку филозофију Платона и Аристотела.²⁴ Написан из другачијег угла и са посебним циљем али подједнако вредан допринос овој теми је Ђурићев синтетички преглед *Историја политичке филозофије*.²⁵ Врло захвалан и богат извор разноврсних података и тумачења, од користи сваком ко проучава историју политичких теорија у антици, јесте *Политичка теорија* од Војислава Становчића.²⁶ Много тога вредног и сугестивног нашла сам у делима *Расправа о демократској уставној држави* и *Регенерација, романтика, република* од Александра Молнара.²⁷ Од велике користи у писању био је и *Републиканизам* Милана Подунавца²⁸ а морам поменути и *Науку о политици* Љубе Тадића.²⁹ Захваљујући преводилачким напорима проф. др Маријане Рицл, целокупни (сачувани) текст Полибијевог дела је на располагању на српском језику, уз опсежан и информативан коментар.³⁰ Из пера историчара и филолога Фануле Папазоглу имамо опширну *Историју хеленизма*,³¹ која обухвата и друштвену, привредну и економску историју, а сличан значај има *Историја римске државе од Ромула до смрти Константина* од Мирославе Мирковић.³²

²³ G. Klosko, *The Development of Plato's Political Theory*, Oxford University Press, Oxford, 2006.²

²⁴ М. Ђурић, *Хуманизам као политички идеал: оглед о грчкој култури*, Терсит, Београд, 1995². Нажалост, полазно гледиште о грчкој култури које је Ђурић одабрао, спречило га је да прати развој грчке политичке мисли у хеленистичко и римско доба. Већ IV век п.н.е. насликан је у његовом делу као доба хаоса и пропадања, епоха сумрака грчке културе или барем њене креативне фазе. Хеленистичка филозофија је, додуше, сумирана у неколико реченица али у негативном и суморном тону, уп. поглавље XVI „Преображај хуманистичког идеала“ (стр. 385-410).

²⁵ М. Ђурић, *Историја политичке филозофије*, Албатрос плус, Београд, 2010.

²⁶ V. Stanovčić, *Politička teorija I*, Službeni glasnik, Beograd, 2008².

²⁷ A. Molnar, *Rasprava o demokratskoj ustavnoj državi I: Pravo na otpor tiraniji*, Samizdat B92, Beograd, 2001; *ustni, Regeneracija, romantika, republika: fantastični uspon romantičarskog republikanizma*, VisioMundi, Novi Sad, 2014.

²⁸ M. Podunavac, *Republikanizam: teorija, nasleđe, principi*, CID, Podgorica, 2014.

²⁹ Љ. Тадић, *Наука о политици*, Завод за уџбенике, Службени гласник, Београд, 2007.

³⁰ Полибије, *Историје*, I-II, прев. и ком. М. Рицл, Матица српска, Нови Сад, 1988.

³¹ Ф. Папазоглу, *Историја хеленизма*, Српска књижевна задруга, Београд, 2010.

³² М. Мирковић, *Историја римске државе од Ромула, 753. године пре Христа, до смрти Константина, 337. године нове ере*, Службени гласник, Београд, 2014.

1.3 Платон као основа целокупне касније политичке филозофије

Немогуће је писати о Платону (427 – 347. п.н.е.) без снажних емоција.³³ Утицај овог филозофа и његових ученика на целокупну потоњу историју идеја је толики да је јако тешко остати равнодушан и објективно оцењивати значај његових дела и порука. Место које је Платонова мисао изборила за себе без премца је у историји филозофије.³⁴ Ово виђење свакако је и последица слабијег познавања Платонових претходника и савременика. Дела раних грчких филозофа су очувана само кроз сићушне фрагменте и позније интерпретације, разноврсна мисао софиста је практично у целини изгубљена, а Сократ, који је одбијао да своја размишљања забележи у писаној форми, данас је сјајна али нејасна, готово полумитска фигура. Велики део онога што схватамо као грчку политичку филозофију почиње, у правом смислу те речи, тек од Платона и Академије. Из више разлога је оправдано започети разматрање идеје мешовитог политичког облика од њега.

Дакако, постоје или су у даљој прошлости постојала мишљења да филозофски концепт мешовитог политичког облика претходи Платону, па чак и да претходи класичном добу грчке филозофије. Као могући претходници и изворни творци овог концепта помињани су: 1) Солон;³⁵ 2) Питагора или неки од његових ученика;³⁶ 3) неки од софиста позног V века п.н.е. (Протагора или Продик);³⁷ 4) сам Сократ.³⁸ Нећу се дуже задржавати на овим тврдњама

³³ Уопште о Платоновом животу и филозофији: W. K. C. Guthrie, *Povijest grčke filozofije IV. Platon: čovjek i njegovi dijalozi; ranije doba*, Naklada Jurčić, Zagreb, 2007, стр. 7-35; F. Koplston, *Istorija filozofije I: Grčka i Rim*, BIGZ, Beograd, 1988, 167-180; A Lesky, *Povijest grčke književnosti*, Golden marketing, Zagreb, 2001, стр. 497-532; М. Ђурић, *Историја политичке филозофије*, Албатрос плус, Београд, 2010, стр. 93-116; М. N. Đurić, *Istorija helenske etike*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1976, стр. 315-331.

³⁴ J. H. Hallowell, "Plato and his Critics", *The Journal of Politics*, 27-2 (1965), p. 273; уп. М. Ђурић, *Хуманизам као политички идеал: оглед о грчкој култури*, Терсит, Београд, 1995², стр. 306-307: „...данас цео свет слави Платона као великог филозофа, ако не већ филозофа над филозофима. Међу модерним писцима и истраживачима овај стари Атињанин ужива глас највећег грчког филозофа. Многи иду чак тако далеко да га славе као највећег филозофа којег је човечанство досад уопште имало.“

³⁵ Више аутора је покушавало да ово тврди, за преглед вид. K. von Fritz, *The Theory of the Mixed Constitution in Antiquity: A Critical Analysis of Polybius' Political Ideas*, New York 1954, pp. 4-9. Међу сачуваним информацијама о Солону заиста има таквих које наводе на помисао да се атински законодавац руководио према неком обрасцу мешовитог или компромисног поретка. Међутим, ове „информације“ о Солону долазе до нас кроз призму грчких писаца IV века п.н.е. и хеленистичког доба. Они су живот и поступке великог реформатора преобликовали и наново тумачили у складу са сопственим, савременим представама (уп. A. Lintott, *Aristotle and the Mixed Constitution*, in: R. Brock, S. Hodkinson, *Alternatives to Athens: Varieties of Political Organization and Community in Classical Greece*, Oxford University Press, Oxford, 2000, p. 153).

³⁶ A. Delatte, *Essai sur la politique pythagoricienne*, Université de Liège, Liège-Paris 1922, pp. 37-41.

³⁷ G. J. D. Aalders, *Die Theorie der gemischten Verfassung im Altertum*, Amsterdam, Hakkert, 1968, pp. 11-13; J. H. Oliver, "Praise of Periclean Athens as a Mixed Constitution", *Rheinisches Museum für Philologie* 98-1 (1955), pp. 37-40.

³⁸ J. S. Blackie, *Horae Hellenicae: Essays on some Important Points of Greek Philology and Antiquity*, MacMillan & Co., London, 1874, pp. 257-259 (уп. 209-210).

нити поближе испитивати аргументе на којима су засноване, будући да се све данас сматрају превазиђеним и да не постоје, колико ми је познато, савремени аутори који би заступали ова мишљења. И у време када су биле актуелне, ове идеје су биле предмет великог спора и оштре дискусије што је великим делом била последица њихове слабе заснованости. На пример, једна или две примедбе, лишене јасног контекста, које је позни писац (из римског доба) записао о Продиковој политичкој филозофији биле су сасвим довољна основа за подизање разгранате хипотезе о њему као творцу концепта мешовитог облика.

Међутим, ако извесна идеја није створена од стране теоретичара, њу свеједно може да наметне практично искуство. Постоје индикације, озбиљније поткрепљене од горе наведених теорија, да је свакодневна политика у Грчкој крајем V века п.н.е. изнедрила неку врсту концепта мешовитог или компромисног политичког облика, који је чак коришћен као политичка парола. Грци су најдаље до средине V века почели да јасно разликују три основна облика владавине – монархију, олигархију и демократију. У III књизи своје *Историје* Херодот из Халикарнаса уводи дебату (потпуно фиктивну) између тројице угледних Персијанаца о томе који је облик владавине најбољи.³⁹ Ове појмове није он измислио и мора се претпоставити да су били већ добро познати његовим читаоцима и слушаоцима. Постојање јасне представе о основним или „чистим“ облицима је предуслов настанка идеје мешовитог облика. У Тукидидовом делу *Пелопонески рат*, написаном на прелазу из V у IV век п.н.е., на више места срећемо говорнике који се залажу за неку врсту компромисног или умереног облика владавине. У току свог трачког похода, спартански војсковођа Брасида држи говор у коме истиче да је најбоље оно уређење у коме нити мала група влада већином, нити већина тирански угњетава мањину.⁴⁰ У току тзв. „сицилијске дебате“, Алкибијад оптужује Никију да покушава да подели атински народ на старије и млађе. А то је погрешно јер успешна држава захтева мешање разних елемената, старих људи као и младих.⁴¹ У Сиракузи државник Атенагора уверава народну скупштину да је демократија најбољи поредак јер, за разлику од олигархије, обухвата све делове друштва. Таква политичка целина, састављена од свих група, најбоље ће проценити сваку ситуацију и донети најбоље одлуке.⁴² Веза између наведених места и мешовитог облика је и даље врло дискутабилна. Директнија референца на нешто што већ личи на мешовити облик среће се када Тукидид говори о Тераменовом режиму, који је у Атини сменио клику олигархијских пучиста у јесен 411.

³⁹ Херодот III 80-82 (употребљено издање: *Херодотова историја*, прев. М. Арсенић, Дерета, Београд, 2009.).

⁴⁰ Тукидид, *Пелопонески рат*, IV 86 (употребљено издање: Тукидид, *Пелопонески рат*, прев. Д. Обрадовић, Admiral Books, Београд 2010).

⁴¹ Тукидид, *Пелопонески рат*, VI 18.

⁴² Тукидид, *Пелопонески рат*, VI 39.

године п.н.е. Тераменов режим, који је убрзо добровољно уступио место обновљеној демократији, у антици је описиван и као ограничена демократија и као умерена олигархија, а давана му је и ознака „хоплитског устава“. Тукидид, иначе врло суздржан, не крије симпатије према овом режиму: „И у први мах – бар за мог живота – изгледа да су Атињани уживали бољу владу него икада раније, јер се створила једна *умерена мешавина мањине и већине* што је извело државу, први пут, из тешке ситуације у коју је била запала.“⁴³ Историчар овај режим описује као компромис између екстремне олигархије и радикалне демократије. Сви грађани могу да гласају у скупштини, али извршну власт контролише Веће од 500 у које улазе само они који могу да приуште хоплитску опрему; нема плате за јавне службе нити избора жребом. Терамен, носилац овог краткотрајног режима, придружиће се екстремној олигархији тридесеторице 404. године п.н.е. само да би се убрзо побунио против њихове страховладе и био осуђен на смрт. У IV веку п.н.е. постао је нека врста легендарне личности и највећег узора за присталице умерене олигархије. У Ксенофоновој *Хеленској историји* он је представљен као човек умерених ставова и карактера, који се залагао за компромисни режим који би превазишао најгоре ексцесе и демократије и олигархије.⁴⁴

Као политичка парола умереност и компромисност се често користе у Атини IV века п.н.е. Политичко искуство једне бурне епохе је довело до незадовољства постојећим решењима и наметало трагање за нечим новим. Отуда су политички делатници из прошлости, који су имали репутацију умерених и компромисних људи (Солон, Перикле, Терамен и др.) често коришћени за циљеве политичке пропаганде најразличитијих група. Са своје стране, убеђени лаконофили, узимали су Спарту као пример добро уравнотеженог система у коме (наводно) нема унутрашњих сукоба. Све наведено показује да је постојала једна сирова и недовољно дефинисана идеја умереног и помешаног устава. Тој сировој идеји је, међутим, недостајала озбиљнија теоријска разрада. Мешовити политички облик је морао да сачека на Платона да би био уведен у окриље политичке теорије.⁴⁵

У својој политичкој филозофији Платон је био и конзервативац и иноватор. Платонова политичка филозофија јесте трагање за нечим новим пошто стари облици владавине нису задовољавали али уједно покушај одржања најбољих црта старог грчког друштва и културе. Олигархију је као могућност Платон одбацио већ у својим раним делима. То је систем у коме невелика мањина влада над остатком државе захваљујући свом богатству. Платон одбацује било какву везу између наслеђеног богатства и врлине. Поседовање имовине није доказ

⁴³ Тукидид, *Пелопонески рат*, VIII 97 (мој курзив).

⁴⁴ Ксенофонт, *Хеленска историја* II 3, 48 (употребљено издање: Ксенофонт, *Хеленска историја*, прев. М. Душанић, Матица српска, Нови Сад 1980.).

⁴⁵ А. Lintott, *нав. дело*, pp. 152-155.

способности нити моралности. Такав систем је, дакле, заснован на неправди и стога неприхватљив. Надаље олигархија је облик који нарочито снажно изазива унутрашње конфликте. Када дође до свести да је систем неправедан, већински део популације ће се неизбежно бунити. Олигархија се у том случају окреће насилним методама заштите свог положаја. Последице су немири, преврати и грађански ратови. Но, чак и стабилна олигархија, успешна у манипулацији или застрашивању већине становника, представља врло лош систем.⁴⁶ Аристократија, такође облик владавине у коме мањина влада, била је Платону неупоредиво ближа. Аристократија, „владавина најбољих“, за Грке класичне епохе не представља толико стваран политички систем колико недостижан и магловит идеал. Ни једна од држава IV века п.н.е., чак ни Спарта, није у очима савременика заслуживала назив праве аристократије. Такав систем у коме је племенито порекло заиста значило и племенитост душе, врлину и способност постојао је само у идеализацији далеке прошлости Атине и других грчких држава. Мада Платон не прилази овом идеалу без скепсе и не гради своје идеје на претпоставци простог повратка у магловиту прошлост, он остаје до краја чврсто везан за прастари аристократски идеал.⁴⁷ За Платона је, међутим, било искључено да један морал важи за државу а други за појединца и зато су његови аристократски принципи прожели његову политичку визију.⁴⁸

То се види из Платонове анализе других политичких система, где он увек остаје веран свом аристократском пореклу и васпитању. Платон је у целини елитиста и скептичан према демократији па то опредељује и његову оцену савремених држава и облика владавине. Долазећи из редова старе, преклистеневске аристократије, и уз то припадник једне од најугледнијих и најстаријих породица, Платон је неизбежно упио социјалне и политичке погледе средине у којој је одрастао.⁴⁹ На његово формирање као мислиоца је пресудно утицао Сократ, човек који није био аристократа пореклом (преци су му били занатлије, као и он сам) али јесте био елитиста по уверењу.⁵⁰ Своју критику демократије у Атини, атинског политичког система и друштва у коме порекло, богатство или образовање не доносе

⁴⁶ Платон, *Држава*, 550c-552e (употребљено издање: Platon, *Država*, prev. A. Vilhar, B. Pavlović, Dereta, Beograd, 2013.).

⁴⁷ М. Ђурић, *Хуманизам као политички идеал: оглед о грчкој култури*, Терсит, Београд, 1995², стр. 322-323.

⁴⁸ F. Koplston, нав. дело, стр. 260.

⁴⁹ М. Ђурић, *Историја политичке филозофије*, Албатрос плус, Београд, 2010, стр. 97-98.

⁵⁰ Дуг и поштовање према Сократу види се и из места које је овом мудрацу дато у готово свим делима свог ученика. Основна Платонова форма писаног изражавања је филозофски дијалог. Идеје су изложене у виду реалистично обликованог разговора, који се дешава у реалном окружењу и то (углавном) између људи који су заиста постојали или постоје (за ово питање вид. C. Gill, *The Platonic Dialogue*, in: M. L. Gill, P. Pellegrin (eds.), *A Companion to Ancient Philosophy*, Oxford University Press, Oxford, 2006, pp. 136-150). У свим Платоновим дијалозима, изузев последњем – *Законима*, улогу централног дискусанта и носиоца полемике има фиктивни Сократ. У једином сачуваном Платоновом монологу, *Одбрани Сократовој*, говорник је такође Сократ. Тешко да је иједан ученик у историји филозофије пружио већи омаж свом учитељу.

аутоматски политичке привилегије, Сократ је успешно пренео на своје ученике, са различитим резултатима. Неки су постали практични политичари-реформатори, чији је циљ био да ублаже и побољшају (према њиховом схватању) атинску државу и институције. Други, попут Антифона и Критије постају радикални олигарси и екстремне анти-демократе, које ће се показати у најгорем светлу у току краткотрајног али бруталног олигархијског режима, наметнутог Атини после пораза у Пелопонеском рату (тзв. „Тиранија тридесеторице“). Међутим, већина Сократових ученика ће се, попут Платона, клонити практичне политике и препустити филозофији. Начин на који је Сократ умро, извршивши самоубиство под притиском осуде атинског суда, запечатио је одбојност и неповерење већине њих према атинској држави и демократији као таквој. Платон је у Сократовој смрти видео врхунску неправду,⁵¹ акт тираније и неопростиво убиство које је починио један нехуман режим. Други Сократови ученици су се углавном слагали са овим виђењем, бранили свог учитеља и његово држање на суду и жестоко критиковали атинску државу. Политичка филозофија велике већине „сократоваца“ имала је стога неизбежан анти-демократски печат а будући да су Сократови ученици и школе које су они основали доминирале каснијом грчком филозофијом, несклоност према владавини народа постаје општа карактеристика грчке мисли IV века п.н.е. Ова нит – неповерење према улози маса у политици – може се пратити кроз читав каснији развој концепта мешовитог политичког облика.

Зашто је за Платона демократија лош политички облик? Зато што представља својеврсну крајност. Атински државници и реформатори су постепено повећавали степен моћи и слободе који имају обични грађани све док све разумне границе, по Платону, нису прекорачене. Грешка атинске демократије је у неравнотежи расподеле моћи и вишку ничим ограничене слободе. Сваки грађанин, без обзира на порекло, личне заслуге, образовање и способности, има подједнака права и слободе као и сви остали. Директна последица ове прекомерне слободе је тиранија масе. Пошто сиромашни грађани чине велику већину свих грађана, они ће тежити да државом управљају на своју корист, узимајући себе и своје потребе као основно мерило. Маса ће угађати својим страстима и вулгарним склоностима а истински циљеви биће занемарени.⁵² У таквој држави они најспособнији управо *неће бити бирани* на важне јавне дужности јер љубомора гомиле то не допушта. Платон чак криви демократију за опадање квалитета атинске музике: користећи своју гласачку надмоћ, руља је наметнула властите (по њему, ниске и вулгарне) стандарде за музичке светковине и

⁵¹ Да ли с правом или не друго је питање. Простор за дискусију постоји – најзад, неколицина убица из редова тридесеторице тирана били су Сократови ученици, укључујући и Критију, вођу режима.

⁵² Платон, *Држава* 557а-563е.

такмичења која је финансирала држава. Атински грађани су временом одбацили поштовање према сваком виду ауторитета изузев сопственог и, на крају, своју самовољу поставили као закон уместо закона.⁵³ Платон иде и даље од тога, па успоставља везу између демократије и тираније као система, и између демократског и тиранског човека као два сродна менталитета.⁵⁴ Иза ове анализе стоје, добро маскиране врхунским књижевним језиком, Платонове социјалне предрасуде према сиромашним грађанима и огорчење према друштву које је осудило на смрт његовог учитеља.

С друге стране, владавина једног човека, као директна супротност владавини масе, такође није задовољавала Платона, мада му је очигледно била много ближа од демократије. Краљевство је такав политички облик који почива на квалитетима и одговорности једног човека. Мада Платон признаје да појединац може бити изванредно способан и да је, шта више, било доста таквих случајева у историји, монархија не нуди механизам којим би се та извршеност могла одржати. У *Законима* Платон анализира овај проблем на примеру персијске владарске породице Ахеменида. Персијанци су имали једног изванредног владара – Кира II Великог, који је био способан, праведан, амбициозан али и разуман. Његови квалитети су били последица доброг одгоја (традиционално ратничко персијско васпитање) и тешких околности у којима је одрастао, околности које су тражиле одлучност, стрпљење и самоодрицање. Захваљујући томе, Кир је постао зрела и способна личност која је као владар остварила велике подвиге. Од периферне вазалне државице, Персија је израсла у највеће царство у Азији и то царство којим се правилно управљало. Овде имамо класичан пример платоновске корелације између доброг образовања и добро уређене државе. Али ове повољне одлике су биле везане само и искључиво за Кирову личност и нестају са његовом смрћу. Управо као последица силних Кирових успеха, његови синови су одрастали у сасвим другачијим околностима, у сјају и раскоши двора, чије се богатство непрестано увећавало. Пошто је био сав посвећен државним пословима, Кир није могао да учествује у образовању својих синова (подучавање од стране оца је неопходан захтев староперсијског васпитања) већ је то препуштено мајкама и другим дворским женама. Васпитани на погрешан начин, навикнути на прекомеран луксуз и погодности без напора, Кирови синови су одрасли у агресивне и амбициозне али мало способне људе лошег карактера. Сада се Персијско царство из најбоље вођене државе директно изметнуло у лоше уређену државу јер је то

⁵³ Платон, *Закони* 710а-с (употребљено издање: Platon, *Zakoni. Epinomis*, prev. A. Vilhar, B. Pavlović, BIGZ, Beograd, 1990).

⁵⁴ И. Јордовић, *Платон и демократски корени тиранског човека. Студије о кнежевском огледалу, антидемократској теорији и тиранској типологији у класичној Грчкој*, Балканолошки институт САНУ, Београд, 2015, стр. 36-45, 62-79.

диктирала личност нових владара.⁵⁵ Ако краљевска власт не задовољава, лична власт тиранина је још гора. Мада је, бар у почетку, Платон имао амбивалентан став према тиранији који је допуштао и неке позитивне тонове, његово уплитање у политику сиракушких тирана донело му је само тешка лична и принципијална разочарења.⁵⁶ На основу тога је изградио уверење да тиранија, макар и реформисана и просвећена, не може бити добар облик владавине нити полазиште за стварање неког савршенијег система.

Демократија и монархија, дакле, имају исувише мана да би биле прихватљиве за Платона. Међутим, чињеница да су мане и врлине ових система такве да се не преплићу, као и околност да су то, на нивоу принципа, два дијаметрално супротна политичка облика, као да већ саме за себе сугеришу решење које би се кретало у правцу неке комбинације ових система. Мешовити политички облик се не јавља у раној Платоновој филозофији, бар не као један јасан и одређен појам, мада постоје појединачне идеје, које сведоче о постепеном уобличавању новог концепта, на које могу да укажем. Већ у *Држави*, најобимнијем од раних Платонових дијалога, јасна је ауторова критичност и неповерљивост према готово свим постојећим облицима владавине. Као што смо видели, олигархија је лош облик владавине; демократија такође. Аристократија је у пракси недостижна, монархија потенцијално најбоља од свих али у пракси јако ризична и непредвидива. Тиранија, у сваком погледу лоша, не заслужује озбиљно разматрање.⁵⁷ Ту већ имамо прву идејну компоненту која води до настанка концепта мешовитог политичког облика: незадовољство и критичност према „чистим“ или „основним“ облицима владавине. Друга компонента која твори рану, платоновску концепцију мешовитог облика јесте идеализација спартанског политичког система и његовог коришћења као полазног модела за изградњу идеалне државе. И она је присутна већ у *Држави*: Платонов идеални полис има многе црте који потичу од античке Спарте или бар од њене идеализације у очима једног конзервативног Атињанина. Трећи и најважнији корак Платон није направио у својим раним радовима и он је остављен његовим зрелијим годинама. То је идеја да се нов облик владавине може добити мешањем наоко непомирљивих принципа на којима почивају „чисти“ политички облици.

⁵⁵ Платон, *Закони* 694а-696а. Читав сегмент је написан под знатним утицајем *Васпитања Кировог* од Ксенофонта Атињанина (још један Сократов ученик), дела у коме се гради директна веза између васпитања персијског владара и његових каснијих успеха као државника.

⁵⁶ А. Molnar, *Rasprava o demokratskoj ustavnoj državi I: pravo na otpor tiraniji*, Samizdat B92, Beograd, 2001, стр. 52-61.

⁵⁷ За Платонову ранију типологију пет државних уређења (изложену у *Држави*: власт краљева-филозофа, тимократија, олигархија, демократија и тиранија), вид. J. Coleman, *A History of Political Thought from Ancient Greece to Early Christianity*, Oxford University Press, Oxford, 2000, pp. 110-114.

У најстрожијем смислу, тек у позним Платоновим делима, пре свега у *Законима*, можемо с извесним правом говорити о мешовитом политичком систему.⁵⁸ Класичну синтагму „мешовит политички облик“ (μεμειγμένη или μικτή πολιτεία), какву срећемо од Аристотела надаље, Платон у свом тексту уопште и не користи. Уместо тога, он се служи описним изразима као што су „средњи“ (μεσολαβής, μέση πολιτεία) и „умерени“ (μετρία πολιτεία) устав, али је значење које се жели пренети на овај начин практично исто.⁵⁹ *Закони* су најдужи (дванаест књига) и последњи Платонов дијалог; из антике је сачуван податак да текст није био сасвим завршен у тренутку Платонове смрти што је модерна филолошка анализа потврдила.⁶⁰ Дијалог се одвија на Криту и има три учесника, три ходочасника који корачају дуж свете стазе од града Кноса до Зевсовог светилишта, подигнутог изнад пећине у којој је бог наводно рођен. У питању је нарочито погодно време за таква ходочашћа, дан летње дугодневице што оставља довољно времена за опширну расправу – саговорници почињу у рану зору и стижу до светилишта таман пред сумрак. Учесници дијалога су неименовани Атињанин који је носилац дискусије (место које у Платоновим делима иначе држи Сократ), Спартанац Мегил и Клинија, грађанин оближњег Кноса. У прве две књиге се расправља о законодавству као темељу сваке државе и циљу ради којег постоје закони и државе. После извесног лутања и дискусије, они долазе до сагласности да је то грађанска врлина. Циљ сваког доброг законодаваца морају бити срећни, исправни и морални грађани. У трећој књизи прелазе на порекло различитих политичких система, анализирају узроке њиховог раста и пропадања, дајући извесне историјске лекције и примере намењене будућим законодавцима. На овом месту у дијалогу уведена је, готово неприметно за читаоца, идеја мешовитог облика.⁶¹

Говорећи о раним грчким државама, Атињанин износи примере три велике дорске државе на Пелопонезу: Арга, Месеније и Лакедемона (Спарте). Ове три државе, све три монархије, нису биле стабилне, упркос повољним полазним околностима (пространа територија, бројно становништво, верност поданика, међусобни савези и заклетве). Препуштајући превелику моћ краљевима, без институционалних ограничења која би спутала самовољу владара, оне су себе осудиле на пропаст. Вођени су бројни ратови, спољни и

⁵⁸ О разликама у познијој Платоновој политичкој филозофији у односу на његова првобитна схватања вид. R. K. Balot, *Greek Political Thought*, Oxford University Press, Oxford 2006, pp. 210-226.

⁵⁹ G. Klosko, *The Development of Plato's Political Theory*, Oxford-New York, Oxford University Press, 2006², p. 238.

⁶⁰ Диоген Лаертије III 37 (употребљено издање: Diogen Laertije, *Životi i mišljenja istaknutih filozofa (u deset knjiga)*, прев. А. Vihar, Dereta, Београд, 2003). Аристотел, *Политика* II 6 потврђује да су *Закони* млађи дијалог од *Државе*.

⁶¹ G. R. Morrow, *Plato's Cretan City: A Historical Interpretation of the Laws*, Princeton University Press, Princeton, 1993², p. 155.

унутрашњи, све док Месенија није престала да постоји а Арг постао олигархијска република – на знатно смањеној територији.⁶² Само је Лакедемон успео да се одржи, мада тек након тешких искушења, захваљујући увођењу новог облика владавине у коме монархија није била уклоњена већ строго ограничена. Краљевство је преобработено у диархију са два краља и две владарске куће. Платон није наклоњен овом институционалном решењу и пореди га са тиранијом у другим грчким градовима. Срећом по Спарту, у истом систему делују још три институције које ограничавају моћ краљева и између себе деле и балансирају укупну политичку моћ. Пре свега ту је *герузија*, веће стараца, коју Платон оправдано види као конзервативну, аристократску компоненту. Затим долази народна скупштина, која у мешавину улива демократски елемент. Ефорат, необичну спартанску институцију, тело од пет изабраних званичника који су надзирали јавне службенике а пре свега саме краљеве и спроводили правду, Платон неочекивано представља као монархијски елемент.⁶³ Целину, дакле, чине четири компоненте, преузете из различитих политичких облика. Оне ограничавају једна другу, приморавајући појединце да се држе онога што закон прописује и да не прекорачују допуштени оквир моћи. Лакедемон, како је описан у *Законима*, у сведеном облику пружа најранији пример мешовитог политичког облика а уједно и система у коме постоје јасно разграничење између различитих видова власти.⁶⁴

На крају III књиге Клинија обзнањује да његово интересовање за тематику законодавства и државних уређења није просто ствар радозналости и теорије. Наиме, градови Крита су донели одлуку да оснују нови град на делу острва које је дуго било пусто, на месту званом Магнезија. Клинија је један од деветорице законодаваца од којих се очекује да припреме законе и поредак нове државе.⁶⁵ Платонова идеална држава, митска „Магнезија“, чије одлике се описују и расправљају у *Законима* почев од IV књиге, представља већ развијенији пример мешовитог политичког облика, описан много јасније и одређеније него

⁶² Платон, *Закони* 682e-692d.

⁶³ Платон, *Закони* 712d-713a.

⁶⁴ G. Klosko, *нав. место*. Историјски развој три дорске државе које Платон излаже у *Законима* дат је у исувише поједностављеном виду да би се могао сматрати тачним – ово је случај и са многим другим примерима којима филозоф илуструје своје ставове. Слика лакедемонског облика владавине је, са друге стране, идеализована и преобликована да одговара тези која се покушава доказати. У стварности, спартански систем је био све само не добро балансиран: герузија је појединачно била далеко најутицајнији чинилац, ефори су деловали у складу са жељама герузије, а краљеви су вршили функције првосвештеника и наследних војсковођа и нису били владари у правом смислу (уп. M. I. Finley, *The Ancient Greeks*, Penguin Books, London, 1966, p. 35.). Народна скупштина, у коју су улазили једино припадници елита лакедемонске државе (Спартијати), старији од 30 година, имала је само симболичан утицај. Мада је одступио од изразите лаконофилије својих раних радова, Платон је чак и у *Законима* склон идеализацији Спарте. До сличног али још много израженијег проблема ћемо доћи када будемо разматрали како Полибије представља римску државу и њене институције.

⁶⁵ Платон, *Закони* 702b-d.

претходни лакедемонски пример. Нови град ће бити основан на раније ненасељеном месту, на извесној удаљености од мора. Становништво ће чинити 5040 породица (на број су утицали како социоекономски обзири тако и питагорејска мистика и нумерологија)⁶⁶ и свака ће добити парцелу земље подједнаке вредности, довољну за сигуран, мада не и луксузан живот.⁶⁷ Ове парцеле нису, међутим, приватно власништво, већ се сматрају заједничком својином уступљеном на коришћење.⁶⁸ Као и у Спарти, грађани ће се окупљати на заједничким обедима, за које ће храна бити обезбеђена са истих парцела.⁶⁹ Становиштво ће бити подељено на четири имовинска разреда.⁷⁰ Они у најнижем, првом разреду, поседују само своје парцеле (заједно са покретном и непокретном имовином, животињама и алаткама неопходним за земљорадњу) или највише двоструку вредност истих. Друга класа има имовину вредну између две и три парцеле, трећа између три и четири итд. Грађанин не може гомилати богатство преко законски одређене границе: све преко тога биће конфисковано у корист државе. Племенити метали и сличне драгоцености не могу бити у власништву појединца већ само државе. Новац је бакарни и оловни и служи само за куповину на мало.⁷¹ Старосни ценз за политичку зрелост је високо постављен (поново, као у Спарти): грађанин тек са тридесет година старости може бити биран на јавне функције, мада обавеза служења војске и присуствовања народним скупштинама почиње већ са двадесет. Сем грађана, у Магнезији живе и робови, јавни и приватни,⁷² а допуштен је и боравак странаца, мада уз знатна ограничења. За разлику од Атине, где су странци (метеци) могли да се, уз посебну дозволу, трајно настане, у Магнезији то може бити највише на двадесет година. Жене су у својинским односима везане за мушкарце, учествују на јавним гозбама (али одвојено од мушкараца) и могу, ако се покажу способним, да служе војску.⁷³ Државно образовање је намењено и женама и ако се, што Платон допушта као реалну могућност, нека жена покаже равна мушкарцима у врлини, она може добити и активна политичка права.⁷⁴

До сада, наведена држава звучи као нешто ублажена верзија ранијег Платоновог идеалног града, описаног у дијалогу *Држава*. Ригидни кастински систем је ублажен и преобликован у неку врсту својинске хијерархије, блиске старогрчком концепту тимократије.

⁶⁶ Платон, *Закони* 771a-c.

⁶⁷ Платон, *Закони* 737c-e; уп. 745c-d.

⁶⁸ Платон, *Закони* 740a.

⁶⁹ Платон, *Закони* 779e-780c.

⁷⁰ Платон, *Закони* 744a-745b.

⁷¹ Платон, *Закони* 744d-745a.

⁷² Платон, *Закони* 776b-778a.

⁷³ Платон, *Закони* 780d-781d; 804d-805a.

⁷⁴ Платон, *Закони* 814c-d. У овом случају се Платон показује као неочекивано радикалан и прогресиван мислилац, дајући женама већу вредност од оне које су имале у патријархалном грчком друштву.

Приватну својину у познијој идеалној држави имају сви грађани, мада је екстремно богаћење и овде ограничено законом. Жене су добиле нешто већа права. Међутим, најважнија разлика се види када се анализирају овлашћења и ограничења основних институција власти. Магнезијски устав укључује: народну скупштину (у тексту се назива или просто „скупштином“, ἐκκλήσια, или „општим скупом“, κοινός σύλλογος), веће (βουλή), колегиј чувара закона (νομοφύλακες), разне магистрате (ἄρχοντες),⁷⁵ судско веће (δικαστήριον) и необично тело под називом „ноћно веће“ (νυκτερινός σύλλογος). У односу на првобитну идеалну државу, у знатној мери инспирисану спартанским идеализацијама, Магнезија много више личи на Атину IV века п.н.е. Изузев „ноћног већа“, све магнезијске институције имају паралелу у атинским па се и називају исто. Међутим, у уставном оквиру који одређује рад ових институција налазимо значајне разлике.

Народна скупштина у Магнезији има један основни задатак: да бира магистрате и друге носиоце јавних функција. У њу улазе сви мушки грађани старији од 20 година који су часно служили војску, као и жене које покажу изузетну врлину и испуне исти критеријум. У дијалогу је приметан страх учесника да би скупштина могла да се извргне, као у Атини, у средство насилне владавине гомиле и да зато њена овлашћења треба да буду јасно и бескомпромисно ограничена. Законодавна моћ скупштине је врло ограничена. Она може гласати о изменама закона али само оних који се тичу јавних свечаности и верских церемонија. Она такође одлучује о насељавању странаца и продужењу њиховог боравка, додељује почести заслужним грађанима, доноси одлуке о неким спољнополитичким питањима (склапање или раскидање савеза, објава рата, прихватање мировне понуде). У одређеним случајевима, скупштина ће имати и функцију суда за јавне прекршаје.

Веће има 360 чланова, по 90 из сваке од имовинских класа; чланове већа бира скупштина а мандат је годину дана. Мушкарци могу да буду бирани у веће кад напуне 30 година, а жене, уколико се покаже да имају потребну врлину, кад наврше 40. У суштини, ово је тело које постоји да би ограничавало моћ скупштине. Скупштински предлози се најпре разматрају у већу и веће једино има овлашћења да сазива скупштину. Већници присуствују заседањима скупштине и могу да одлуче да их одложе или распусте. Процедура избора магистрата у скупштини је под надзором већника. Веће има и неке административне задатке као и улогу у спољној политици, попут примања и смештаја страних делегација (овде се Магнезија поводи за атинским примером).⁷⁶

⁷⁵ Платон, *Закони* 755c-756b; 758a-766d.

⁷⁶ Платон, *Закони* 756b-е.

Чувара закона има 37, бира их скупштина, на предлог већа, из редова заслужних грађана старијих од 50 година. Мандат траје до смрти или док чувар не напуни 70 година (када, према Платоновом схватању, поодмакле године доводе расуђивање у питање).⁷⁷ Они имају два задатка: надзор спровођења закона и измене самих закона. Надзиру рад јавних службеника али не могу да их кажњавају већ своја запажања и тужбе препуштају суду и скупштини. Имају и овлашћења која подсећају на римске цензоре – контролу јавног морала, понашања и ваљаности грађана. Претерано расипништво појединца, на пример, чуварима закона даје право да интервенишу, наплате казне или конфискују вишак имовине. Они су једини који имају право да предлажу измене фундаменталних закона али уз велика ограничења и само уз општу сагласност читавог тела. Изгледа да у Магнезији не постоји правни механизам којим би злоупотребе чувара закона или недолично понашање неких од њих били сакнционисани. Платон је веровао да су јавни углед и животно искуство довољна гаранција против те могућности.⁷⁸

Иза судског већа се заправо крије читав систем судских тела који своју инспирацију налази у Атини. У односу на Атину, уочава се као разлика врло развијено право апела на судске одлуке и јасна хијерархија између разних тела. Такође, инсистира се на много већем правном образовању и познавању закона од стране обичних грађана. Разнолике магистрате углавном бира скупштина а њихов рад надзиру чувари закона, већници и чланови „ноћног већа.“ Свака магистратура има јасно одређен мандат од годину дана и зацртана овлашћења која не сме да прекорачи.⁷⁹

Најконтроверзнији део система управа у Магнезији јесте „ноћно веће“. У питању је композитно тело посвећено едукацији грађана, мада поједина места у тексту имплицирају да ово веће има и друга, врло широка овлашћења. У њега улазе: десеторица најстаријих чувара закона, људи који су били на функцијама надзорника образовања и испитивача, грађани који су примили највише јавне почести, грађани који су ушли у ово тело по позиву (захваљујући свом знању и искуству, боравку у страним земљама итд.), млађи сарадници (старости између 30 и 40 година) које бирају старији чланови (сваки члан по једног). Они се старају о образовању деце и младих али и одраслих, када је то потребно. Ако је неки грађанин осуђен али суд закључи да је закон прекршио не из зле намере, већ из незанања, он ће бити утамничен на пет година под надзором „ноћног већа“ чији ће се припадници постарати за

⁷⁷ Интересантно је приметити да је Платон ове редове писао пред крај живота (око 350. па до смрти 347), када је имао близу 80 година.

⁷⁸ Платон, *Закони* 754c-755c

⁷⁹ Платон, *Закони* 766d-768c.

едукацију и социјализацију осуђеног. На једном месту се сугерише да ово тело има и важну улогу при изменама закона.⁸⁰

Дакле, Платон представља државу којом управља народна скупштина и три тела која на различите начине ограничавају њен рад а и међусобну самовољу. Они такође надзиру и магистрате и старају се да извршна власт не буде злоупотребљена. Судови су на неки начин изван ове слике, али од злоупотреба судске власти појединци су заштићени широким правом апела и постојањем виших инстанци. Највиши ауторитет у држави заправо имају сами закони а њихово поштовање се осигурава, пре свега, добрим и строго контролисаним државним образовањем који тежи да изгради врлину и колективне идеале у појединцу. Да би пластичније илустровао своје закључке, Платон посеже за метафором ткања (у дијалозима *Закони* и *Државник*). Тканина је сложена целина састављена од разних нити. Оне не могу бити подједнаког квалитета; уствари, неизбежно је да неке буду много слабије од других. Целина стога мора бити – и јесте – снажнија и вреднија од простог збира појединачних делова. Као што преплет различитих нити у добро исплетеном ткању има велику чврстину и постојаност, истовремено задржавајући добре одлике појединачних нити као што су боја и мекоћа, тако и испреплетан политички систем, попут магнезијског, свој квалитет изводи из мешања различитих елемената који узети сами за себе не би били нарочито снажни нити корисни. Мешовити модел, дакле, наглашава појединачне квалитете саставних елемената, маргинализује и ограничава њихове недостатке, делујући као постојана, стабилна и добро уравнотежена целина.⁸¹

Платон не оставља места сумњи да је његов мешовити устав најбољи од свих. Уствари, то је једино политичко уређење које заслужује тај назив. Сваки од „чистих“ облика је неизбежно држава подељена на фракције (*στάσιώτεια*), друштво склоно конфликту.⁸² У таквим државама један део становништва (мањи или већи, у суштини је неважно) влада над остатком, на своју корист а на штету осталих. Да би једна држава превазишла овај проблем она мора да усвоји три принципа: владавину филозофије, владавину закона и мешовит устав. Први принцип препознајемо као важан и наглашен већ у раној Платоновој држави. Други је такође присутан од Платонових раних дела али је у *Законима* истакнут у далеко већој мери и

⁸⁰ G. Klosko, *нав. дело*, pp. 252-262.

⁸¹ Платон, *Закони* 734e–735a; *Државник* 267c-268c (употребљено издање: Platon, *Kratil - Teetet - Sofist – Državnik*, прев. V. Gortan, D. Štambuk, Plato, Beograd, 2008). О кратком дијалогу *Државник* и његовом значају: F. Koplston, *нав. дело*, 269-270; Ch. Rowe, *The Politicus and other Dialogues*, in: Ch. Rowe, M. Schofield (eds.), *The Cambridge History of Greek and Roman Political Thought*, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, pp. 233-251

⁸² Платон, *Закони* 712e-713a; уп. 832c. Уп. Ch. Rowe, *нав. дело*, 251-254.

пренет у први план. Трећи је велика новина коју доносе *Закони* и једно од најважнијих Платонових завештања каснијој политичкој теорији.⁸³

Мада је непосредан траг идеалног политичког система, представљеног у *Законима*, био врло велики, Платонова нада да ће он утицати на стварне политичке системе, државнике и законодавце се није показала реалном. Нико у антици није покушао да Платонову теорију примени у политичкој пракси. Из тог разлога ће га Полибије два века касније критиковати и искључити из свог разматрања државних уређења. Да ли је Платонова идеална држава добра или није, сматра Полибије, не може се знати јер није испробана у пракси. Она је теоријски конструкт који никада није спроведен у дело и као такав не заслужује да се озбиљно разматра при поређењу са правим политичким системима. „Закључно са нашим добом, дискусија о њој и њено поређење са уставима Спартанаца, Римљана и Картагињана личило би на поређење статуе и живих, дишућих људи – чак и да је та статуа као уметничко дело вредна хвале, поређење неживих ствари са живим бићима гледаоцима се, природно, мора чинити погрешно и потпуно неумесно.“⁸⁴ Мада је свакако тачан у знатној мери, овај исказ садржи и елемент ироније коју писац није препознао: историјски гледано, Полибијева анализа римске државе много дугује Платону и концепту мешовитог облика какав срећемо у *Законима*. У дубокој помрачини иза блиставе фасаде Полибијевог идеализованог Рима, крије се Платонова Магнезија.⁸⁵

1.4 Аристотел и сазревање идеје о мешовитом облику

Аристотелову филозофију могуће је посматрати и као продужетак Платонове, али и као одбацивање основних Платонових идеја. За разлику од Платона, имућног Атињанина из старе и угледне породице, Аристотел (384 – 322. п.н.е.) долази у Атину као странац и до краја живота није стекао локално грађанско право. Пореклом из града Стагире на северу Грчке, у Аристотеловом животу и раду су битну улогу играле старе везе његове породице са халкидичким градовима и македонском краљевином. Његов отац, рано преминули Никомах, служио је на македонском двору као званични краљевски лекар. Уз допуштење свог старатеља, Проксена из Атарнеја, Аристотел је као седамнаестогодишњак отишао у Атину да студира филозофију на Платоновој Академији. Тада, око 367. године, Платон је био већ у

⁸³ G. R. Moggow, *нав. дело*, р. 156.

⁸⁴ Полибије, *Историје* VI 47, 9-10 (употребљено издање: Полибије, *Историје* I-II, прев. М. Рицл, Матица српска, Нови Сад, 1988.).

⁸⁵ Вид. одељак 3.4.

позним годинама и на врхунцу. Колико је била присна веза између Платона и његовог најпознатијег ученика данас је тешко рећи: сачуване су само анегдоте које говоре и о хармоничној сарадњи и о сукобима и неслагањима. Упркос знатном утицају Платона и других делатника у Академији, Аристотел се формирао у сасвим другачијег човека и другачијег филозофа. Његова политичка филозофија ипак стоји у неспорној генеалогској вези са Платоновом, али се сасвим јасно од ње одваја и наставља властитим путем. Уосталом, велики део својих најбољих година Аристотел је провео изван Атине. Град је напустио након Платонове смрти, разочаран чињеницом да је на чело Академије дошао Платонов сестрић Спеусип. Пошто је извесно време провео код тиранина Хермије у градићу Атарнеју на обали Еолиди, и на острву Лезбу, Аристотел долази у Македонију на позив краља Филипа II. У Македонији је три године провео као тотор младог краљевића Александра, будућег освајача Истока. Око 336. пре н.е. Аристотел се враћа у Атину и, захваљујући покровитељству македонских владара, отвара властиту школу, Ликејон (по храму Аполона Ликејског, на чијем се земљишту налазила). У току наредних дванаест година Аристотел је написао своја најважнија дела. Пред крај живота је морао да напусти Атину, пошто се Атина придружила анти-македонском покрету а његове везе са македонским двором су биле добро познате. Умро је у изгнанству, у Халкиди на Еубеји, чиме се заокружује његов несталан живот, испуњен лутањима.⁸⁶

Аристотелова политичка филозофија има важно, можемо рећи и централно место у историји идеје мешовитог политичког облика. Аристотел је ову идеју довео до њене пуноће, дао јој је класичан облик, лишен платоновских противуречности.⁸⁷ Аристотелово главно дело из области политичке теорије је *Политика* и анализа која следи претежно ће се ослањати на одговарајућа места у том делу, уз позивање на друге Аристотелове радове, тамо где је то потребно. Као и Платонов *Закони*, Аристотелова *Политика* не представља до краја уобличено и довршено дело.⁸⁸ На више начина, *Политика* се наслања на раније Аристотелове списе, пре свега на његово ремек дело *Никомахову етику*.⁸⁹ За разлику од дијалогске форме Платонових дела, форме коју је и сам примењивао у почетку, Аристотел

⁸⁶ Уопште о Аристотеловом животу и учењу: W. K. C. Guthrie, *Povijest grčke filozofije VI. Aristotel: sučeljavanje*, Zagreb, Naklada Jurčić, 2007, стр. 1-60; М. Ђурић, *Историја политичке филозофије*, Албатрос плус, Београд, 2010, стр. 120-146; М. N. Ђурић, *нав. дело*, стр. 369-381; F. Koplston, *нав. дело*, стр. 305-314; A. Lesky, *Povijest grčke književnosti*, Golden marketing, Zagreb, 2001, стр. 535-565; M. Schofield, *Aristotle: an Introduction*, in: Ch. Rowe, M. Schofield (eds.), *нав. дело*, pp. 310-319.

⁸⁷ G. J. D. Aalders, *нав. дело*, pp. 32 (уп. 61); K. von Fritz, *нав. дело*, pp. 13-15.

⁸⁸ М. Ђурић, *нав. дело*, стр. 128-131.

⁸⁹ *Исто*, стр. 126. За врло детаљну анализу веза између ова два дела, вид. R. Bodéüs, *The Political Dimension of Aristotle's Ethics*, State University of New York Press, New York, 1993, pp. 22-26, 59-62, 69-70, 83-92.

Политику и друге зреле радове пише у виду наративног трактата, облика који ће постати класичан за сва филозофска дела.

Да ли је Платон био једини извор за Аристотелову концепцију мешовитог облика? *Закони* и идеја мешовитог устава долазе доста касно у Платоновом животу, у време када је и сам Аристотел већ био филозоф знатне репутације. То ипак не искључује да је било других аутора, можда старијих Платонових ученика који су разматрали сличан концепт. Аристотел често прави алузије на ауторе чија је дела читао, док имена спомиње много ређе. Изван Платонове школе, имамо пример Исократа, који у свом Панатенејском говору говори о политеји као о мешавини демократије и аристократије, која је боља од оба.⁹⁰ Међутим, Аристотел је у то време већ увелико држао своја предавања и ово пре може бити сведочанство о његовом утицају на савременике. Разлике у односу на Платона никако се не морају објашњавати утицајем посредника. Јер, као што ћемо одмах видети, Аристотел је одржавао знатну критичку дистанцу према радовима свог учитеља и мало тога из платоновске ризнице је задржао без темељне прераде.

У другој књизи *Политике*, где упоредо излаже важније постојеће теорије државе и облика владавине, Аристотел доста простора посвећује критици двеју Платонових идеалних држава, мада се оном ранијом, описаном у *Држави*, бави у много већој мери. Разлог може бити тај што је раније Платоново дело имало много већи утицај од недовршених *Закона*. Аристотел оштро одбацује Платонову тврдњу о спајању тираније и демократије као начину за добијање мешовитог устава,⁹¹ и износи став да је Магнезија у *Законима* пре олигархијски него мешовит тип.⁹² На крају ове критичке анализе, Аристотел чак закључује да, мада постоје многи други теоријски пројекти идеалних држава (неке разматра даље у тексту), ни један није тако нереалан као Платонов, нити у толикој мери удаљен од постојећих, у пракси опробаних облика владавине.⁹³ „Као што би могло и да се очекује, Аристотел није себи дозволио да буде заведен Платоновом сликом идеалне државе. Он није веровао да су неопходне тако корените промене, какве је предлагао Платон; такође, није сматрао да би све оне биле пожељне, чак и ако би биле изводљиве.“⁹⁴

Излажући своја схватања о држави, Аристотел полази од врло детаљне и разрађене типологије облика владавине на којој се морам задржати. Она је заснована на типологији

⁹⁰ Исократ, *Панатенејска беседа* 153.

⁹¹ Платон, *Закони* 756е.

⁹² Аристотел, *Политика* II 3, 11 (1266а; употребљено издање: Aristotel, *Politika*, prev. M. N. Đurić, Kultura, Beograd 1970.).

⁹³ Аристотел, *Политика* II 3, 7 (1265b).

⁹⁴ F. Coplston, *нав. дело*, 391. Уп. М. Ђурић, *Хуманизам као политички идеал*, Терсит, Београд, 1995², стр. 358-359.

коју Платон даје у *Државнику*.⁹⁵ Аристотел верује да је држава заједница настала из општег интереса и да циљ којем она тежи и којим оправдава своје постојање јесте опште добро.⁹⁶ Мада је у већини држава моћ неједнако расподељена и мада се њима управља више ради добра једне групе него целине, ипак је ово важан критеријум који Аристотел не испушта из вида, пошто његово занемаривање у пракси води сукобима и нестанку држава.⁹⁷ Државна уређена се деле на две основне групе према наведеном етичком критеријуму: добра су она где се влада на општу корист, лоша где то није случај. У прву групу спадају краљевство (права монархија), аристократија и политеја. Сваки од наведених облика има свој пандан у другој групи. Краљевству одговара тиранија, аристократији олигархија а политеји демократија. Краљевство је она монархија где влада појединац који је заиста најбољи од свих, и по способностима и морално, и који стога влада имајући у виду општи интерес. Аристократија је облик владавине у коме политичка моћ припада малој група али таквој која је порекло, способностима и врлином заслужила да поседује моћ. Поново, мада чине мањи део грађана, ови људи због своје врлине управљају државом на опште добро.⁹⁸ Најзад, политеја је таква држави у којој велика већина грађана има потребне способности и врлину. Она се назива тако „политеја“ (грч. *politeia*, букв. „држава“, „државно уређење“) јер је то најбољи, најуниверзалнији али и најтеже достижан систем. Аристотел је овде скептичан: „Могуће је да се један човек или мало њих одликује врлином али маса тешко може да достигне висок степен савршенства у свакој врлини сем у ратној, јер она нестаје у маси.“⁹⁹ Тиранида је монархија у којој монарх влада у свом личном интересу. Олигархија („владавина богатих“) представља режим мале групе коју издваја само њихово богатство. У демократији власт узурпирају сиромашни, необразована гомила која са своје стране управља државом у правцу онога што види као властити интерес.¹⁰⁰ Али, Аристотел разрађује ову типологију и даље, до нивоа детаља непознатог Платону или неком од ранијих филозофа. У његовој схеми се краљевство као основни тип, дели на даљих пет подврста, демократија и олигархија на по четири.¹⁰¹ Аристократија има две варијанте, бољу и лошију. А онај најбољи устав, политеја, само је један.¹⁰²

⁹⁵ Платон, *Државник* 302c-d.

⁹⁶ Аристотел, *Политика* III 4 (1278b).

⁹⁷ Аристотел, *Политика* III 5, 7 (1279a).

⁹⁸ Аристотел, *Политика* III 5, 2 (1279a).

⁹⁹ Аристотел, *Политика* III 5, 3 (1279a-b).

¹⁰⁰ Аристотел, *Политика* III 5, 5-8 (1279b-1280a). Али вид. и А. Lintott, “Aristotle and Democracy”, *The Classical Quarterly* 42-1 (1992), pp. 114-128.

¹⁰¹ Аристотел, *Политика* III 9, 2 – 10, 3 (1285a-1285b); уп. М. Ђурић, *Историја политичке филозофије*, Албатрос плус, Београд, 2010, стр. 139-144.

¹⁰² Ch. Rowe, *Aristotelian Constitutions*, in: Ch. Rowe, M. Schofield (eds.), *нав. дело*, p. 378.

Из претходних напомена је јасно да је Аристотел у овој типологији направио искорак не само у односу на Платоново учење већ и у односу на уобичајно схватање ових термина у грчком језику. Формална разлика између одговарајућег доброг или лошег система може бити врло мала. Суштинска, приципијелна разлика се огледа у начину владања и у погледу тога у чијем интересу се влада. Разлика између краљевства и тираније код Аристотела више није у начину на који је владар дошао до моћи, што би ови термини иначе имплицирали, њих не раздваја законска утемељеност положаја, већ само и искључиво, људски и морални квалитети владара. Аристократија може бити и власт богатих људи, као што и олигарси могу имати племенито порекло, али праву границу творе лични квалитети и циљ којем ови људи теже. Према општем грчком схватању, демократија је такав облик владавине у коме велика већина грађана или сви имају активна и пасивна политичка права, те би у складу с тим и политеја била само варијанта демократије. Али Аристотел такво изједначавање одбацује на етичким основама. Само ако би већина грађана, састављена од носилаца моралне врлине, имала власт дати облик би се могао окарактерисати као политеја. Такво стање би аутоматски окренуло државу у најбољем могућем смеру – општем интересу. Увођењем једног јасног и бескомпромисног етичког критеријума Аристотел је направио заокрет у односу на дотадашњу политичку теорију. Он своју теорију устава базира на теорији правде и праведности коју је изложио у петој књизи *Никомахове етике*.¹⁰³

Два политичка облика Аристотел издваја као боље од осталих и оба имају квалитет мешовитости тј. настају комбиновањем елемената преузетих из основних облика. То су истинска аристократија и политеја. Аристотел користи синтагму „истинска аристократија“ да би повукао разлику између облика о коме он говори и присвајања овог у IV веку п.н.е. и даље врло позитивног израза од стране разних олигархијских и умерено демократских режима. Код Аристотела, међутим, квалитет овог облика се не своди само на разне институције које спречавају злоупотребу власти, већ се два принципа – мешовитост и уравнотеженост – преносе и на социјални план, осигуравајући тиме друштвену стабилност. „Најбољи је државни облик онај који се држи средине и то такве средине коју свако може да постигне.“¹⁰⁴ Ови најбољи системи су мешавине олигархијских и демократски принципа и институција. Уколико равнотежа ипак нешто мало претеже у правцу владавине већине грађана, онда је то политеја, ако је баланс другачији, онда се говори о аристократији. Аристотел не штеди похвале у вези бројних квалитета ових облика, док је прилично неодређен у погледу њихових конкретних појединости. „Ако се узме једна институција из

¹⁰³ К. von Fritz, нав. дело, pp. 49.

¹⁰⁴ Аристотел, *Политика* IV 9, 2 (1295a).

олигархије, на пример да се органи власти бирају гласањем, а једна из демократије, на пример да се не бирају према цензу, добиће се нешто што је својствено аристократији и политеји.“¹⁰⁵ Ово је одлично одбрана илустрација комбиновања олигархијских и демократских елемената, толико да заинтересованом читаоцу може само бити што филозоф није иступио са више сличних примера. У овај размени елемента, биће учињен и уступак и одбитак сваком од принципа. Најдемократскији начин избора у старој Грчкој био је жреб. Фактор случајности је осигуравао да свако од грађана, без обзира на порекло, способности и друге факторе, може рачунати на бројне јавне функције. У политеји се тај принцип одбацује. С друге стране, један од најраширенијих појава у законодавству олигархијских држава био је имовински ценз за улазак у народну скупштину. Грађани чија имовина и годишњи приходи нису прелазили задату најнижу границу (која је у појединим државама могла бити постављена врло високо) у том случају нису имали право да учествују у раду скупштине. Тај елемент се у политеји одбацује у корист демократског: сви грађани ће имати право гласа, без обзира на имовинско стање. Низом сличних компромиса између два принципа био би изграђен политички облик чија је главна врлина постојаност и одсуство озбиљнијих конфликта. У савршеном споју неће бити једноставно за посматрача да разликује демократске и олигархијске елементе, стога: „демократија и олигархија су добро помешане онда када се за такву државу може рећи да је и демократија и олигархија. Јасно је да је то оно што се подразумева под добром мешавином. А то је истовремено средина, јер у њој се јавља и једна и друга крајност.“¹⁰⁶ Изненађује да филозоф као пример такве државе наводи Спарту, коју је нешто раније у тексту тако оштро критиковао. На овом месту се ученик изгледа повео за учитељем и раширеним одушевљењем конзервативних Грка за Спарту.¹⁰⁷

Аристотел не апсолутизује квалитете политеје нити повлачи непремостиву линију раздвајања између ње и осталих система. Један несавршен систем у пракси није непоправљиво лош у свим својим аспектима. Напротив, он уводи одређену хијерархију облика владавине у односу на овај критеријум. У оној мери у којој се приближавају најбољем, мешовитом облику (тј. у којој мери се њима управља на опште добро заједнице), може се мерити и квалитет других облика. Аристотел допушта утицај и других околности које могу да диктирају успешност или неуспешност неког облика владавине, поготово ако се узимају у обзир и варварске државе. Најсавршенији облик није за све.¹⁰⁸

¹⁰⁵ Аристотел, *Политика* IV 7, 3 (1294b).

¹⁰⁶ Аристотел, *Политика* IV 7, 4 (1294b).

¹⁰⁷ J. Coleman, *нав. дело*, pp. 216-222.

¹⁰⁸ Аристотел, *Политика* IV 9, 13 (1296b).

Аристотел друштво описује као још једну мешавину, у овом случају мешавину различитих имовинских класа и социјалних група. Да би политеја (или аристократија) заиста функционисала добар баланс између ових група је неопходан. Претерано богатство једне групе или екстремно сиромаштво друге су појаве које нарушавају равнотежу и доводе до друштвене нестабилности. „У свакој држави постоје три њена дела: једни врло богати, други врло сиромашни и трећи на средини између ових. Пошто смо се сложили да је најбоље држати се умерености и средине, јасно је да је најбоље имати средње имање, јер се онда човек најлакше може потчинити заповестима разума.“¹⁰⁹ Уколико је мала група одвише богата и моћна она, разуме се, неће трпети равноправности са другим групама већ ће тежити да доминира. То у пракси више неће бити држава слободних људи већ заједница господара и робова. С друге стране, ако број сиромашних исувише велики, ти људи ће временом схватити да се државом управља у интересу који им је стран и биће склони побунама, поготово јер ће своју бројност видети као фактор снаге. Презир богатих према сиромашнима и завист сиромашних према богатима ће у неуравнотеженом друштву увек бити присутни и подстицати деобе и конфликте.¹¹⁰ Друштво којим доминира средња класа тај проблем неће имати. Они неће по сваку цену тежити да увећају своју имовину и отму туђу јер су њихове потребе већ задовољене али на такав начин који не покреће завист. Презир и надменост више класе им је стран као и сваки радикализам. Средња класа је од свих најмање склона променама и највише заинтересована за одржавање постојећег стања. „Према томе, јасно је да је најбоља државна заједница она коју сачињавају грађани средњег стања и да добру управу могу да имају само такве државе у којима је средња класа многобројна и што јача од друге две, односно од богаташа и сиромаша заједно, а ако то није могуће, онда бар од сваке појединачно.“¹¹¹ Нејака средња класа или њено потпуно одсуство значи поделу државе на две непомирљиве групе, од којих је прва малобројна али поседује већину богатства и сву моћ и има много тога да изгуби, док је друга многобројна, лишена утицаја и нема много тога да изгуби у случају конфликта. Без средње класе која оличава принцип умерености, грађански рат је стална претња држави.¹¹² Аристотел ове аргументе појачава занимљивом тезом да припадници средњег слоја имају и најбоље разумевање друштвене стварности и општег интереса, јер је њихов појединачни интерес најближи општем. Стога су и најбољи

¹⁰⁹ Аристотел, *Политика* IV 9, 3 (1295b).

¹¹⁰ Аристотел, *Политика* IV 9, 4-6 (1295b).

¹¹¹ Аристотел, *Политика* IV 9, 8 (1295b).

¹¹² Аристотел, *Политика* IV 9, 9 (1296a).

законодавци и државници, попут Солона, Ликурга и Харонде, дошли из редова умерено имућних људи.¹¹³

Политеја, израз који Аристотел користи да означи најбољи систем, имао је и извесну ангажовано-политичку конотацију. Конзервативнији Атињани су у IV веку п.н.е. тај термин радо користили да опишу тзв. *хоплитски устав*, облик умерене олигархије или ограничене демократије у коме би пуна грађанска права имали само они грађани који су прелазили „хоплитски ценз“, тј. били у стању да приуште опрему тешко наоружаног пешака. Између дневно политичке употребе и Аристотеловог израза очигледно постоји веза, најзад и грађани који спадају у „хоплитски ценз“ могу се схватити као средња класа. И сам Аристотел у *Никомаховој етици* користи реч политеја у таквом значењу.¹¹⁴ Међутим, између такве конотације и оне коју исти термин има у *Политици* постоје и значајне разлике, у принципу као и у појединости, и Аристотел се не може просто схватити као пропагандиста у прилог хоплитског устава.¹¹⁵

Зашто је Аристотел ставио толики нагласак на значај и квалитет мешовитог устава? Разлоге вероватно треба тражити у његовом познавању грчких политичких система и политичке историје, односно закључцима до којих је дошао. Аристотел и његови ученици су уложили године напорног рада у проучавање различитих грчких и негрчких држава, њихових закона, установа, политичке, праве и институционалне историје. Резултат је био гигантски зборник (158 античких књига) под насловом *Државна уређења* (Πολιτεῖαι)¹¹⁶. У њему су били похрањени подаци о чак 158 конкретних градова-држава, претежно грчких, мада знамо да је био укључен и један број варварских. О садржају можемо судити захваљујући књизи посвећеној атинској држави, која је сачувана услед срећног папиролошког налаза крајем XIX века. Књига је подељена на историјски и аналитички део; у првом се излаже, по хронолошком редоследу, развој атинске државе и њених институција, у другом се даје преглед и анализа ових установа у Аристотелово време. Ако су и друге књиге у овом зборнику по својој прецизности и детаљности упоредиве са *Атинским уставом* онда је у питању био прави подвиг истраживачког рада.¹¹⁷ Студирајући грчку политичку историју, Аристотела су нарочито мучила два проблема: свепреступна неправда и раширена политичка нестабилност, која је често добијала форму организованог насиља. Мешовити облик је нудио

¹¹³ Аристотел, *Политика* IV 9, 10 (1296а). За указивање на слаба места ове теоријске конструкције, вид. F. Koplston, *нав. дело*, 392-393.

¹¹⁴ Аристотел, *Никомахова етика* 1160а.

¹¹⁵ A. Lintott, *нав. дело*, р. 158.

¹¹⁶ У домаћој литератури је раширен превод *Устава*, који у великој мери одступа од изворног значења.

¹¹⁷ М. Ђурић, *нав. дело*, стр. 126-127.

јасан и убедљив одговор на ове проблеме. Он је био брана против насиља између грађана, против оружане промене облика владавине. Тек у стабилном систему, где учесници у јавном животу не морају да страхују за своју безбедност, могуће је говорити о заједници којом се управља у општем интересу. Најзад, Аристотел је своју политичку теорију базирао на етици која говори да основа добре заједнице мора бити врлина. А врлина је, пре свега, умереност и избегавање крајности у свему. Политеја је замишљена као савршен израз тог става.¹¹⁸ Ипак, своје решење Аристотел је базирао на постојећим политичким облицима и у њиховом мењању је био много мање радикалан од Платона, било да имамо у виду *Државу* или *Законе*.¹¹⁹ У тренутку када је први нацрт *Политике* направљен, хеленистичка епоха је већ била на видику. Пејзаж класичног доба, који је био подељен између медитеранског света грчких градова и огромног Персијског царства источно од њих, неповратно се мењао под налетом победоносних армија два македонска краља. Овај велики преокрет, за који се Аристотел понекад оптужује да га није ни видео или да није уочио његов значај,¹²⁰ измениће окружење у којем се развија и ствара политичка теорија. Мислиоцима те епохе Аристотел је оставио већ врло разрађену идеју мешовитог облика која је зрачила неодољивом привлачношћу.

1.5 Хеленистичка политичка теорија

Грчка филозофија није окончана сумраком Атине као велике силе и уздизањем царства Александра Великог. Не може се ни рећи, како се то у прошлости често чинило, да је крајем IV века п.н.е. приведена крају њена креативна фаза јер су и филозофи хеленистичког доба имали много тога да кажу и допринесу. „До пре неколико деценија хеленистичка филозофија је углавном третирана као мрачно добра у историји идеја: био је то период епигона, доба пост-аристотеловске депресије. То је било доба које није створило ништа вредно разматрања и мало тога вредног читања. Надаље, није много тога ни преживело за читање: тек понеки текст из овог периода опстао је у целости... Мода се мења па је и ова суморна и понижавајућа оцена данас у целини одбачена. Хеленистичка филозофија није била досадна: напротив, то је био сјајан и изванредан период мисаоног стваралаштва.

¹¹⁸ М. Н. Ђурић, *нав. дело*, стр. 395; А. Molnar, *нав. дело*, стр. 69.

¹¹⁹ А. Lintott, *нав. дело*, р. 165-166.

¹²⁰ Неоправдано, по мом мишљењу. За убедљиво оповргавање овог става (као и оног супротног, да је Аристотел био експонент македонског империјализма и ратне пропаганде) вид. М. G. Dietz, "Between Polis and Empire: Aristotle's Politics", *The American Political Science Review*, 106-2 (2012), pp. 275-293.

Хеленистички филозофи нису били прости настављачи: напротив, они су отворили нове области разматрања и водили су дебате и разговоре које су биле и страствене и дубоке.¹²¹ Тешко да је могуће дати јаснију и бескомпромиснију одбрану једне епохе од ове. Преокрет у општем ставу је делимично последица нових фактографских знања и откривања нових текстова (папиролошка открића су у том погледу дала нарочито велики допринос) а делимично посматрања постојећег материјала из новог угла.¹²²

Упркос многим новим налазима, у односу на класично доба број сачуваних хеленистичких књижевних и филозофских текстова је и даље далеко мањи, мада ни стањем класичне књижевне баштине не можемо бити задовољни. За ову ситуацију пре свега је одговоран став каснијих епоха и њихово гледиште на хеленистичку културу и њен укупан значај.¹²³ Данас нам је из антике познато 316 грчких филозофа. Од тог броја 256 су само имена – немамо сачуван ни један делић онога што су писали. А од тих несачуваних аутора, више од половине – чак 167 – одлази на филозофе хеленистичке епохе.¹²⁴ Дакле, изворна дела хеленистичких мислилаца, уколико уопште постоје су састављена од мање или више неповезаних фрагмената. Изузев неких радова Теофраста, Аристотеловог ученика и наследника, и нешто епикурејских списа, ни једно дело хеленистичке филозофије није сачувано у целини. Главнину знања смо добили преко посредника, римских писаца или грчких аутора из времена Римског царства, а понекад се ослањамо на још позније, византијске ауторе. Стога хеленистичку филозофију и даље познајемо у делићима, уз мале могућности широке синтезе знања, уз много веће проблеме при интерпретацији чак и основних ставова појединих филозофа и школа него што је то случај са класичним добом. Колико би дубоко или, уопште, поуздано било наше познавање Платона или Аристотела када бисмо их познавали само на основу писаца римског времена? А то је управо случај са највећим делом хеленистичке филозофије коју познајемо на основу аутора попут Диогена Лаертија, Аријана из Никомедије, Филона из Александрије, Цицерона, Лукреција, Сенеке и других. Повећање броја расположивих текстова последњих деценија је обогатило наше познавање хеленистичке логике, филозофије, епистемологије, метафизике и филозофије религије, али корист коју је од овог развоја имала политичка филозофија чини се најмањом

¹²¹ K. Algra, J. Barnes, J. Mansfeld, M. Schofield, *The Cambridge History of Hellenistic Philosophy*, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, p. xi.

¹²² Клима негативног гледања на хеленистичку филозофију почиње у Хегелово време и траје до пред крај XX века. Учени људи у време ренесансе и просветитељства су имали много позитивније мишљење о стоицима и епикурејцима у односу на историчаре филозофије XIX и XX века, уп. R. H. Popkin (ed.), *The Columbia History of Western Philosophy*, Columbia University Press, New York, 1999, pp. 78-79.

¹²³ Детаљније о овом проблему ћу говорити у следећем поглављу.

¹²⁴ R. W. Sharples, *The Problem of Sources*, in: M. L. Gill, P. Pellegrin (eds.), *A Companion to Ancient Philosophy*, Oxford University Press, Oxford 2006, p. 431.

од свих. Најдуже сачувано хеленистичко дело (и даље не у потпуности) из области политичке теорије и даље је VI књига Полибијевих историја. Поред тога има два кратка текста уобличена у виду савета који филозофи упућују владару (први из III века п.н.е., други с краја II) и један невелики политичко-економски трактат (прва половина III века пре н.е.).¹²⁵

Хеленистичка филозофија је свакако наставак класичне грчке филозофије али у односу на њу показује и велике разлике, како суштинске (у погледу самог учења) тако и формалне (у погледу начина на који се филозофска мисао предавала и ширила). Академија је задржала велики значај али је временом отишла у потпуно другом смеру у односу на учење Платона и његових непосредних наследника. Под Ксенократом из Халкедона (396 – 314), који је наследио Спеусипа на челу Академије, и његовим наследником Полемоном из Атине (око 350 – 270), Академија је пажљиво следила, тумачила и надограђавила Платоново учење. Чини се да су се у области политичке теорије чврсто држали учења изложеног у Платоновим политичким дијалозима. Под Кратесом (на челу Академије од 270. до 264. п.н.е.) овај тренд се претворио у платоновски догматизам и некреативно подржавање ранијих учења. Неизбежно је уследила реакција: доласком Аркесилаја на чело Академије Платоново учење као основа школе се напушта и она се окреће у правцу општег сазнајног скептицизма и друштвеног и етичког релативизма (што ће довести до дуготрајне полемике са стоицима). Тиме почиње историја тзв. „Средње Академије“. Доласком Карнеада из Кирене (214 – 129) на чело школе (око 160. године п.н.е.) она одлази у екстремни скептицизам (тзв. „Нова Академија“), сродан пиронизму. У ово време, међутим, њен утицај је већ врло слаб и, у очима образоване јавности, филозофи из Академије су одавно изгубили полемику са стоицима. У случају ове школе, негативна, релативистичка полазна позиција није остављала много простора за продуктивну политичку теорију.¹²⁶

Аристотелов Ликеј је био велики центар наставе и истраживања само у току две генерације после смрти великог филозофа (у време Теофраста и Стратона), после тога одлази у други план. Теофраст (371 – 287) задржава интересовање свог учитеља за широка филозофска питања. Као и Аристотел према Платону, и Теофраст је био често критичан према закључцима свог учитеља. После Теофрастове смрти на чело школе долази Стратон из Лампсака (335 – 269) који је школу у потпуности окренуо ка емпиријском истраживању и

¹²⁵ О изворима за проучавање хеленистичке филозофије: J. Mansfeld, *Sources*, in: K. Algra, J. Barnes, J. Mansfeld, M. Schofield (eds.), *The Cambridge History of Hellenistic Philosophy*, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, pp. 3-30; R. W. Sharples, *нав. дело*, 430-447.

¹²⁶ P. Lévy, *The New Academy and its Rivals*, in: M. L. Gill, P. Pellegrin, *A Companion to Ancient Philosophy*, Oxford University Press, Oxford 2006, p. 448-464; P. Merlan, *The Later Academy and Platonism*, in: A. H. Armstrong (ed.), *The Cambridge History of Later Greek and Early Medieval Philosophy*, Cambridge University Press, Cambridge, 1967, pp. 53-82.

аккумуляцији знања из области природних наука. Обојица су показивали извесно интересовање за теорију друштва и политике али сачувани подаци нам не дозвољавају да створимо јасно и повезану слику о томе. Под Стратоновим наследницима, Ликеј се посветио реторици, филолошком, биографском и историјском истраживању и престао да врши одлучујући утицај на главне токове грчке филозофије.¹²⁷ Више школа које су основала Сократовци у IV веку п.н.е. настављају да постоје и у хеленистичко доба али о њиховом раду и достигнућима смо јако лоше обавештени. Од старијих учења, у ово време и даље делују питагорејци, који су већ одавно били подељени на већи број одвојених струја.¹²⁸

Зато се отвора читав низ нових филозофских школа. Две далеко најутицајније и најдуготрајније су Стоа и Кепос (Κῆπος, грч „врт“, назив за епикурејску школу). Оснивач стоичке школе, Зенон, пореклом је био Феничанин са Кипра. Крајем IV века п.н.е. долази у Атину и 300. године п.н.е. оснива школу у „Осликаном трему“ (Στοά ἡ τοικίλη), по коме је школа добила име. Школа је имала огроман успех: у року од једне генерације постала је највећа у Атини по броју ученика а од средине III века п.н.е. оснивају се огранци школе и у другим градовима. Немогуће је укратко сажети сву комплексност стоичког учења које се гранало на физику, космологију, логику, етику, теологију и друге области знања. За историју политичке теорије најважнија је стоичка социјална етика која се одликује изразитим хуманизмом и универсализмом. Зенон је написао дело под насловом *Држава* (Πолιτεία) које је било директан изазов Платоновом политичком учењу – губитак овог дела је ненадокнадива штета за историју политичких идеја. Стоичко учење о друштву и политици није водило у друштвени активизам. Идеал стоика је био мудрац који је у стању потпуног унутрашњег и спољашњег мира. Околности у којима се налази он пре бира да пасивно трпи него да на њих активно утиче. У складу са временом у којем су деловали, рани стоици су развили и политичко учење које је величало просвећену монархију у рукама образованог и филозофски настројеног владара.¹²⁹ Македонски краљ Антигон Гоната (владао 277 – 239. п.н.е.) био је Зенонов ученик а око 270. је на свом двору у Пели основао један огранак стоичке школе. Стоичка школа у својој каснијој конзервативнијој фази биће по укусу римске владајуће елите и наставиће да буде најутицајније учење и у време Римског царства, када су многи изједначавали филозофију као такву са стоицизмом.¹³⁰ Епикурејска школе је била велики

¹²⁷ Ch. Rowe, *The Peripatos after Aristotle*, in: Ch. Rowe, M. Schofield (eds.), *нав. дело*, pp. 390-399; P. Merlan, *Peripatos*, in: A. H. Armstrong (ed.), *нав. дело*, pp. 107-123.

¹²⁸ P. Merlan, *The Pythagoreans*, in: A. H. Armstrong (ed.), *нав. дело*, pp. 84-105.

¹²⁹ О хеленистичкој теорији монархије: D. E. Nahm, *Kings and Constitutions: Hellenistic Theories*, in: Ch. Rowe, M. Schofield (eds.), *нав. дело*, pp. 458-464.

¹³⁰ J. S. McClelland, *A History of Western Political Thought*, Routledge, London-New York, 1996, pp. 77-85; M. N. Đurić, *Istorija helenske etike*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1976. 457-467, 478-481.

конкурент стоицима. Основао ју је Епикур Атињанин (341 – 270) у свом родном граду, 307. године п.н.е. Епикурово учење је било изразито материјалистичко, засновано на прикупљању поузданог, емпиријски утврђеног знања и позитивно према развоју науке. С друге стране, епикурејци су били скептични према магији, мистицизму, астрологији па и религији као таквој; неки огранци ове школе су отишли у потпун и бескомпромисан атеизам. Циљеви епикурејаца су били лични и непосредни: ослободити људска бића патње и бола, зла и страха од смрти. Позитивно гледање епикурејаца на телесна задовољства донело им је (неоправдане) нападе стоика и оптужбе да су школа која подстиче ексцесе у храни, пићу и сексуалном уживању.¹³¹

Раније је преовладало мишљење да је хеленистичка теорија напустила оквире полиса и окренула се универзалним питањима људске етике. Последица тога било је напуштање друштвених и политичких тема као таквих. Данас се овај став напушта и постаје јасно да је и за мислиоце III и II века п.н.е. грчки полис и даље био полазиште за ова разматрања. Значај космополитизма у хеленистичкој мисли је раније био прецењен – данас је јасно да је то била само једна од многих идеја која, важно је додати, уопште није производ хеленистичке мисли већ постоји у грчкој филозофији од краја V века п.н.е. У будућности ће несумњиво и у овој области бити нових открића и великих изненађења, како се наше знање о томе буде увећавало.¹³²

Где је у свему томе била идеја мешовитог политичког облика? Сачувани извори нам не допуштају да у појединостима пратимо њен развој између Аристотела и Полибија. Свакако да су и Теофраст и Стратон знали за њу о чему сведоче неки сачувани фрагменти, мада смо то могли претпоставити и без тога. Дикеарх из Месане (око 350 – 285), Аристотелов ученик и Теофрастов сарадник и пријатељ је писао на тему мешовитог облика, предлагао комбиновање краљевства, аристократије и демократије, хвалећи класичну Спарту као оптималан узор.¹³³ Морамо да претпоставимо да је било и других припадника ове школе који су настављали у истом смеру. Имајући у виду да су стоици полемисали са Платоновим и Аристотеловим ученицима, овај концепт је морао бити познат и њима – друго је питање да ли је имао већи значај за стоичку теорију у целини. Уствари, имамо Цицероново сведочанство да су стоички филозофи у II веку п.н.е. писали на тему оптималне организације

¹³¹ Уопште о стоичкој (и епикурејској) политичкој теорији: M. Schofield, *Epicurean and Stoic Political Thought*, in: Ch. Rowe, M. Schofield (eds.), *нав. дело*, pp. 435-455.

¹³² E. Brown, *Hellenistic Cosmopolitanism*, in: M. L. Gill, P. Pellegrin, *нав. дело*, pp. 549-558; *исту*, *The Emergence of Natural Law and the Cosmopolis*, in: S. Salkever (ed.), *The Cambridge Companion to Greek and Roman Political Thought*, Cambridge University Press, Cambridge, 2009, pp. 331-360; J. S. McClelland, *нав. дело*, pp. 69-77.

¹³³ Фотије, *Библиотека 37* (употребљено издање: Photius, *Bibliotheca*, trans. J. H. Freese, Clarendon Press, London, 1920.).

институција и магистратура у једном граду и указивали на значај добре равнотеже између истих, како би се избегла појава опресивних режима.¹³⁴ Изван сумње је да је Полибије директно користио дела ових филозофа. То нас доводи до питања у којој су мери разлике које Полибије показује у односу на првобитну теорију мешовитог облика заправо његова иновација. Сасвим је могуће да је део тих решења преузет од стране ових хеленистичких посредника.¹³⁵ Разматраћу такве могућности на одговарајућем месту. Пре тога је потребно да размотрим непосредан контекст Полибијевог дела, односно време, друштво и околности у којима је живео.

¹³⁴ Цицерон, *Закони* III 12-16 (употребљено издање: Марко Тулије Цицерон, *Закони*, прев. Б. Шијачки-Маневић, Плато, Београд, 2002.).

¹³⁵ D. E. Naft, *нав. дело*, pp. 457-458. За могуће ауторе (поред Теофраста, Стратона и Дикеарха) који су писали о мешовитом облику у III веку п.н.е. вид. G. J. D. Aalders, *нав. дело*, pp. 39-44; K. von Fritz, *нав. дело*, pp. 62-71; за места у Полибијевом на делу на којима се указује на ово: *исто*, p. 59.

2. ПОЛИБИЈЕВА БИОГРАФИЈА И ИСТОРИЈСКИ КОНТЕКСТ

2.1 Историјски контекст. Први период Полибијевог живота и каријере

Полибијеве идеје су знатним делом, мада не искључиво, настале као производ средине у којој је живео и деловао, културне и интелектуалне климе оног времена, те нагомиланог личног искуства. Његова етничка и друштвена припадност, образовање које је стекао, као и историјски тренутак у коме се задесио биле су од великог утицаја на њега, како у обликовању полазних ставова тако и у њиховој каснијој трансформацији и сазревању. Из ових и других разлога следи да је неопходан изврстан увод у Полибијево време као и одређено разматрање и анализа његовог животног пута, без којих је тешко разумети специфичне одлике његове политичке филозофије.

Полибијев животни век (око 205 – око 120) обухвата средишњу етапу хеленистичке епохе. „Хеленистичко доба“ је модеран назив. Антички писци немају посебно име за ову епоху нити је виде очима модерних истраживача који имају тенденцију да истичу дисконтинуитет у односу на период који јој претходи и онај који следи после ње. У том смислу, хеленистичко доба је конструкција историчара XIX и XX века, неутемељена у свести античког човека. Ипак, постоје снажни разлози за издвајање три века која раздвајају Александра Великог од уздизања Римског царства. Три важне карактеристике хеленистичког доба могу се одмах истаћи: 1) спајање медитеранског и блискоисточног света у јединствен културни блок који заузима простор од Италије до Индије; 2) ширење грчког језика као основног језика владајуће елите, администрације, градског живота и високе културе на датом простору; 3) уздизање централизованих војничких монархија, чији је прототип македонска држава друге половине IV века пре н.е., као основних форми државне организације. Стари грчки политички облици (појединачан град – полис, федерације градова) настављају да постоје али њихова позиција је измењена у односу на класично доба грчке историје.

Полибију савремен свет настао је у драматичним догађајима друге половине IV века пре н.е. Средином IV века пре н.е. највећа државна формација и даље је било огромно Персијско царство којим је владала јужноиранска династија Ахеменида. Мада је врхунац њене моћи давно прошао (у позном VI и раном V веку пре н.е.) ова гигантска творена је и даље поседовала територију неупоредиву са било којом другом државом, те материјалне и људске ресурсе који су деловали апсолутно недостижно. Ахеменидско царство било је

бирокупатска држава уређена према строгом хијерархијском принципу. Гломазан али релативно ефикасан државни апарат повезивао је огромну територију, испуњавао задатке управе и убирао порез. Мада су коване царске серије новца, Ахеменидско царство је и даље почивало на превасходно натуралној привреди (и порез је убиран у производима карактеристичним за дату област).

У исто време, стотине грчких заједница, углавном изван власти персијских краљева, заузиле су велики део обала Средоземног мора. Грци су живели у државама властитог типа и у друштву које је било постављено на сасвим другачијим принципима у односу на она на Старом истоку. Грчка култура је била високо урбанизована. Основна јединица политичког и друштвеног живота био је полис, специфично грчка форма града-државе која је почивала на концепту локалног грађанског права и широког учешћа грађана у управи. Грчки градови су могли функционисати као самосталне државе али су често били под влашћу моћнијих градова или су деловали окупљени у неки од бројних савеза или федералних држава. Последица интензивног ривалства и сукобљених економских и политичких интереса појединих градова, били су чести ратови који доминирају грчком историјом IV века пре н.е. Чести ратови у комбинацији са растућом популацијом и ограниченим локалним ресурсима довели су до социјалних и економских криза у многим градовима, што је погодовало развоју опште нестабилности.

Ова ситуација је драстично измењена у другој половини IV века пре н.е. изненадном експанзијом Македоније, патријархалног краљевства на периферији грчког света. Под вођством Филипа II (359 – 336), краља који је преузео престо у условима стране инвазије и готово распада земље, Македонија се централизује, преуређује на војничким основама и под своју власт ставља велики део Грчке и Балканског полуострва. Филип син Александар III Велики (336 – 323) повео је поход против Персијског царства чији је резултат било уништење велике азијске државе. Захваљујући низу војних победа – које карактерише брутална ефикасност и безобзирност у спровођењу задатих циљева – Александар је поставио основе новог типа монархије која се у много чему разликовала и од македонског краљевства његових претходника и од персијске државе чије је постојање окончао.

Александрова империја је била узор који су касније хеленистичке државе настојале да опонашају али њој самој није било суђено да потраје. Њена разградња је почела убрзо по смрти великог освајача, 323. године пре н.е. Непостојање неоспорног наследника, што је, правно и политички била јединствена ситуација у македонској историји, као и неразрађен систем наслеђивања и регенства отворили су врата серији политичких криза које су убрзо

прерасле у грађанске ратове. Након двадесетогодишњег циклуса ратова (у неким областима некадашњег царства нестабилност је трајала и двоструко дуже) настао је систем хеленистичких држава какав ће постојати током III и II века пре н.е.

Хеленистичко доба је врло непостојана епоха светске историје, испуњена великим ратовима, превратима, политичким и друштвеним променама. Људи који су живели у ова три века били су сведоци ратних страхота које спадају међу највеће које је антички свет икада видео. Ово је нарочито карактеристично за последњих сто година хеленистичке историје, када се судбина хеленистичких држава преплиће са римским грађанским ратовима. Упркос томе, хеленистичко доба је било и време изузетне креативности и динамичног уметничког стваралаштва, као и доба великог напретка филозофске и научне мисли. Стотине нових градова, које су широм Медитерана и Блиског истока основали Александар Велики и његови наследници, донели су са собом и високе стандарде грчког урбаног живота, јавне културе и образовања. За разлику од претходног периода, сада се снажан нагласак ставља на формално образовање и током III века пре н.е. формира се разграната мрежа филозофских и реторских школа. Гимназија, институција чија је првобитна намена била организовани физички тренинг омладине, постаје средиште културног живота сваког града и добија елементе попут јавне библиотеке, школе, сале за предавања и јавног купатила. Више него икад пре или после у античкој историји, уочава се тежња међу припадницима средњих и нижих социјалних слојева за стицањем образовања. Чак долази и до извесног замућивања разлике између елитне и популарне, народне културе. Споменути развој не би био могућ без одговарајуће материјалне подршке. Доминантна културна клима је деловала подстицајно на моћне људе и институције да буду покровитељи науке и уметности. Велике и мале династије, градови и имућни појединци су давали значајна средства за ове неутилитарне али високо цењене намене. Елитно покровитељство је битна карактеристика хеленистичке културе коју ће иста пренети у наслеђе римском свету.

Ако се обим продукције узме као мерило, хеленистичко доба је било најпродуктивнија епоха у историји грчке културе. Познајемо преко хиљаду аутора и преко три хиљаде наслова дела, писаних на најразличитије теме. Међу овима се налазе и бројни филозофи, који су, између осталог, писали дела окренута друштвеној и политичкој теорији, о чему сам опширније говорила у претходној целини. Квантитет, наравно, није гаранција квалитета али у случају хеленистичке филозофије и књижевности о томе је јако тешко донети суд јер велика већина писаних радова просто није сачувана. Неке познајемо по већим или мањим фрагментима њихових дела која су дошла до нас, друге само на основу мишљења писаца

римског доба или чињенице да их је користио неки истакнути римски или византијски аутор. Већина хеленистичких писаца су за нас данас само имена и ми немамо начина да донесемо суд о њиховом квалитету и значају. Практично не постоји ни један хеленистички аутор чији је опус сачуван у целини, врло су ретка чак и појединачна дела чији текст имамо сачуван у целости – Полибијево историјско дело, нажалост, не спада у ову групу. Велики део одговорности за ово несрећно стање ствари носе Римљани и њихова перцепција грчке културе.

Огроман грчки утицај на римску културу у свим фазама њеног развоја, добро је позната чињеница. Римљани су усвојили грчки књижевне родове и врсте, грчке филозофске школе, грчке уметничке и архитектонске конвенције и пратећу естетику. Од позног III века пре н.е. познавање грчког језика све више постаје неопходна вештина за сваког образованог Римљанина. Од I века пре н.е. билингвалност образованих Римљана се подразумева а и сам град Рим има велику заједницу досељеника са грчког истока. Дела класичних латинских писаца су препуна грчких речи а нису ретка ни места где се директно изражава дуг римске културе грчкој. Међутим, овде се одмах поставља питање селекције: Римљани су одабрали извесне аспекте грчке културе, игноришући или одбацујући друге. Њихово гледиште на историјски развој грчке културе је одударало од схватања самих Грка. За већину Римљана, оно што је вредело у грчкој култури била је класична грчка култура, књижевност, уметност и филозофија V и IV века пре н.е. Класични грчки аутори су поставили недостижне естетске и сазнајне критеријуме и, из римске перспективе, у том канону се више ништа није могло поправљати или додавати. Хеленистичка култура представљала је мало вредан епилог величанствене класичне културе. Сама по себи, она је декадента, банална, чак вулгарна. За сенаторску аристократију Рима, окружену дубоко усађеним социјалним предрасудама, масовни и популарни аспект хеленистичке културе био је апсолутно одбојан. Надаље, победнички римски менталитет није могао да савремене Грке прихвати као себи равне. Уместо тога, њих су схватили као недостојне потомке великих људи класичног доба. Према овој римској визури, Грци су некада били носиоци изузетне креативне енергије (као и војне и политичке моћи) али у каснијим вековима овај жар се угасио. У царско доба овај процес је развијен до своје крајности и Римљани на своје савременике Грке гледају са мешавином дивљења (због онога што су некад били), сажаљења (због онога што сада јесу) и супериорности (јер се са Римљанима ни у чему више не могу поредити). Није потребно наглашавати до које мере су ови ставови конструисани, они представљају фикцију по мери римске владајуће елите. Они сакривају и просту истину да је и хеленистичка, не само

класична грчка, култура вршила огроман утицај на развој римског друштва и културе. Али овај дуг није признат у довољној мери.

Римска држава и њен излазак на велику медитеранску сцену представља прворазредну чињеницу хеленистичке историје. Римска освајања мењају слику медитеранског света и, у крајњем исходу, доводе до његове потпуне трансформације и нестајања. За разлику од муњевитих победа и брзих освајања Александра Великог и раних хеленистичких владара, римско напредовање је постепено и споро. Оно тече у фазама и испрва римско мешање у грчке односе и прави домети римске моћи савременицима нису били очигледни. У време Александра Великог, Рим је био тек једна од регионалних сила централне Италије. Али до средине III века пре н.е. Рим је већ под своју превласт ставио читаво Апенинско полуострво и са Картагињанима водио борбу око Сицилије. Приближно сто година након смрти Александра Великог, Римљани по први пут долазе у ближи додир са владарима и градовима Источног Средоземља. Почетак римске интервенције (према раширеној конвенцији од Другог македонског рата, 200-197. пре н.е.) обично се узима као важна хронолошка граница која дели хеленистичко доба на рани (од 336 до 200. године пре н.е.) и позни период (200. до 30. године пре н.е.). Рим испрва добија признање као једна од медитеранских сила, равноправна са великим силама хеленистичког света. Постепено, кроз дуготрајан политички и дипломатски процес који прекидају велики ратови, Рим постаје водећа и, на крају, једина сила античког Медитерана. Било је потребно уложити много труда, енергије и животе читавих генерација да би се ово постигло – само у II веку пре н.е. Римљани су водили четири велика рата против хеленистичких сила (и још три у I веку пре н.е.) али коначан исход биће обједињавање читавог Медитерана у оквирима римске државе. Као што сам већ нагласила, Полибијев животни пут се поклапа са првом фазом овог процеса. Рођен у време када је римски утицај на грчку политику и даље био сразмерно мали, Полибије је био сведок растуће римске моћи над хеленистичким светом и опадања хеленистичких сила, упркос свим напорима да се овај процес заустави и преокрене. Ова голема промена у односу на ранији ток светске историје га је фасцинирала и он је уложио много труда да је забележи, анализира и објасни.

Реконструкција Полибијеве биографије је сложен истраживачки процес на коме су радиле генерације историчара и класичних филолога. Оно што данас знамо почива делом на подацима које он сам даје у свом тексту, а делом на појединачним информацијама каснијих грчких и римских аутора и посредно донетим закључцима. Као и само Полибијево дело, његова биографија нам је неуједначено доступна. За поједине животне етапе и епизоде смо

изванредно добро информисани, док друге не познајемо уопште. Биографска скица која следи представља пресек савременог знања о животу овог античког аутора.¹

Полибије је рођен у граду Мегалепољу,² на југу области Аркадије, у централном делу Пелопонеза. Његово родно место, мада никако није спадало у старије грчке градове, већ је имало за собом значајну и узбудљиву историју. Град је основан тек 370/369. године пре н.е., као израз ослобођења Аркадије од спартанске превласти и политичког реорганизовања ове области у самосталну федерацију градова. Аркадија је дуго трпела наметнуту хегемонију Спарте. Када је спартанска превласт у Грчкој најзад била срушена (поразом код Леуктре 371. године пре н.е., од стране Тебанаца) Аркадија се нашла у стању политичког врења. Резултат је био организовање краткотрајне федералне државе, устројене по принципу равноправности свих градова чланица, чији је главни задатак био пружање организованог отпора евентуалном повратку Спартанаца.³ Мегалепољ је основан и саграђен са циљем да буде седиште нове федералне државе. Град је створен спајањем (*синоикизмом*) 40 мањих руралних заједница и изграђен улагањем великих материјалних средстава свих чланова лиге, у складу са тада водећим принципима грчке архитектуре и урбанизма. Као и сама краткотрајна аркадска федерација, Мегалепољ је имао демократско политичко уређење, осмишљено према атинском узору. Само име (Μεγαλήπολις, грч. *Велики град*) требало је да асоцира како на величину града и бројност становништва, тако и на средства и труд уложене у његово стварање.⁴

Полибијев родни град није одиграо улогу у грчкој историји коју су му његови оснивачи наменили. Није постао средиште око кога се окупила читав Аркадија, још мање читав Пелопонез. Аркадски савез IV века показао се краткотрајном творевином, највише из разлога опречних интереса северног и јужног дела земље. Мегалепољ, тек основан и још неорганизован у потпуности, није успео да наметне свој ауторитет читавој Аркадији. До 363. године пре н.е. савез се поцепао на два дела који су се борили на различитим странама у бици код Мантинеје следеће године.⁵ Нека врста умањеног Аркадског савеза опстаје и након овог датума, али у сведеним границама и без амбиције да окупи читаву област чији је име носио.⁶

¹ Прегледи Полибијевог живота: А. Lesky, *Povijest grčke književnosti*, Golden Marketing, Zagreb, 2002, стр. 751-757; Т. Ј. Luce, *The Greek Historians*, Routledge, London-New York, 1997, pp. 87-99; М. Н. Ђурић, *Историја хеленске књижевности*, Завод за уџбеника и наставна средства, Београд, 2003, стр. 692-696; М. Рицл, *Полибије – врхунац хеленистичке историографије*, у: Полибије, *Историје* I-II, прев. М. Рицл, Матица српска, Београд, 1988, стр. 7-12; F. W. Walbank, *A Historical Commentary on Polybius I*, Oxford University Press, Oxford, 1957, pp. 1-6; *исти*, *Polybius*, University of California Press, Berkley – Los Angeles – London, 1990, pp. 1-31.

² У домаћој литератури је уобичајен неправилан облик **Мегалопољ**. Али грчки оригинал *Μεγαλήπολις* у транскрипцији на српски може дати само облик **Мегалепољ**.

³ S. Dušanić, *Arkadski savez IV veka*, Filozofski fakultet, Beograd, 1970, стр. 47-61.

⁴ *Исто*, стр. 140-147.

⁵ *Исто*, стр. 90-93.

⁶ *Исто*, стр. 95-112.

Непријатељство Спарте, са чијом се територијом граничи према југу, јесте једна од сталних карактеристика историје Мегалепоља. Створен да ограничи спартанску моћ, овај град је самим својим постојањем вређао поносне Спартанце – као што је својим положајем чинио препреку сваком настојању Спартанаца да се прошире ка северу. У првих десет година постојања града, Спартанци су учинили више неуспелих али узнемирујућих покушаја да омету изградњу и живот новог града. Године 331. пре н.е. град је опсела велика војска Спартанца, њихових савезника и плаћеника али је спасен, мада у последњем тренутку, интервенцијом македонског војсковође Антипатра. Град је више пута био мета спартанских нартаја и у III веку пре н.е. све док спартански краљ Клеомен III, 223. године пре н.е., није успео да заузме и спали град. Ова операције је била праћена великим страдањем локалног становништва. Годину дана касније, Спартанци су побеђени и потиснути у своју земљу а Мегалепољ је започео дуготрајан и мучан процес обнове уз помоћ Ахајског савеза. Описана катастрофа је и даље била у живом сећању у време Полибијевог рођења и вршила је знатан утицај на политички живот града, а посебно на антиспартански сентимент грађана.

Ипак, упркос свим историјским преокретима и несрећама, нешто од почетног идеализма и демократског духа је наставило да постоји у овом граду и два века по оснивању, када је Полибије живео у њему. Мегалепољани су и даље одржавали демократске институције и били отворени за идеју федералног повезивања са аркадским суседима. Исто важи и за традиционално непријатељство према Спарти. Мегалепољани су били спремни да се окрену свакој сили која би ограничила позицију Спарте на Пелопонезу. Стога не чуди то да се око 235. године пре н.е. град окренуо Ахајском савезу који је тих година био у великој експанзији.

Ахајски савез (Κοινὸν τῶν Ἀχαιῶν), унутар кога је Полибије градио своју јавну каријеру, представља једну од најважнијих тема његовог дела. Може се рећи да Полибије пише своју историју, а свакако оне делове који се односе на матичну Грчку, из ахајске перспективе. Ахајски савез је постао један од водећих државних формација хеленистичке Грчке захваљујући дугом процесу апсорбовања мањих и већих пелопонеских градова. Настао је 281. године пре н.е. темељном реорганизацијом ранијег, лабаво обједињеног савеза. Специфичност Ахајског савеза у односу на раније грчке федералне државе било је одсуство једног водећег града-хегемона. Формално седиште савеза био је град-светилиште Егион у источној Ахаји. Највише тело савеза била је народна скупштина (ἐκκλησία) у које су имали приступ сви грађани савезних градова старости од најмање 30 година. Како се савез ширио, било је све мање могућности да ова институција буди прави скуп већине грађана. Постојала

је и скупштина представника градова (σύνοδος; сваки град, без обзира на величину, даје једног делегата) и савезно веће (βουλή) које је ефективно управљало државним пословима. Деловала је и савезна благајна (попуњавана прилозима чланица), као и савезна војска која се у пракси састојала од појединачних одреда градова-чланица и најамничких трупа плаћених савезним новцем. Полибије приказује савезне институције у крајње идеализованом облику, не кријући своје дивљење за њихов наводни склад и ефикасност.⁷

Велико ширење Ахајског савеза се поклапа са периодом опадања утицаја Македоније. Ово хеленистичко краљевство, сада под династијом Антигонида, било је врло присутно у јужној Грчкој средином III века пре н.е. што је претежно била последица победе Македоније у тзв. Хремонидском рату (268 – 263) против коалиције грчких градова-држава. Изнова успостављена македонска превласт одржавала се мање директном војном окупацијом (као у Коринту) а више кроз пријатељске режиме, који су претежно имали карактер персоналне, неуставне власти (тиранија). Непопуларност ових промакедонских режима била је подлога на којој се одиграо рани успон Ахајске лиге. И сам Полибијев Мегалепољ је доведен под власт тиранина Аристодема: грађанима је, уместо политичке и личне слободе, гарантована безбедност од спољних непријатеља, нарочито од Спарте што се, чак и у оним околностима, показало као лош компромис.

Ахајски савез се мање ширио директним војним интервенцијама. Чешће је у питању било добровољно приступање или комбинација унутрашњег преврата, од стране про-ахајских (углавном про-демократских) снага и спољашњег притиска. Кључан датум у историји Ахајског савеза јесте 251. године пре н.е. када је дорски град Сикион ушао у његов састав. Савез је тада добио свог водећег политичара, Арата из Сикиона, човека који заузима велико место у првим књигама Полибијевог дела. Аратова практична политика, успеси и неуспеси, најзад и сама политичка схватања, деценијама су обликовали историју Ахајске лиге а извршили су и велики утицај на ставове самог Полибија. Аратова политичка идеологија, која од овог времена доминира поступцима Ахајског савеза, може се описати као конзервативно-демократска: она је прихватала демократско уређење савеза и градова-чланица али је и подразумевала јак утицај локалних елита на управљање градовима и одбацивала сваку могућност социјалних реформи или револуција. У спољној политици, Арат је пропагирао енергично ширење Савеза и анти-македонско, анти-етолско и, наравно, анти-спартанско држање. Ова политика, упркос повременим неуспесима, подигла је Ахајски савез на место значајног фактора и велике силе у Грчкој. Године 243. пре н.е. Коринт, највећи град

⁷ F. W. Walbank, *Macedonia and Greece, CAH VII-1*, Cambridge University Press, Cambridge, 1984, pp. 244-246; Ф. Папазоглу, *Историја хеленизма*, Српска књижевна задруга, Београд, 2010, стр. 344-346.

Пелопонеза улази у Савез, 235. то чини Мегалепољ а 229. и Аргос.⁸ Тек ће коалицији моћног Етолског савеза и предузимљивог спартанског краља Клеомена III (који је разорио Мегалепољ) довести Савез у озбиљну опасност и приморати Арата да погази своје полазне принципе и позове у помоћ македонског краља Антигона III. Лига ће из конфронтације изаћи још већа али сада под снажним македонским утицајем. Ово ће се изменити у време Другог македонског рата, када је Ахајски савез начинио још један преокрет и прешао на страну Римљана, вративши се изворној непријатељској политици у односима са Македонијом.

Институције Ахајског савеза, преовлађујућа политичка клима и политичка идеологија били су у Полибијевом случају важни формативни фактори. Бар у својој младости, он показује ставове типичног младог аристократе који је одабрао јавну, војну и политичку, каријеру у овом савезу. Поред саме римске државе, он узима Ахајски савез као други пример „доброг“ политичког облика. За разлику од Рима, Ахајски савез, међутим, није мешовит политички облик, већ једна варијанта умерено-демократског. У питању је владавина народа али под вођством снажне и просвећене владајуће елите. Управо у неслози ове елите, Полибије је видео и највећу ману свог, иначе поштованог и успешног савеза и узрок каснијих криза у односима са Римом које су га погодиле. И пропаст Ахајског савеза Полибије тумачи не као структурални проблем или директну последицу римске интервенције, већ као резултат деловања малог броја неодговорних појединица. О свим импликацијама Полибијеве везаности за ову федералну државу и о проблему његове објективности или субјективности поводом ње, говорићу опширно на другом месту.

Сачувани изворни подаци не допуштају да се прецизно одреди година Полибијевог рођења. Посредним путем долазимо до закључка да је то било између 210. и 200. године пре н.е., вероватно ближе познијем датуму.⁹ Рођен је у имућној аристократској породици која је имала дугу историју деловања у локалној, градској политици а, одавно, Полибијев отац Ликорта је изградио каријеру и у ширим оквирима Ахајског савеза. Захваљујући богатству своје породице, Полибије је стекао изванредно образовање које је укључивало темељно познавање грчке књижевности, уметности, филозофије и реторике, као и обавезан студијски боравак у Атини. Као припадник највише друштвене групе, Полибије је рано развио и

⁸ F. W. Walbank, *Macedonia and Greece, CAH VII-1*, Cambridge University Press, Cambridge, 1984, pp. 243, 246-252.

⁹ Најважнији хронолошки показатељи: Полибије је 181. године пре н.е. изабран да учествује у званичном посланству упућеном у Александрију, иако није имао године које је ахајски закон прописивао за такве дужности (30 година), мада је био довољно стар за основне јавне функције (20 година); један од последњих догађаја који помиње у свом делу – а зна се да је коначну верзију написао неколико месеци пред смрт – јесте изградња пута *Via Domitia* преко Пиринеја (Полибије, Историје III 39, 8; око 120. године пре н.е.); позноантички спис *Дуги животи (Macrobioi)* наводи да је Полибије живео 82 године из чега произилази 202. година пре н.е. као година његовог рођења.

одређене типично аристократске навике, попут склоности ка коњским тркама и лову као омиљеном начину испуњавања слободног времена.

Ликорта је временом постао десна рука значајног ахајског државника Филопемена (253 – 183) који је касније и за Полибија био велики узор. И сам пореклом из Мегалепоља, Филопемени је предводио обнову града након разарања 223. године пре н.е. Касније је преузимао све највише јавне функције Ахајског савеза и водио је важне дипломатске мисије. Бирао за заповедника савезне војске у више наврата, спровео је значајну војну реформу и прославио се у два рата са Спартом. Блиско пријатељство са Филопеменом је благотворно утицало и на јавну каријеру Полибијевог оца и самог Полибија. На Филопоменвој сахрани, који је трагично окончао живот у борби, млади Полибије је одређен да носи урну са пепелом, у погребној поворци. Ликорта је довршио поход који је Филопомен започео (против побуњених Месејана) и победу (182. године пре н.е.) посветио преминулом државнику. Много година касније, Полибије је написао врло похвалну биографију овог знаменитог државника.

Привилеговано окружење из кога је дошао, пружио је Полибију изванредне могућности за успешну јавну каријеру. Амбициозни младић је ову прилику у потпуности искористио. Већ 181. изабран је за учесника важне дипломатске мисије, упућене на двор краља Птолемеја V Елифана (мисија је отказана због изненадне смрти краља). Ликорта је требало да буде на челу посланства и вероватно је искористио свој политички утицај, који је тих година био на врхунцу, да укључи свог сина. Нешто касније, из једног натписа сазнајемо да је Полибију поверен задатак уређења локалних граница између града Мегалепоља и Месеније. Из његовог дела сазнајемо да је у наредној деценији обављао „разноврсне дужности“. Године 171. или 170. изабран је за дужност хипарха (ἵππαρχος, командант коњице), други највиши положај у хијерархији Ахајског савеза. Ако је заиста рођен 202. године пре н.е., то значи да је кандидован и изабран за ову функцију чим је достигао неопходни старосни ценз од 30 година. Након овог успеха преостало је да буде изабран за команданта савезне војске (στρατηγός) што је био врхунац јавне каријере било ког појединца у Ахајском савезу. Али онда су се спољни фактори умешали и променили ток историје Ахајског савеза и Полибијевог живота.

2.2 Рим и Ахајски савез у II веку пре н.е.

Успон Рима крајем III и почетком II века пре н.е. темељно мења све односе у хеленистичком свету, на дуге стазе доводећи до корозије и, најзад, политичке пропасти тог света. Римска држава је вековима егзистирала на маргинама грчке историје тако да је њен успон мало ко могао да предвиди. Хелени су дуго времена ове ратоборне и организоване становнике централне Италије посматрали у склопу шире концепције „варвара“ што је укључивало значајне културне предрасуде и извесно потцењивање њихових способности. С обзиром на то да су Римљани били тек регионална сила на Апенинском полуострву у време када је Александар Велики освајао Азију, ово потцењивање је донекле разумљиво. Једини озбиљан сукоб који су Римљани имали са неком хеленистичком силом пре позног III века пре н.е. јесте борба са епирским краљем Пиром у годинама 280 – 275. пре н.е. Мада је Пир на крају изгубио рат и препустио Грке у Италији римској власти, ово се десило тек после дугог низа пораза које је нанео Римљанима. Чињеница да је мања грчка армија неколико пута у низу побеђивала веће римске формације деловала је умирујуће на све који су разматрали потенцијалну римску претњу. Пирове победе су послужиле као јасан доказ надмоћи хеленистичке војне технике над римском а Епир, уосталом, није ни спадао у водеће силе хеленистичког света.

Тек након Првог пунског рата (264 – 241) Грци почињу озбиљније да схватају Римљане. У највећем ратном сукобу вођеном у оно време, после двадесет година великих победа и тешких пораза, Римљани су успели да слома превласт Картагине на западном Средоземљу и да протерају Картагињане са Сицилије. Овај успех је био изнад свега што су Грци постизали у ратовима са Картагином, вођеним у циклусима још од VI века пре н.е. Затим су Римљани покорили Гале у данашњој северној Италији и сломили претњу илирских гусара на Јадранском и Јонском мору која је притискала и грчку трговину. У Другом пунском рату (219 – 201) Римљани се поново боре на живот и смрт са Картагињанима, овој пут и у самој Италији. Управо Полибијев текст представља један од најважнијих сачуваних извора за ове догађаје. Упркос тешким искушењима и низу пораза, Римљани нису, као ни у време борбе са Пиром, посустали већ су се реорганизовали, подигли нове армије и наставили борбу до краја у условима у којима су им сви предвиђали брз крах. Победом над Ханибаловим ветеранима код Заме (202. године пре н.е.) и склапањем мира који је потиснуо Картагињане у Африку, Рим дефинитивно постаје водећа сила западног Средоземља. Поставило се питање, како ће се источне силе поставити према овом новом фактору моћи?

У ствари, судбоносно окретање Римљана источном Медитерану се постепено одвијало већ у току Другог пунског рата. Македонски краљ Филип V склопио је савез са Ханибалом, решен да оконча римско присуство на Јадранском мору. Римљани су одговорили склапањем савеза са етолским Грцима и покретањем рата у Грчкој. Овај низ догађаја познат је као Први македонски рат (214 – 205) мада се македонске и римске снаге заправо нису сукобиле; борбе су водили њихови савезници. Заузетост Римљана у Другом пунском рату их је спречила да озбиљније интервенишу на Балкану. Али убрзо по победи над Картагином они се уплићу у дешавања на истоку и траже везе са противницима македонског краља. Противника је било доста, Филип V је водио борбу за превласт над Егејским морем против савеза мањих држава попут Родоса, Пергама, Атине, Бизанта и других. У Другом македонском рату (200 – 197) Римљани су повели широку коалицију грчких држава против македонског краља. Упркос способности Филипа V и његове војске, Римљани су му нанели пораз код Киноскефала, 197. године пре н.е. На сличан начин су поразили још моћнијег хеленистичког владара, Антиоха III у тзв. Сиријском рату (192 – 188), када је овај покушао да искористи вакуум моћи настао македонским повлачењем, да окупира Грчку. Низ римских успеха на прелазу из III у II пре н.е. сасвим је изменио геополитичку ситуацију на Медитерану. Новонастала ситуација имала је директне последице по политику Ахајског савеза а утицала је и на Полибија лично.

Везаност за Филопемена је значила да је Полибије ступио на јавну сцену као део сасвим одређеног политичког круга и као присталица Филопеменове политике која је у то време имала већинску подршку у градовима Ахајског савеза али, такође, и неке врло снажне и гласне противнике. Основно спољнополитичко питање Ахајског савеза у првој половини II века пре н.е. неизбежно постаје питање односа према римској сили. У току Другог македонског рата Ахајци су напустили позицију невољног савезника Македоније и окренули се Риму. Овај политички заокрет је донео много користи савезу али је отворио и нека озбиљна питања о даљој будућности. У односу на умањену и ослабљену Македонију и Етолски савез, Ахајска лига је, сада знатно увећана да обухвати читаву јужну Грчку, постала водећа сила у овом делу Средоземља. Међутим, њено уздизање је мање изведено властитим снагама а много више уз наклоност и подршку Римљана. Искуства других римских савезника су показала да оно што једном да, Рим подједнако лако може и да одузме. Какав треба да буде однос између два партнера чија је снага толико несразмерна?

Филипоменов одговор на ову дилему била је политика равноправности у односу на Римљане. Ахајски савез не треба да квари односе са Римом, напротив, у интересу савезних градова је да их негују у највећој могућој мери. Али треба користити сваку прилику да се

нагласи независтан и самосталан положај савеза у односу на Рим. Савез своју спољну политику треба да води без консултација са Римљанима, да не дозволи мешање Рима у унутрашња питања својих чланица и да се држи стриктно неутрално у будућим римским ратовима. Уколико римске жеље и сугестије иду насупрот очигледном интересу савеза, треба их учтиво одбацити или игнорисати. Мада разумна и одмерена, Филопоменова политика се чинила исувише смелом и поносном за неке припаднике ахајске елите. Супротну политику је покушавао да спроведе извесни Аристен који је сматрао да је римска доминација у овом делу света непорецива чињеница којој се треба што пре и што потпуније прилагодити. Аристен је Римљанима давао уступке које су тражили без отпора; саветовао је брзо и потпуно прихватање свих римских захтева, чак антиципирање жеља које Римљани још нису изразили.

Римљани су међу Грцима била на врхунцу популарности и уважавања 196. године пре н.е. када је проконзул Тит Фламинин, у заносу након победе на Македонијом, прогласио слободу и аутономију свих Грка. У наредних двадесет година наклоност према Римљанима је постепено еродирала. Готово да се може рећи да, што је свест о римској војној надмоћи били јача међу грчким елитама, то су неповерење и презир према Римљанима били већи код обичног становништва. За овај тренд су углавном били одговорни сами Римљани. Проглашавајући слободу Грка, они је ни једног тренутка нису видели као слободу од римског мешања. Грци ће бити слободни у својим локалним пословима али Рим задржава право надзора и уплитања, потенцијално и право војне интервенције. Ова политичка доктрина, осмишљена од стране победничке генерације која је водила Други пунски и Други македонски рат, подразумевао је да Рим у систему међународних односа заузима посебно место. Војна надмоћ успостављена почетком II века пре н.е. требало је да се преточи у политички ауторитет. Римљани су, према овом схватању, стајали изван и изнад хијерархије осталих држава и имали право да буду највиши арбитри њихових односа. Свој новостечени положај су доследни искористили за промоцију властитог интереса. Моћније државе и потенцијални противници су систематски спутавани док су интереси мањих држава и појединаца верних Риму уживали званичну заштиту. Римско држање је било надмоћно, промишљено и врло непопуларно.

Упркос таквом римском држању, Филопоменова политика независног деловања лиге имала је успеха. Године 192. Спарта је, под присилом и уз сагласност Рима, постала део Ахајске лиге. Већ 189. године, Спартанци су се позвали на прокламовано право самоопредељења Грка и прогласили одвајање од Лиге. Не обазирјући се на препоруке Сената, Филопомен је следеће године употребио силу и вратио Спарту у савез. Група незадовољника

је упутила делегацију у Рим да се жали на ахајски поступак. Сенат је у овом случају сматрао да има пуно право да се бави унутрашњим питањима Савеза и изгласао препоруку која није сачувана. Филопомен је убедио Ахајце да сенатску препоруку игноришу и ствар је на томе и остала али спартански проблем је наставио да мучи Савез до краја његовог постојања. Убрзо потом, избила је политичка криза у Беотији. Разлог је био извесни Зеуксип, протеран под сумњом политичког убиства. Римски проконзул је Зеуксипа сматрао пријатељем Римљана и тражио његово враћање. Беоћани су одбили да то учине и, уз ахајску подршку, послали делегацију у Рим да објасне свој став. Али и Зеуксип је био тамо и показало се да иза њега стоји моћна групација у Сенату. У складу са тим, Рим је донео одлуку да он мора бити враћен а када су Беоћани и то одбили, изгласана је још једна одлука којом се тражило од Ахајске (и Етолске) лиге да војно интервенишу у Беотији да врате прогнаника. Све ово је било врло далеко од односа између независних држава које се међусобно уважавају. Али и у овом случају, мишљење Филопомена и Ликорте је однело превагу и Ахајска лига је одбила да употреби силу. Уместо тога, у Беотију је упућена дипломатска мисија која је понудила практичне савете. Изгнаник није враћен.

Преко ових и других демонстрација независности Римљани су прелазили. Али када је Филопомен трагично преминуо а Аристена, као вођу супротне групације, заменио Каликрат, ахајска политика је измештена из стања равнотеже и римско уплитање постаје све очевидније. Каликрат – у односу на кога Полибије не може да сакрије велику дозу личне нетрпељивости – залагао се за много непосреднију проримску политику. Већ 180. године пре н.е. у Рим је упућена делегација коју је Каликрат предводио. Према Полибију, он је игнорисао инструкције савезних органа које су му дате и саветовао Римљанима да заузму много чвршћи став према Ахајској лиги и да одбаце сваку заблуду равноправности и немешања у унутрашње послове лиге. Римским сенаторима је представио политичку ситуацију у Грчкој као подељеност на две фракције: на оне који су за потпуно и безусловно пристајање уз римске жеље и оне који, мада су јавно римски пријатељи, уствари их потајно мрзе и користе све могуће изговоре да оспоравају римску вољу. Ови „лажни римски пријатељи“ (интересантно је приметити да Полибије користи исти израз за Каликрата и његову групу) тренутно доминирају а одговорност за то, тврди Каликрат, сnose искључиво сами сенатори због свог благог и попустљивог држања. У римском интересу је дијаметрално супротна политика: они треба да изврше притисак на Грке да прихвате као своје вође Каликрата и његове истомишљенике, у исто време спутавајући сваку иницијативу друге стране. Никаква хуманост или поштовање према грчким законима и обичајима не треба да

буду препрека овом притиску – директни ултиматуми и честе претње ратом су сасвим прихватљиви методи у постизању циља. Водећи политичари ће ускоро научити да попуштају пред римским захтевима а маса обичних људи ће их следити вођена страхом од рата. Уколико га не буду послушали, завршава Каликрат, Римљани могу и у будућности очекивати да ће Грци игнорисати све њихове жеље.¹⁰

Наведени говор и дебату у Сенату која је уследила, Полибије описује као једну од великих прекретница у грчко-римским односима. „Постепено, како је време пролазило, показала се последица ове политике: Римљани су имали пуно ласкаваца а мало правих пријатеља.“¹¹ Каликрат се вратио у Грчку са сенатском одлуком која је подупирала његове виђење грчко-римских односа и сугестијом да Римљани желе да виде више људи „попут њега“ на челу Хеладе. Полибије овде приказује и Римљане и Ахајце као жртве лукавог политичара. Римљани су подржали Каликрата као фигуру која гарантује стабилност а заправо је „изазивао велике невоље свим Хеленима, нарочито Ахајцима.“¹² Хелени су били принуђени да озбиљно схвате и узимају у обзир жеље човека који је пре тога имао минималну јавну подршку.

Слободно се може рећи да Трећи македонски рат (172 – 168) и његове последице чине пресудну серију догађаја у Полибијевом животу. Ово је и централни догађај грчке историје III века пре н.е. Мада побеђена у Другом македонском рату, Македонија је потенцијално остало знатна сила и, за Римљане, могући реметилачки фактор у међународном систему који су настојали да створе. Македонија је поразом Филипа V изгубила све поседе у Илирији, јужној Грчкој и Тракији, а наметнута јој је и велика одштета. Међутим, карактеристична дисциплина, добра унутрашња организација, локална природна богатства и дужи период мира су благотворно деловали на опоравак земље. Филип V је, превазилазећи своје раније грешке и агресивност због које је био озлоглашен, окренуо све снаге ка исплати ратне одштете и обнови земље. Пружајући ретко успешан пример планског управљања државом и привредом у антици, македонски краљ је уложио знатна средства у подстицање пољопривреде, трговачке активности и, поготово, оживљавање рада рудника који су били донекле запуштени у претходним деценијама. Током четврт века мира (197 – 171. пре н.е.) ова балканска земља је напредовала и демографски: становништво је расло а Филип и његов наследник нису пропустили прилику да овај тренд искористе у војне сврхе. Податак неких античких писаца, да су Римљани мировним уговором ограничили величину македонске

¹⁰ Полибије, *Историје* XXIV 8-10.

¹¹ Полибије, *Историје* XXIV 10, 5.

¹² *Исто*.

војске на 5.000 људи, вероватно није тачан али нема сумње да су у Риму са неповерењем гледали на обнову македонске снаге. Реорганизација и увећање македонске војске отварају питање смисла и одрживости римског присуства у Грчкој. Како су односи Рима и Македоније почели да клизе ка новом конфликту, држање Ахајске лиге и мањих грчких држава је постајало све значајније.

Дипломатским притисцима, Римљани су настојали да спутају опоравак Македоније и војне моћи Филипа V, упркос томе што је овај краљ сада био римски савезник и пружио им помоћ у рату против Антиоха III. У току ових догађаја, македонски краљ је дошао у посед неких градова на трачкој обали. Око 185. године пергамски краљ Еумен II оптужио је Филипа пред Римљанима да бесправно држи и угњетава ове градове. Филип је послао делегацију у Рим да објасни своју позицију. „Сцена која је уследила понављаће се много пута, са истим и другим учесницима, као и сенатски одговор.“¹³ А сенатски одговор је било слање комисије под Квинтом Цецилијем Метелом која је имала задатак да прикупи и „безбедно спроведе све који желе да изложе свој став и да лично оптуже краља.“¹⁴ Филипове жалбе и захтеви за непристрасном арбитражом су одбијене (у једном случају и исмејане) и њему је наређено да евакуше спорне градове за које је речено да „треба да су слободни или дати било коме, само не Филипу“. На основу овог искуства, краљ је закључио да трајног помирења са Римљанима не може бити јер они сами не престају да га третирају као непријатеља. Одлука о томе донета је најкасније 184. године пре н.е., на састанку краља и његових саветника који је, према Полибију, уследио дан после понижавајуће посете још једне римске комисије.¹⁵ Римски став није охрабривао другачији исход. „Има мало простора за сумњу да су све римске одлуке ишле против њега, не зато што су тврдње његових противника имале право на својој страни, већ из жеље да ограниче простор под његовом контролом и да би га приморали на попуштање. Тако су поступали и са Картагином и Антиохом.“¹⁶

Део узрока будућег конфликта према Полибију је лежао у проблемима у оквиру македонске владајуће куће. Да би умирио непријатељство Римљана и добио на времену за обнову земљу и ратне припреме, Филип је у Рим упутио свог млађег сина Деметрија. Ова одлука се показала као велика грешка. Деметрије је већ био у Риму, као талац и гарант за исправно држање Македоније у току Сиријског рата. Млади племић је брзо изградио личне везе са истакнутим Римљанима и у сенатским круговима се појавило мишљење да би он био бољи наследник од старијег брата Персеја. У Деметрију је ова могућност пробудила

¹³ P. S. Derow, *Rome, the Fall of Macedon and the Sack of Corinth*, САН VIII, СУР, Cambridge, 2008, p. 293.

¹⁴ Полибије, *Историје* XXII 3, 3.

¹⁵ Полибије, *Историје* XXII 14, 7-12.

¹⁶ P. S. Derow, *нав. дело*, p. 294.

скривену амбицију и, када се вратио у домовину 183. године, он је почео да користи своју стечену популарност међу Римљанима да окупља властите присталице и покреће питање наслеђа. Са становишта римског интереса, криза на македонском двору је свакако била пожељна, без обзира на питање да ли је неко у Риму озбиљно веровао у могућност да ће Деметрије једног дана постати краљ. Наредних година, Персеј и Деметрије су водили рат интригама и износили међусобне оптужбе пред оцем. Напослетку, Деметрије је оптужен за одржавање издајничких веза са Римљанима и као доказ је употребљена његова преписка (према римским изворима, у питању је Персејев фалсификат).¹⁷ Неуспешни претендент је погубљен а убрзо потом (179. године пре н.е.) умро је и Филип V.

Персеј је склопио споразум са Римљанима али је и наставио очеве ратне припреме убрзаним темпом. Полибијеви ставови о овом владару су комплексни. Директне похвала и дивљење на одређеним местима у тексту се мешају са осудом и оспоравањем. Они вероватно одржавају и различито време када су писани поједини делови текста. Из сачуваних Полибијевих фрагмената је тешко створити јасну представу о одговорности за рат. Краљ је несумњиво водио амбициозну политику и није имао намеру да буде ништа мање од потпуно независног владара. Недостају, ипак, елементи за тврдњу, уобичајену у каснијој римској традицији, да је намеравао да покрене освајачки рат против Римљана. Питање је до које мере су Римљани били спремни да трпе краљево јачање. Краљ је, свакако, био врло активан на дипломатском плану. Римљани су после 197. године пре н.е. присвојили улогу врховног арбитра у грчким односима. Сада је изгледало да је Персеј довољно ојачао да ту улогу оспори. У другим околностима, ово ривалство између две државе не би неизбежно водило у оружани конфликт. Али римско уверење да не могу дозволити повратак Македоније као велике силе, њихова тренутна надмоћ и страх да се она неће одржати (нарочито ако се имају у виду изазови римској политици који су се појавили у другим деловима Медитерана) на крају су рат учинили неизбежним.

Један римски извор истиче 175. годину пре н.е. као преломну, када су Римљани одлучили да на сваки начин зауздају раст Персејевог утицаја: дипломатским притиском, ако краљ буде спреман на попуштање, тоталним ратом, ако буде пружао отпор.¹⁸ Жалбе грчких и илирских суседа су почеле да се озбиљно и систематски разматрају у Риму, док су краљеви покушаји да преговара осујећени. У овој фази дипломатија се свела на тражење изговора за рат, при чему се није бежало од ослањања на гласине и очигледне фабрикације. Године 174.

¹⁷ Ливије, *Историја Рима* XXXIX 53 (употребљена издања: Livy, *History of Rome XI*, trans. E. T. Sage, Loeb Classical Library, Cambridge MA – London, 1986; Livy, *Rome's Mediterranean Empire. Books 41-45 and the Periochae*, trans. J. D. Chaplin, Oxford University Press, Oxford, 2007).

¹⁸ Ливије, *Историја Рима* XLI 19, 4.

пренела се гласина да је тајно Персејево посланство било упућено у Картагину. Закључак је, наравно, био тај да се ради о покушају склапања анти-римског савеза. Одмах је, у зиму 174/173. Упућено посланство у Пелу, македонску престоницу, које је тражило објашњење краљевих поступака. Када је представницима Сената речено да је краљ одсутан, они су то одбацили као лаж и покушај преваре. По повратку у Рим изјавили су да их краљ није примио зато што је био заузет опсежним ратним припремама. Оне ће ускоро бити готове, тврдили су, и Македонци ће први напасти, ако их Римљани у томе не предухитре. Уствари, краљ је провео ту зиму у области Долопији у средњој Грчкој, посредујући у унутрашњим сукобима који су тамо избили. Следећег лета у Македонију је стигло још једно посланство са задатком да испитају наводне ратне припреме. Краљ их је примио и није им пружио изговор за покретање рата. Иако је повод недостајао, оба конзула су почетком 172. године тражила да се краљу неодложно објави рат – и сваки је за себе тражио заповедништво у предстојећем походу. У Риму се појавио и пергамски краљ Еумен II са врло дугом листом оптужби против краља које су великим делом биле преувеличане, у појединостима и фантастичне.¹⁹ Али, иако у Риму нису сви поверовали у њих, оне су ипак биле искоришћење као подлога за римску ратну пропаганду. Најзад је повод рату нађен у оптужби да је Персеј покушао да организује убиство припадника последњег римског посланства, које је предводио Гај Валерије Левин. Рат је објављен исте јесени, мада су римске припреме за борбу већ увелико биле у току.

Претходни редови су само овлашна скица за коју се надам да пружа изванредан увод у сложеност односа између Рима и Македоније у освит Трећег македонског рата. Описани развој ситуације тешко је притискао Ахајску лигу и, може се наслутити, самог Полибија. Када је рат најзад избио, показало се да је међу грађанима Ахајског савеза остало мало симпатија за Римљане – драстична промена у односу на расположење које је постојало само две деценије раније.

Још један фактор на који сам обавезна да укажем јесте социјално стање у Грчкој у предвечерје Трећег македонског рата. Ово је питање које је интересовало и, може се рећи, дубоко погађало Полибија као припадника имућне елите. Крајем седамдесетих година II века пре н.е. социјална равнотежа је била уздрмана у многим деловима Грчке. На пример, у случају немира у Тесалији, који су избили 174. године пре н.е., сазнајемо да је покретач било дужничко питање. Грађани више тесалских градова су се дигли на оружје тражећи опроштај дугова или реформу система отплате. Сенатска комисија је дошла у Тесалију да посредује између сукобљених страна. Исте године је избио кратотрајни грађански рат у Етолији, такође

¹⁹ Ливије, *Историја Рима* XLII 11-13.

решен уз римско посредовање. Следеће године немири избијају на острву Криту – поново Рим упућује специјалног изасланика да решава проблем. У већини случајева не знамо праве узроке проблема и не треба претпостављати да су били у директној вези са ривалством између Персеја и Рима. Међутим, у оним политичким околностима, у очекивању неизбежног ратног сукоба, Римљани су били склони да виде Персејеву руку у сваком поремећају који би погодио Грчку. Део грчке елите гледао је на Римљане као на гаранте одржања постојећег социјалног поретка. Најзад они су, након победе над Персејевим оцем, двадесет година раније, завели крајње конзервативан и олигархијски режим у Тесалији.²⁰ Стога није неразумна претпоставка да су и незадовољници широм Грчке били генерално ненаклоњени Римљанима и да су евентуалну македонску победу видели као нешто што отвара могућност социјалне реформе, чак иако поступци македонског краља нису давали за право таквој нади. У овим околностима недоумице, незивесности и сумње, дошао је и Персејев покушај да се у последњем тренутку приближи Ахајског савезу.

У току Другог македонског рата Ахајски савез је напустио и савезнички уговор и све друге облике званичних односа са македонским двором. У послератном периоду они нису обнављани, било зато што са македонске стране није било контакта, или зато што би Римљани са неодобравањем гледали на такве везе. Године 174. пре н.е. македонски краљ је отпочео званичну кореспонденцију са органима Савеза тражећи обнављање односа, узајамне гаранције о безбедности македонских и ахајских трговаца и других путника али и имплицирајући могућност и пожељност склапања једног облика политичког савеза. Следећег пролећа Пелопонез је требало да посети званична македонска делегација (нејасно је да ли је краљ имао намеру да лично дође) која би са ахајском скупштином преговарала о уређењу односа. Ово питање је одмах поделило ахајске званичнике, показујући да у Савезу, насупрот ономе што је Каликрат говорио, постоје не две, већ три политичке фракције. Одмах се показало да постоји група која је за успостављање ближих веза са Македонијом и, имплицитно, за дистанцирање од Рима. Полибије показује разумевање за идеје ове фракције али и страх да у њој има скривених фанатика који теже потпуном раскиду са Римом или чак социјалној револуцији унутар Савеза. Друга групација је сматрала да обнављање односа са Македонијом треба да буде део нормалне дипломатске активности Савеза. Као што има сталне везе са другим грчким државама, тако Савез треба да се понаша и према Македонији, што ни на који начин није уперено против Римљана. Полибије је свој глас дао овом мишљењу. Али и у овој дебати победу је однела трећа групација, Каликратова. По њима,

²⁰ Ливије, *Историја Рима* XXXIV 51, 6.

једино о чему Савез треба да води рачуна у својој спољној политици је Рим. Сви поступци Савеза треба да буду срачунати тако да не иритирају Римљане, а било какво приближавање Македонији ће сигурно изазвати анимозитет најгоре врсте са римске стране. Тиме би се у предстојећем рату Савез сврстао на страну римских непријатеља и тако, Каликрат није сумњао, себе осудио на уништење. Званична писма су размењена али до посете македонске делегације није дошло.²¹ Уместо ње, појавила се римска делегација која је похвалила ахајско одбацивање македонских понуда и уједно истакла непријатељство које Римљани осећају према македонском краљу. Слично је било и са Персејевим дипломатским иницијативама у другим деловима грчког света. Упркос краљевој популарности,²² страх од римске моћи и одмазде је био јачи. Почетак рата са Римом, 171. године пре н.е., македонски краљ ће дочекати без снажних пријатеља и савезника.

Већ у зиму 172-171. године пре н.е. Римљани су послали ратну флоту и војну претходницу на Балкан. Истовремено, послато је више делегација у разне грчке државе као и неким илирским и трачким владарима. Циљ је био придобити што више савезника за рат против Македоније или бар заплашити оне који су потенцијално наклоњени македонском краљу. У неким случајевима, ове мисије су промашиле свој циљ – директне претње упућене илирском краљу Генцију су га отерале у македонски табор. У већини случајева, он је ипак био постигнут. Персејеву спремност да преговара и пошаље још једну делегацију у Рим, римска пропаганда је искористила да прикаже као слабост чиме је неутралисана евентуална македонска дипломатска офанзива. Када је Персејава делегација стигла у Рим, посланицима је наређено да се одмах врате у Македонију јер је рат већ објављен. Треба додати и да је описано понашање римске државе наишло на критику једног броја старијих чланова Сената који су сматрали тактику засновану на лажима и клеветамa недостојну раније славе римске државе.²³ Сада се решење кризе свело на питање војне елиминације македонског краља. Међутим, и Римљани су озбиљно потценили брзину краљевих припрема и војну способност Македоније, тако да оно што је требало да буде поход у трајању од четири месеца против изолованог и слабог краља се претворило у трогодишњи рат.

Детаљнија анализа самог тока рата не спада у оквире овог рада, тако да ћу га овде изложити само у најкраћим цртама. Македонски краљ је имао успеха на почетку рата, мада претежно из одбрамбене позиције. Конзул Публије Луције Крас, од кога се очекивало да заврши рат исте године, покушао је да уђе у Македонију са југа, преко Тесалије, када га је

²¹ Ливије, *Историја Рима* XLI 24, 20.

²² Уп. Полибије, *Историје* XXV 3.

²³ Ливије, *Историја Рима* XLII 47, 4; Диодор са Сицилије, *Историјска библиотека* XXX 7, 1 (употребљено издање: Diodorus Siculus, *Bibliotheca Historica VI*, ed. C. Th. Fisher, Teubner, Stuttgart, 1985).

код Каликина изненадила и поразила македонска коњица. Бес и озлојеђеност због пораза само су појачали римску одлучност да потпуно уништене македонског краља. Римски покушаји да продру у Македонију следеће године нису били успешни а једна римска војска је чак одбила да прихвати битку са краљевим трупама. У току 169. године пре н.е. Римљани су напали из два правца, са северозапада и југа, али су на оба ратишта одбијени иако без великих губитака. Персеј је у три наврата нудио мир али пошто су Римљани тражили безусловну капиталацију, рат је настављен. Преокрет је наступио када је заповедништво над римским трупама преузео конзул Луције Емилије Паул (син истоименог конзула који је погинуо код Кане). Њему је пошло за руком да пробије спољни зид македонске одбране и да најзад примора македонску војску на битку на неповољном терену код Пидне. Римљани су однели једну од најубедљивијих победа у читавој војној историји. Краљ је побегао у своју престоницу Пелу, где је спалио краљевски архив (да сакрије идентитет својих пријатеља у Грчкој?) а одатле у Самотраку где се предао Римљанима. Упркос несигурном почетку, рат је завршен потпуним римским тријумфом.²⁴

Ток рата је са великом пажњом праћен у читавој Грчкој. Ране македонске победе су изазвале буру одушевљења међу Грцима и позиве да се грчке државе (међу њима и Ахајски савез) укључе у рат на страни Персеја. „Када се по целој Хеладии проширила вест о македонској победи у коњичком боју, разбуктала се народна приврженост према Персеју, која је до тада углавном прикривана.“²⁵ Полибије ово бележи са нескривеном нелагодом, на муци да објасни одакле толика мржња према Римљанима у Ахајском савезу који је процват доживео управо захваљујући сарадњи са Римом. Објашњење које наводи је доста неубедљиво. У питању је недостатак људске природе и превртљивост масе обичних људи који природно, као навијачи на спортском такмичењу, нагињу ка слабијем противнику који се изненада покаже као достојан ривал фаворита. Не треба из тога изводити закључак да је већина Хелена била против Римљана или искрено наклоњена Персеју.²⁶ Али чињенице, између осталог и оне које наводи сам Полибије, наводе на другачији закључак. На овом месту је Полибијева истинољубивост платила данак његовим антимакедонским и проримским предрасудама.

Победа је Римљанима отворила могућност да размотре држање својих савезника и пријатеља у рату. У току рата, они су крајње тактично третирали важније грчке државе попут

²⁴ P. S. Derow, *нав. дело*, pp. 310-316; N. A. Maškin, *Istorija starog Rima*, Naučna knjiga, Beograd, 2005¹⁰, str. 153-154; M. Мирковић, *Историја римске државе од Ромула до смрти Константина*, Завод за уџбенике, Београд, 2014, стр. 192-194.

²⁵ Полибије, *Историје* XXVII 9.

²⁶ Исто.

Етолије, Ахајског савеза и Родоса, како би их задржали на својој страни или макар у стању неутралности. Када је победа остварена, Римљани су иступили са сасвим другачијим ставом. Не само да је Македонија сурово кажњена (као краљевство је укинута и подељена на четири протектората), не само да су оне државе које су се придружиле Персеју (Епир пре свих) изложене пљачки и насиљу, већ је и држање римских пријатеља и савезника стављено на вагу. У већини случајева Римљани нису били задовољни савезничком политиком: све изузев крајње сервилности је тумачено као нелојалност. Ахајском савезу је поднета листа од чак хиљаду истакнутих појединаца који су оптужени за промакедонска дела и ставове. Листу су саставили Каликрат и његови људи. Људи чија су се имена нашла на списку имали су да буду предати Римљанима и одведени у изгнанство у Италију, на неодређено време. На своје запрепашћење, и Полибије се нашао међу њима и послат је у принудно прогонство а његова сјајна јавна каријера је напрасно окончана. Ово је била сурова и неправедна мера али заправо блага према ономе што се десило у на пр. Етолији, где је 550 водећих људи *погубљено* због антиримске политике а још 2000 послато у доживотно прогонство.

2.3 Изгнанство у Риму и последње године живота

Полибије је у изгнанству провео чак 17 година живота. Може се рећи – своје најбоље године (био је приближно у тридесетим и четрдесетим). Тешко је судити о томе како је у почетку гледао на своју ситуацију, мада начин на који говори о Каликрату и самој идеји да се прави списак римских непријатеља не оставља места сумњи да је био јако погођен и огорчен. О свом изгнанству, међутим, Полибије пише доста година касније када су његови ставови већ умногоме измењени а почетно незадовољство се охладило. Гледајући унатраг, Полибије је своју позицију великим делом рационализовао и представио је читаоцу (а вероватно и себи самом) као скривени благослов. Била је то добра срећа, закључује Полибије у зрелим годинама, што му се пружила прилика да оде у Рим и упозна истакнуте Римљане, пре свих младог Сципиона.

Нису сви изгнаници имали једнаку судбину и заиста се може тврдити да је Полибије прошао боље од већине. Номинално, они су доведени у Рим да одговарају за оптужбу да су деловали у Ахаји против римског интереса. Али ово је сасвим очигледно врло неуверљив и правно незаснован изговор. Као грађани Ахајског савеза они нису били у обавези према Риму и римској политици нити су били подложни надлежности римских судова. Када су стигли у

Италију, нико од њих није формално оптужен нити је постојала озбиљна намера да им се суди. У стварности, они су просто били таоци, предати под претњом рата, који су својим животом гарантовали будуће понашање Ахајског савеза. Али док је већина изгнанника упућена у унутрашњост Италије (углавном у разне градове у Етрурији), Полибије је остао у Риму под заштитом Сципиона, можда и као гост у кући његовог поочима, Емилија Паула.

Према ономе што нам сам Полибије даје, до познанства са Сципионом је дошло сасвим случајно, услед сродних књижевних интересовања и размене рукописа. Било је то у време када су сви ахајски таоци још били смештени у Риму, пре него што је донета коначна одлука о конкретним местима њиховог будућег изгнанства. Сципион је описан као ћутљив и несигуран осамнаестогодишњак, изданак велике породице, који се обратио Полибију тражећи савет, поуку и пријатељство. Полибије је ово прихватио, нескромно изјављујући: „Мислим да нећеш наћи погоднијег помоћника и сарадника од мене.“²⁷ Текст се наставља: „Док је Полибије још говорио,²⁸ Сципион га је обема рукама ухватио за десницу, чврсто га стегнуо и узвикнуо: *Камо среће да доживим тај дан када ћеш све остало оставити, мени се посветити и самном живети! Од тог тренутка ћу самом себи изгледати достојан и своје породице и својих предака!*“²⁹ Када је дошао тренутак да ахајски таоци буду депортовани из Рима, Сципион Емилијан и његов старији брат Фабије су поднели предлог да се Полибије не шаље ван Рима. Сенат им је изашао у сусрет и Полибије је остао у престоници.

Наведена анегдота упадљиво личи на неке епизоде из грчке књижевности о Сократу и његовим ученицима. Тврдња да је Сципион, изданак моћне римске породице, тражио Полибија, његово пријатељство и покровитељство изазвала је сумњичавост многих научника који су видели обрнут след догађаја као далеко логичнији. У свом делу Полибије доследно похвално говори и о Емилију Паулу и Сципиону Емилијану, неретко ове похвале прелазе у неконтролисан панегирик. Између осталог, тврдња „да су се пријатељство и блискост између њега (s.c. Сципиона) и Полибија толико развили да се глас о њима проширио не само по Италији и Хелади, него су њихова међусобна наклоност и другарство били познати чак и ван тих граница“³⁰ изазвала је неверицу чак и код наклоњенијих читалаца Полибијевог дела. Нема сумње да је Полибије ступио у један облик клијентског односа према Сципионовој кући и да се тај однос наставио и након што је његово изгнанство окончано. На одговарајућем месту ћу размотрити могући утицај ових веза на Полибијеву политичку теорију и на његову анализу римског друштва и институција.

²⁷ Полибије, *Историје* XXXI 24.

²⁸ У наративним деловима својих *Историја* Полибије о себи увек говори у трећем лицу.

²⁹ Исто.

³⁰ Полибије, *Историје* XXXI 23.

У дому Емилија Паула Полибије је постао члан једног широког и утицајног културног круга. Ово је било интелектуално окружење, састављено махом од људи аристократског порекла и конзервативног политичког опредељења. У овом периоду свог живота Полибије постепено ублажава и већим делом напушта демократске политичке ставове које је донео са собом из домовине. Поред учених Римљана, попут браће Фурија и законодавца Гаја Лелија, у овај круг је улазио и већи број хеленских интелектуалаца, од којих су се неки трајно настанили у Риму. Од њих, на Полибија је највећи утисак оставио његов нешто млађи савременик, стоички филозоф Панетије са Рода (око 185 – 110). Међутим, међу овим људима само је Полибије био политички изгнаник.

Из разбацаних информација које дају фрагменти његовог дела и каснији писци видимо да је Полибије имао и знатну слободу кретања, не само у самом Риму већ и у границама Италије. Посетио је низ градова централне и средње Италије и створио доста личних веза. Видимо и да је наставио да упражњава своје омиљене начине испуњавања слободног времена, попут јахања, лова и трке двоколица. У лову је упознао још једног истакнутог грчког изгнаника, селеукидског принца Деметрија, а читава епизода са Деметријевим боравком у Риму и његовим бекством показује да је Полибије наставио да се бави политиком, чак и у прогонству. Деметрије је био син краља Селеука IV, послат у Рим након Сиријског рата (192 – 189) као талац и гаранција да ће његов отац поштовати одредбе мировног уговора. Након убиства Селеука IV краљ је постао Деметријев стриц Антиох IV а након Антиохове смрти великим источним царством је владао дворанин Лисија као регент у име малолетног Антиоха V.³¹ Деметрије је у Риму провео двадесет година и више пута молио Сенат да му дозволи да се врати у Азију и преузме своје наслеђе. Пошто је одбијен сваки пут, Полибије му је саветовао да се не узда у римску вољу која, сасвим логично, служи римском интересу који се не поклапа са Деметријевим, већ да без дозволе напусти Рим и покрене борбу за своју краљевину. Када Деметрије буде у стању да разговара са Римљанима из позиције моћи, они ће прихватити његов положај јер више ионако ништа неће моћи да учине.³² Ово је интересантна и јединствена епизода у Полибијевом тексту, али потврђена независним изворима, из које видимо Полибија да директно саветује супротстављање римским жељама и кршење обавеза преузетих према Римљанима. Полибије детаљно, са нескривеним поносом, описује организацију Деметријевог бекства у чему је учествовала група Грка настањених у Риму и један посланик из Сирије. Користећи варке и пажљиво планирање, Деметрије је

³¹ Апијан, *Сиријска књига* VIII 46 (употребљено издање: Appian, *Roman History* II, trans. H. White, Loeb, Cambridge MA – London, 1912).

³² Полибије, *Историје* XXXI 11.

напустио Италију, скривен на једном броду из Картагине, пре него што је ико од Римљана схватио шта се дешава.³³ Када је истина избила на видело, Сенат се састао али је било прекасно да се ишта учини. Јавни бес уперен против Грка који су учествовали у бекству није погодио Полибија, кога су Сципиони заштитили.³⁴ У Азији, Деметрије је државним ударом постао краљ (Деметрије I, 160 – 150) и серијом успешних војних похода накратко обновио јединство Селеукидског царства. То је изазвало реакцију и савез готово свих осталих владара на Блиском истоку који су подржали једног претендента на престо. У борби са њим Деметрије је изгубио живот док је држава Селеукида трајно изгубила место водеће силе у Азији. Овакав исход је дао Полибију прилику да разматра утицај нестабилног људског карактера на историју, јавну политику и живот уопште. Мада беспрекоран као изгнаник, Деметрије се покварио као владар, прихватајући савете лоших људи и све више повлађујући разним пороцима. На крају је допустио да га победе људи који су по свему били гори од њега.³⁵

Смелост коју је препоручио Деметрију у погледу бекства из Италије упадљиво је супротна стрпљењу са којим је Полибије трпео своје изгнанство. Далеко од помисли да сам покуша нешто слично, он је користио околности у којима са нашао на најбољи могући начин, уздајући се у то да ће му римска милост пре или касније омогућити повратак у домовину. Ахајски савез је много пута званично тражио ослобађање талаца или бар ублажавање режима под којим су држани (слобода кретања у оквиру читаве Италије за све). Сенат је ове петиције доследно одбијао, не схватајући да се тиме не поправља положај Рима у очима Грка. Када су ахајски посланици по први пут тражили ослобађање (непуне три године по почетку изгнанства) добили су одговор да их Римљани држе не по својој вољи, већ по одлуци Ахајског савеза. На то су посланици поднели захтев да се ови људи званично оптуже, да се обзнани за какав се злочин терете и да им се најзад суди, како невини не би трошили своје животе у притвору. Ово је била непријатна ситуација за Сенат који је на крају одлучио да кривице нема па ни суђења не може бити, али да изгнаници неће бити ни ослобођени уз образложење: „Сматрамо да није од користи ни Римљанима ни вашим народима да се ови људи пуне кући.“³⁶ Како су већину изгнаника чинили људи у познијим годинама (већ у тренутку депортације), њихов број се временом све брже смањивао. Тек 150. године п.н.е., после читавих 17 година, Сципион Емилијан, тада на врхунцу моћи и утицаја, снажно је иступио са предлогом да се ахајски таоци врате у домовину. Чак и тада, предлог је изазвао

³³ Полибије, *Историје* XXXI 12-14.

³⁴ Полибије, *Историје* XXXI 15.

³⁵ Полибије, *Историје* XXXIII 18-19.

³⁶ Полибије, *Историје* XXX 32.

оштру и дуготрајну расправу у Сенату. Она је окончана тек када је Марко Порције Катон Старији подржао ослобађање, али из чисто прагматичних разлога: „Као да немамо шта да радимо, седимо овде цео дан и расправљамо о неким грчким старчићима: да ли да их до гроба однесемо ми или ахајски гробари!“³⁷ Када је ослобађање најзад изгласано, Полибије се понадао да би се ово расположење могло одвести и даље те је покушао са водећим Римљанима да разговара о још једној одлуци, која би изгнаницима гарантовала повратак свих почести и права која су им у одсуству можда одузета. Идеја је нашла на хладно Катоново одбијање, који је цинично приметио да Полибије подсећа на збуњеног Одисеја који покушава да се врати у киклопову пећину јер је заборавио шешир и опасач.³⁸ У тренутку ослобађања мање од трећине првобитних изгнаника је и даље било у животу.

Када се најзад вратио у домовину, Полибије је био другачији човек у односу на младог ахајског хипарха од пре две деценије. Средина у којој је живео тако дуго, као и природан проток времена (имао је већ преко педесет година) допринели су овој промени. Умерени аристократа наклоњен демократским традицијама своје домовине постаје конзервативни елитиста који са неповерењем гледа на политичку улогу масе. Пре свега, његов став о Риму и месту које Грчка треба да има у новом римском поретку био је драстично измењен. Више није био енергични присталица независне ахајске политике већ убеђени заговорник римске превласти који ће, када то буде потребно, на себе преузимати улогу тумача који ће Грцима објашњавати римске жеље и намере. У римском успону, поред манифестације римске организације, дисциплине и војне моћи, Полибије је све више видео уплив нечег надљудског и неизбежног, што ће се одразити на његово дело кроз честа позивања на Судбину (Тихе), кад ког друге могућности објашњавања закажу. Своје римске везе, нарочито блискост са Сципионом и његовим кругом, није имао намеру да прекида. Шта више, недуго по повратку у Мегалепољ, Полибије поново путује у Италију.

О Полибијевом кретању у последњих тридесетак година његовог живота смо боље обавештени, управо захваљујући његовим везама са моћним Римљанима и чињеници да је неке од њих пратио на војним и дипломатским мисијама. Већ неколико месеци по повратку у Грчку, он следи Сципиона на путовању по Иберијском полуострву и Северној Африци, где је, између осталог, разговарао са остарелим нумидијским краљем Масинисом (тада јединим живим човеком који се још сећао Ханибала). Захваљујући Сципионовом утицају, Полибију је тих година на располагање стављена мала флота коју је искористио за истраживачко путовање око северозападних обала Африке. Релативно кратки интервали које је проводио на

³⁷ Полибије, *Историје* XXXV 6.

³⁸ Исто.

Пелопонезу су вероватно у вези са политичком климом коју је тамо затекао. Групација која је доминирала Ахајским савезом залагала се за политику независности и јасне дистанце према Римљанима. Била је то политика Филопемена и Ликорте, политика коју је и сам Полибије дуго времена бранио, али коју је у међувремену потпуно напустио и сматрао катастрофално опасном. Римљани су били склони да у истицању независности било које земље виде изговор за непријатељство. „Истина је да је римско схватање *непријатељства (inimicitia)* вероватно укључивало сваки облик понашања који није био тотална и сикофантска колаборација.“³⁹ Сада је то било и Полибијево схватање и он га је видео као политички прагматизам. Једина јавна дужност коју му је Савез изгласао тих година било је да предводи посланство упућено римском конзулу који је водио поход против Картагине (Трећи пунски рат). Потом је боравио на Сицилији и у Италији а затим је пратио Сципиона, који је у међувремену преузео команду над војском у Африци, на завршном походу против Картагине. Присуствовао је коначном паду и разарању овог древног града и забележио Сципионова размишља о томе.⁴⁰ Исте године, његову отаџбину је погодила катастрофа незапамћених размера: Рим и Ахајски савез су се најзад нашли у рату.

У вези тзв. Ахајског рата (*Bellum Achaicum*, 149. године пре н.е.) Полибије се нашао под великим притиском као државник, интелектуалац и човек. Са чисто формално-правне стране овај рат је добио облик неизазваног и необјављеног римског напада на једну пријатељску и савезничку федерацију која није била ни свесна да се напад спрема, све док римска војска није ступила на њену територију. Ипак и овај ратни сукоб је имао своју предисторију. Читава акција је била израз римске несигурности и анксиозности у деликатној ситуацији која је постојала на Средоземљу средином II века п.н.е. Римљани су тих година били под притиском тешких социјалних и политичких проблема, водили два велика рата – у Иберији (неуспешно у том тренутку) и Северној Африци, и били уплетени у устанак у Македонији који је накратко довео до обнове македонске краљевине. У тим околностима, када је изгледало да је римска превласт на Средоземљу, успостављена после много борбе и напора, озбиљно доведена у питање, Римљани су били склони да у свакој манифестацији независне политике виде непријатељски акт (*inimicitia*, поново). Спор је почео око покушаја једне чланице Ахајске федерације – Спарте – да се одвоји. Спартанци су покушали да питање својих права у Ахајској лиги интернационализују и послали су једну делегацију у Рим. Ахајци су упутили своје представнике који су изразили противљење спољном мешању у

³⁹ P. Green, *Alexander to Actium: the Historical Evolution of the Hellenistic Age*, Thames and Hudson, The University of California Press, Berkley – Los Angeles, 1990, p. 275.

⁴⁰ Полибије, *Историје* XXXVIII 21-22.

грчка унутрашња питања. У суштини, тадашње вође Ахајске лиге су само наставиле стару политику чврсте независности иза које је својевремено стајао млади (али не и стари) Полибије. Сенат је упутио комисију да испита ствари. Комисија је чекала да се рат у Македонији заврши (Андрисков рат, 149-147. пре н.е.) а затим донела пресуду да Спарта треба да напусти Савез... а исто треба да учине и сви други градови! Ахајски савез треба распустити, то је у складу са жељама Рима и најбољим интересом самих Грка. Полибије, који је несумњиво био добро упућен у целу ствар, износи уверење да овај римски захтев не треба схватити буквално већ као тактику застрашивања. Очекивана реакција Ахајаца – страх, понизност и молбе за ублажавањем казне – изостала је. Уместо тога, ахајска скупштина је деловала са бесом и резигнацијом; чланови римске комисије су грубо одбијени и протерани а представници Спарте утамничени. Последице овог чина су, додуше, ублажене већ у следећем дипломатском контакту. Међутим, када је Савез донео одлуку да спартанску сецесију реши војним походом и у вези тога није консултовао Рим, Сенат је изгласао покретање рата. Са карактеристичном дозом хладне бруталности, проконзулу Квинту Цецилију Метелу, који се са војском налазио у Македонији, пренета је тајна наредба да поведе превентивни рат против Ахајске лиге, пре него што и тај део медитеранског света постане извор озбиљнијих проблема. Када се један од лидера Савеза, Критолај, нашао у пролеће 146. године п.н.е. на северној граници федерације, открио је на свој ужас велику римску војску која је долазила из правца Тесалије. Убрзо су стигле вести о још једној армији која је марширала са северозапада. У последњем тренутку, упркос безизгледној ситуацији, Ахајци су се одлучили на отпор до краја, подигли грађанску војску (односно, онај део који се могао организовати за кратко време) и осудили на смрт неколицину која је заговарала предају Римљанима. Ово је био витешки али узалудан напор. Мала војска коју је Критолај сакупио је похрлила да заузме Термопиле али су Римљани били бржи и разбили Ахајце код Скарфеје. Друга ахејска војска поражена је на Истму исте године, након што је њен заповедник Дијеј одбио безусловну предају. Тиме је Ахајски рат и завршен. У складу са инструкцијама Сената о поступању у случају пружања отпора, Коринт је опљачкан и разорен, становништво масакрирано или одведено у ропство. Полибијеви снови о будућности Ахајске лиге и њеном мирољубивом суживоту са Римљанима су били дефинитивно окончани.⁴¹

Мада те речи могу звучати цинично, Полибије је вероватно био искрен када је написао да је срећа у несрећи била у томе што је Савез поражен тако брзо (рат је трајао око два месеца). Да су пружили јачи отпор и причинили тешкоће Римљанима, и Ахајци би, попут

⁴¹ P. Green, *нав. дело*, pp. 448-452; N. A. Maškin, *нав. дело*, стр. 159-160; M. Мирковић, *нав. дел.*, стр. 195-196.

Картагињана и Македонаца, били кажњени много суровије, мада Коринт није третиран боље од Картагине. Ови догађаји су ставили Полибија на озбиљну муку: ма како настојао, није могао да нађе речи оправдања за Римљане и њихове поступке а није имао основа да за рат окриви сам Савез.⁴² На крају, одлучио је да изостави морални суд о суровости освајача, иначе тако карактеристичан за његово дело. Разарање Коринта је забележио само као још једну информацију која не заслужује даљи коментар. Уместо тога, његов бес је прокључао против савезних вођа, људи попут Критолаја и Дијеја (обојица су извршили самоубиство после пораза) који су слепо повели отпор иако су морали знати да је отпор Римљанима немогућ. Убрзо по уништењу Коринта, Полибије се вратио у Грчку да искористи свој утицај како би ублажио оштрину римске освете. Добио је и позицију званичног посредника (тачна титула није забележена) који је водио преговоре између победника и побеђених и који је помагао да Грчка преброди овај прелазни период. Ово није могао бити пријатан положај (многи од сународника су сада у њему видели издајника) али Полибије је томе приступио савесно, водећи рачуна о томе како Грци гледају на његове поступке: када су Римљани понудили део имовине покојног Дијеја, он је са згражавањем то одбио а саветовао је и својим пријатељима да се држе подаље од конфисковане имовине побеђених.⁴³ Да су његови напори међу Римљанима заиста довели до резултата сведоче бројни почасни натписи који су му подигли различити грчки градови.⁴⁴ У једном је наведено да би Хелада остала неосвојена, само да је следила Полибијеве савете. У другом, из самог Мегалепоља, стоји да је Полибије вазда био пријатељ Римљана и да је ублажио њихов гнев према Хеленима. Вероватно је тада, у овим мучним околностима, донео одлуку да прошири свој првобитни план и продужи временски оквир својих *Историја* до 146. године пре н.е. Пад Картагине и нестанак Ахајске лиге били су исувише велики догађаји у повести успона Рима да би се могли занемарити. Можда је и сам циљ његовог дела тада у извесној мери редефинисан и проширен. Поред основне намене, објашњавања римског уздизања до светске моћи грчкој публици, одређени познији делови као да воде рачуна превасходно о римском читаоцу и пружају извесну апологију за Грке и њихове поступке у догађајима који су водили до Ахајског рата. Реалност је била неумољива и Грци су се постепено морали навићи на живот у измењеном свету у коме постоји само један релевантан центар моћи.

Трагично уништење Коринта Полибије је надживео за готово три деценије. Подаци које имамо говоре о томе да се поново настанио у околини Мегалепоља, мада је и даље

⁴² Уп. Полибије, *Историје* XXXIX 2.

⁴³ Полибије, *Историје* XXXIX 4.

⁴⁴ Полибије, *Историје* XXXIX 3-5; Паусанија, *Опис Хеладе* VIII 30, 8; IX 37, 2 (употребљено издање: Паусанија, *Опис Хеладе* I-II, прев. Љ. Вулићевић, Матица српска, Нови Сад, 1994).

путовао, упражњавао је своје омиљене аристократске активности (јахање, лов) али пре свега, радио на свом великом делу и низу мањих радова. Готово да нема података о учешћу у локалном јавном животу, мада то можда не би требало ни очекивати. Већ 145. или 144. пре н.е. боравио је у Александрији као гост краља Птолемеја VIII. У наредним годинама је више пута посећивао Италију а једном приликом (око 138) и јужну Галију и лично је прошао преко Алпа, пратећи кретање некадашње Ханибалове армије. Био је са Сципионом, по последњи пут, године 133. пре н.е. и присуствовао опсади и паду Нуманције, чиме су завршени двадесетогодишњи хиспанијски ратови. Иако доста старији, надживео је Сципиона за пуну деценију. Умро је у родној Аркадији као старац од 82 године, од последица пада са коња.

На крају овог биографског прегледа, потребно је дотаћи се још једном ширег питања Полибијеве објективности према Римљанима, као и раскорака између његових раних и познијих ставова о њима. Већина научника данас сматра да Полибије није био тако наклоњен Римљанима пре свог изгнанства и да ову очигледну чињеницу настоји да прикрије у свом делу. Сам писац инсистира да није било никакве промене, да је он одувек био пријатељ Рима и да су само клевета извесних недостојних људи (Каликрат), „лажних римских пријатеља“, довеле до тога да падне у немилост и да буде одређен за изгнанство. Сасвим је, уосталом, природно да један човек није имао исте политичке ставове у младости у односу на касније године, као што је и природно да тај исти човек можда не жели да подели све своје сумње и недоумице са читаоцем.⁴⁵ Неопходно је истаћи и да је Полибије, као клијент моћне римске породице, стајао у обавезујућем односу према њој, и да није увек био у могућности да отворено искаже своје мисли. У римском друштву је култура јавне, политичке критике била, у односу на грчке стандарде, релативно неразвијена. Да клијент износи критичке ставове о свом патрону сматрало се потпуно неприхватљивим и зато су Полибијеви наводи о Емилију Паулу, Сципиону Емилијану и другим људима из те породице без изузетка врло похвални, до границе панегирика.

Ако је могао (морао) бити субјективан према Сципионима, колико је уопште био објективан у вези других тема? То питање се нарочито снажно поставља у његовој карактеризацији Каликрата, човека кога очигледно није волео а чијој је улози у догађајима придао врло велики, можда и превелики значај. Ова карактеризација је у толикој мери негативна да се сваки критичнији читалац пита да ли је све то баш истина, на пр. да ли је Каликрат заиста био тако демонски вешт да је могао да истовремено манипулише и римским Сенатом и грчким јавним мњењем? То нас даље води ка питању да ли у Полибијевом тексту

⁴⁵ B. McGing, *Polybius' Histories*, Oxford University Press, Oxford, 2010, p. 148.

имамо објективан историјски приказ и непристрасну политичку анализу (аутор нас, очекивано, уверава да то јесте случај) или је то заправо субјективан политички мемоар, у коме се један политичар, припадник странке која је изгубила битку, накнадно обрачунава са својим старим противницима?

Полибије је био први у дугом низу учених Грка који су морали наћи начина да се помире са стварношћу римске надмоћи. Он је својим савременица изложио узроке и околности римског уздицања и уједно чврсто истакао његову неизбежност и неодољивост. Полибијева фасцинација Римом, те чињеница да је био у директној вези са више водећих Римљана учинили су га идеалним хроничарем овог процеса. Али околности у којима се нашао су наметнуле знатну меру идеализације римског друштва, државе и институција, идеализације која се нашао у сукобу са прокламованом објективношћу и непристрасношћу излагања. У наредним поглављима ћу показати да је ова противречност итекако оставила трага и на Полибијеву политичку анализу.

3. ПОЛИБИЈЕВА ДЕЛА И ЊЕГОВА ПОЛИТИЧКА ФИЛОЗОФИЈА

Полибијев *magnum opus* је, изван сваке сумње, *Опита историја*, дело коме је посветио своје најпродуктивније године. Ово дело му је дало репутацију највећег хеленистичког историчара, али оно му је обезбедило и трајно место у историји политичке филозофије и историји идеја уопште. У наставку ћу анализирати структуру овог дела и начин на који Полибије комбинује историјску нарацију и политичку анализу. Како је Полибије аутор и низа других дела, углавном несачуваних, настојаћу да пружим аргументован суд и о њима, како бих утврдила и анализирала везу између ових радова и главног дела, и могла да одговорим на питање да ли та дела имају већи значај за проблем Полибијеве политичке теорије и мешовитог облика. Потом ћу покушати да насликам скицу Полибијеве политичке филозофије и одредим њеном место у односу на светску историју коју је одлучио да напише. На крају ове целине настојаћу да решим два важна питања: самосталност Полибијеве политичке теорије у односу на претходнике и савременике, и улогу необичног (из модерне перспективе) а често коришћеног појма Тухе (Судбине), на коју се Полибије ослања у многим објашњењима. Верујем да би без ових одредница било тешко да наставим даље у правцу објашњења мешовитог политичког облика у Полибијевом делу.

3.1 Полибијева *Опита историја*

Наслов Полибијевог дела на грчком гласи просто *Историје* (Ἱστορίαι), у множини. Плутаритет неодређености се често користи у старогрчком језику да изрази генералност или општост. Док један град или земља, догађај или личност, могу имати своју историју, овај термин обухвата све појединачне догађаје и процесе вредне бележења, скупљене у општу или светску историју. Преводи *Опита историја* или *Светска историја*, који се често користи, у складу су са изворним значењем.¹ Када кажемо „светска историја“, ту наравно мислимо на свет какав је био познат Грцима у II веку п.н.е., свет који се пружао од Атлантског океана на западу до Индије на крајњем истоку. Пустиње Северне Африке и Арабије, те Индијски океан били су граница тог света према југу; климатски хладније области Евроазије затварале су га

¹ У свом преводу Полибијевог дела, М. Рицл се одлучила за прецизније али и буквалније решење *Историје*.

ка северу. Уствари, Полибијево одређење је и нешто уже од тога: његовом нарацијом доминирају догађаји на централном и источном Медитерану, док се западно Средоземље и крајњи исток хеленистичког света ту јављају само спорадично. Полибијево излагање револвира око два центра: Рима и саме Грчке, поготово његовог родног Пелопонеза.

Основна тема дела, заводљива у својој привидној једноставности, јесте успон римске државе до светске моћи. Полибије је веровао да је значај ове теме толики да нема никакве потребе да, попут других историчара, објашњава разлоге који су га подстакли на писање. „Заправо сама невероватност догађаја о којима сам решио да пишем довољна је да побуди и подстакне сваког, и младог и старог, на бављење мојим *Историјама*. Ко би, наиме, био тако лакоуман или немаран да не пожели да сазна како и заслугом којег уређења је скоро читав свет био надвладан и за мање од педесет три године потпао под јединствену власт Римљана, што никада раније није забележено? Ко је толико обузет неким другим предметом посматрања или неком другом науком да би их сматрао потребнијим од овог искуства и спознаје“.² Заиста, ко? Полибије, коме се познати свет мењао пред очима, одлучио је да опише и објасни највећу појаву свог времена, појаву за коју је веровао да је без премца у ранијој историји. Тако велику и важну тему ни један човек (или макар образован човек) не сме себи допустити да игнорише. Али величина истраживачког и списатељског изазова показала се сразмерном величини теме. Полибије је утрошио деценије да доведе текст у жељени облик, само да би га, под притиском нових догађаја, још једном драстично проширио, што је захтевало нове године рада. При реализацији постављеног циља, Полибије је наишао на разне тешкоће и изазове: практичне, техничке, списатељско-књижевне, филозофске и политичко-теоријске. Свако решење је увећавало комплексност и обим дела те смо на крају, од једне јасно зацртане теме, добили врло опширан третман низа испреплетених тема које заједно настоје да дају одговор на постављено питање.

Хронолошке границе дела се могу прецизније одредити, мада и ту постоје извесне тешкоће. У свом садашњем облику оно обухвата време од 264. године п.н.е. (када су римске трупе по први пут крочиле ван границе Италије и започеле Први пунски рат) до 146. п.н.е. (година разарања Картагине и Коринта) – дакле равно 118 година. Међутим, Полибије у првој глави говори о периоду од свега 53 године? Неслагање је делимична последица промене ранијег плана али долази и од специфично полибијевског схватања о томе где треба тражити почетак дела. „Прави“ почетак је тек трећа књига, прве две су тек (врло обиман) увод. „Хронолошки гледано, моје ће *Историје* почети од 140. олимпијаде,³ а што се догађаја тиче,

² Полибије, *Историје* I 1.

³ 140. олимпијада обухвата године 220-216. п.н.е.

код Хелена од такозваног савезничког рата...⁴ код становника Азије биће то рат за Коиле Сирију...⁵ а у областима Италије и Либије рат који су водили Римљани и Картагињани и који већина назива Ханибаловим.“⁶ Касније у тексту, Полибије често подсећа на ову границу: „Да као почетак свог дела узимам савезнички рат и рат са Ханибалом, као и рат за Коиле Сирију, то сам рекао у првој књизи целог дела...“⁷ Крај првобитног плана, осмишљеног у Риму у данима изгнанства, пада у 167. годину п.н.е., непосредно по завршетку Трећег македонског рата, када је побеђено Персејево краљевство подељено и укинуто. Полибијев утисак је био да након тога нико више неће оспоравати римску превласт на Средоземљу. Ово је била погрешна процена: велики догађаји из педесетих и четрдесетих година приморали су Полибија да првобитни план прошири. Велики рат на Иберијском полуострву (154 – 133. п.н.е.), Трећи пунски рат (149 – 146), Андрисков рат у Македонији (149 – 148), те Ахајски рат (146. п.н.е.) у којем је уништена Полибијева Ахајска лига, захтевали су опис, објашњење и коментар. Укратко, првобитни план је испуњен у књигама III-XXIX док књиге XXX-XXXIX представљају проширење. Пишући ово проширење, Полибије је донекле прерадио и ранији текст али није постигао да одстрани све противуречности и сва неслагања између основне верзије и додатих књига.⁸

Разматрајући тему дела и начин на који је испуњена, Полибију се могу поставити одређене начелне примедбе, што су чинили већ неки антички писци. Оцена да је римски успон догађај без преседана спорна је, као и тврдња да су Римљани у току пола века надвладали „скоро читав свет“. У ствари, сваки мало образованији Грк је могао да наведе бар два врло слична примера. У другој половини VI века п.н.е. Персијанци су израсли, од малог иранског племена, до светског царства које се пружало од Европе на западу до Индије на истоку. Било им је потребно мање од пола века рапидне експанзије да би остварили овај циљ. Хеленистичко доба почело је још већим праксом, када је Александар Велики у походу који је трајао свега неколико година оборио Персијско царство и заменио га својим, иако краткотрајним. Римска држава, мада већ врло велика по античким схватањима, у другој половини II века п.н.е. и даље је обухватала територију знатно мању од две претходне империје. Овај раскорак између изречене генерализације и чињеница није једноставно објаснити. Полибијево дело је препуно разних осврта на раније догађаје и сасвим је јасно да је био савршено свестан величине Персијског и Македонског царства и брзине њиховог

⁴ Рат који је 220-217. п.н.е. водила тзв. Хеленска лига, на челу са Македонијом, против савеза Етолије, Спарте и Елиде.

⁵ У каснијој традицији познатији као Четврти сиријски рат (219 – 217. п.н.е.).

⁶ Полибије, *Историје* I 3. „Ханибалов рат“ је, наравно, Други пунски рат (219 – 201. п.н.е.).

⁷ Полибије, *Историје* III 1.

⁸ В. McGing, *Polybius' Histories*, Oxford University Press, Oxford, 2010, pp. 17-18.

настанка. Чак и да се то из његовог текста не види, имали бисмо потпуно право да то претпоставимо, имајући у виду оно што знамо о великом образовању и ерудицији овог човека. У уводу чак каже: „Персијанци су у једно време стекли велико царство и моћ, а сваки пут кад су се одважили да пређу границе Азије, довели су у опасности не само своју власт, него и сопствене животе... Македонци су завладали Европом од крајева уз Адрију до реке Истра, што би се могло учинити као сасвим мали део поменуте области. Након тога пошто су уништили Персијско царство, стекли су и власт над Азијом. Међутим, иако су важили за господаре више области и држава него што је ико икада био, и тада су највећи део света препустили туђој власти... Што се Римљана тиче, они нису покорили само неке делове света, већ су скоро читав насељени свет потчинили својој власти и оставили такву државу којој ниједна савремена не може одолети, нити је будуће могу надмашити.“⁹ Овако изнесене, дате тврдње једноставно не стоје. Теза да су Римљани освојили „скоро читав насељени свет“ још један је изразит пример претеривања, које у принципу није својствено Полибију. Римљани су у време када је Полибије писао своје дело и даље владали само мањим делом Средоземља, док о светској власти, чак и из перспективе „света“ какав су стари Грци познавали не може бити ни говора. Чак и ако власт у Полибијевој изјави схватимо као „превласт“, „надмоћ“ (што наведено место у тексту у принципу не дозвољава) изјава и даље делује као претеривање. Чак и након уништења Ахајског савеза, Римљани и даље нису имали упоришта на крајњем, азијском делом Средоземног мора. Биће потребна још четири велики рата против различитих хеленистичких армија да Рим заиста завлада медитеранским светом. Овај крајњи исход римске експанзије Полибије није дочекао. Нисам сигурна да су у праву они аутори који у овим Полибијевим тврдњама виде просто ласкање Римљанима или неконтролисано одушевљење једног изразитог романофила. Можда је његово уверење да римска моћ почива на трајнијим и чвршћим основама од свих претходних сила играло улогу у томе.

Полибијева историја није сачувана у целини. Она је, попут толиких вредних дела античке књижевности, постала жртвом свог обима. У антици се писана реч умножавала искључиво преписивањем. Дело великог волумена представљало је озбиљан изазов да се умножи у целини, што је ограничавало број примерака који су постојали у циркулацији. У време када би се општа културна клима променила, и одређени наслови изашли из моде, њихово преписивање би престало и они би се нашли у опасности да буду изгубљени. Полибијево дело се, у свом коначном облику, састојало од чак 40 античких књига (свитака папируса или пергаментa) – да је сачувано у потпуности, имало би преко 3000 страница у

⁹ Полибије, *Историје* I 2.

неком модерном издању. Од тога имамо у целини првих пет књига и преко половине шесте књиге. Од седме и осме књиге је остало нешто мање од половине изворног текста, док су даље књиге сачувани само у већим или мањим фрагментима, понекад тако малим и неповезаним да се ни контекст не види. Укупно је сачувано око трећине првобитног текста али овај материјал је неједнако распоређен по књигама. Четири књиге (XVII, XIX, XXXVII, XL) изгубљене су у потпуности. Њихов нестанак значи и велики губитак за наше познавање античког света.

Структура дела је врло сложена. Не може се говорити о простој наративној историји нити о тематском излагању као таквом. Основу излагања чини природни хронолошки ток али уз многе уступке учињене за потребне синхроног излагања догађаја који су се одвијали паралелно у различитим деловима медитеранског басена. Надаље, Полибијево излагање се често враћа уназад, како би остао доследан свом ставу да треба раздвајати непосредне (привредне) и дугорочне (суштинске) узроке. Потреба да се мотиви, одлуке и њихове последице анализирају и објасне, такође доводи до честих застоја у наратији. Посебно чест облик Полибијеве анализе је критички портрет одређених истакнутих личности, на основу којих писац доноси закључке о томе у којој су мери врлине или мане датог појединца утицале на његово деловање и општу историју. Доста често, Полибије зауставља излагања како би сумирао и рекапитулирао претходну целину, нагласио које место она има у општој историји и најавио даљи план. Најзад, Полибије често у своје дело убацује теоријске тематске ексурсе. Ове можемо поделити на веће, макро-ексурсе и мање, микро-ексурсе. Већи су они које Полибије сматра толико важним да им додељује читаве посебне књиге. Књига VI, посвећена римској држави и уставу пример је макро-екскурса; XII књига, где Полибије опширно говори о занату историчара и о претходним историчарима, спада у исту групу. Чини се да, на основу сачуваних књига, можемо говорити о томе да је Полибијево дело подељено на својеврсне хексаде, где пет књига чине наративно историјско излагања, а шеста је теоријска. Међутим, и наративне књиге су прошарани теоријским ексурсима мањег обима. Ови микро-ексурси су тематски врло разноврсни. На пример, само у V књизи читамо пет таквих ексурса: о географском положају Спарте,¹⁰ о концепту опште историје и критичкој анализи оних који своја дела бесправно проглашавају општом историјом,¹¹ опис покрајине Медије у Ирану,¹² њеног поднебља и тла, опис града Селеукије на Тигру и његовог географског положаја,¹³ те

¹⁰ Полибије, *Историје* V 22.

¹¹ Полибије, *Историје* V 33.

¹² Полибије, *Историје* V 44.

¹³ Полибије, *Историје* V 59.

краћу анализу везе између непромишљености војних заповедника и пораза у рату.¹⁴ Критички испади против других историчара су тако чести да чине готово категорију за себе. Полибије је своје претходнике видео као конкуренте и није крио да себе сматра највећим од свих ранијих и савремених историчара. Ово уверење га је нагонило да жестоко напада своје колеге по перу; у овим нападима је често хиперкритичан и неправедан.

Мада се не би могло рећи да је Полибијево преобимно дело текст који се чита „у једном даху“, ипак је допуштено похвалити аутора који је постигао да напише тако опширан текст, без већих осцилација у квалитету садржаја. Сам Полибије свесно одбацује било какве велике књижевне амбиције, али ово се може објаснити као лажна скромност аутора који је итекако свестан својих литерарних способности. Његов језик свесно избегава подилажење укусу просечног хеленистичког читаоца. Он није склон реторским фразама и језичким амбивалентностима, већ своје ставове износи хладно и формално, али са изузетном јасноћом. Међутим, његова склоност ка дугим реченицама и сабијању максимума информација у свакој од њих, изискују озбиљну концентрацију и не тако мали напор од стране читаоца, што је у антици одбило део публике.¹⁵ Формализам, сувоћа и честа ослањања на апстракције дају Полибијевом излагању изванредан вештачки тон. И у овоме треба видети знатан утицај његове политичке и административне каријере, али и вишегодишње истраживачке праксе, која је условљавала тип текстова с којима је највише долазио у додир. „Полибијев језик је тако далеко од свјежине и природности колико је то само могуће замислити... Али особит белег добива тај језик својом јаком склоношћу према апстрактном... Позадину Полибијева стила чини језик хеленистичке канцеларије који се у раздобљу коине развио у инструмент за писање службених исправа коју су здруживале претјерану опширност с прецизношћу.“¹⁶

Упркос честим теоријским епизодама, Полибије себе види као писца практично корисне, „прагматичке историје“. Ово је најкориснији вид историје, далеко је важнији од популарне историје, реторске историографије, биографије, хронике, историја појединачних градова и сличних, по Полибију инфериорних, жанрова. Да би неко успешно писао прагматичку историју, неопходна су три предуслова: 1) истраживање раније написаних списа, историјских и филозофских; 2) непосредно искуство са простором и људима који су актери историје, које се стиче путовањем и обиласком значајних области, градова и других места; 3)

¹⁴ Полибије, *Историје* V 98.

¹⁵ Дужина и тежина Полибијеве реченице обично је мање видљива у модерним преводима, пошто је готово постало стандардном праксом да се његове дуге реченице деле на две-три краће. Тако је поступила и Маријана Рицл у преводу на српски језик.

¹⁶ А. Lesky, *Povijest grčke književnosti*, Golden marketing, Zagreb, 2001, стр. 757 (мој курзив).

лично политичко искуство.¹⁷ Многи писци испуњавају само први услов, због чега постају, у најбољем случају, кабинетски историчари без правог разумевања сложене политичке стварности. Али проучавање литературе само је трећина и то најмање битна трећина историчаревог посла. Ко без личног искуства пише о политици и политичкој историји његовом излагању недостају природност и живост, те је резултат заморан и као материјал за читање.¹⁸ „Да ли је скупље и теже“, пита Полибије, „седети у граду, скупљати историјска дела и обавештавати се о обичајима Лигура или Келта, или сам обићи највећи део народа и места и видети их својим очима? Шта је теже, распитивати се код учесника о детаљима битака, опсада и поморских сукоба, или искусити све ове опасности и остало што се дешава у биткама? Ја мислим да разлика између правих грађевина и кулиса, између историје и декламације, није толика колика је разлика која у свим историографским врстама постоји између извештаја заснованог на сопственом учешћу и искуству и оних који се пишу по чувењу и на основу туђих прича.“¹⁹ Свој закључак о прагматичкој историји Полибије заокружује парафразом Платона. Атински филозоф је хтео да види филозофе као владаре, Полибије жели да политичари пишу историју а и да историјски образовани људи постану политичари.²⁰ Да лично учешће у догађајима може актера учинити субјективним и непозданим сведоком, чини се није Полибију пало на ум. У целини, ово су ставови дијаметрално супротни модерном академском гледању на истраживања у друштвеним наукама, где се тврдње о директној, практичној применљивости филозофије као и историографије у принципу избегавају. Али Полибије је озбиљно рачунао на то да ће будући државници читати његову књигу и учити из ње, те овај став треба имати у виду и при анализи шесте књиге.²¹ „Полибије је веома дословно схватао повијест као 'учитељицу живота'.“²²

Одлуком да своје дело дело подведе под кишобран „прагматичке историје“, Полибије

¹⁷ Полибије, *Историје* XII 25e.

¹⁸ Полибије, *Историје* XII 25h.

¹⁹ Полибије, *Историје* XII 28a. Занимљиво је приметити да се из Полибијеве биографије, онакве каква је дошла до нас, не види да је имао непосредно ратно искуство. Према ономе што знамо, он није био у прилици да искуси „све ове опасности.“

²⁰ Полибије, *Историје* XII 28: „Платон каже да ће људске ствари тек онда поћи набоље када филозофи завладају или владари почну да се баве филозофијом, а ја бих рекао да ће историја бити добро када је буду писали људи од акције, али не успут као до сада, већ са уверењем да је и то веома потребна и племенита ствар којој се човек мора неометано посвећивати читавог свог живота. Могуће је и друго решење: да они који данас пишу историју учешће у политичким пословима укључе међу неопходне предуслове за такав посао. *Пре него што до тога дође, неће бити краја грешкама историчара.*“ (мој курзив).

²¹ Велики део наведених тврдњи Полибије користи као полазиште за нападе на Тимеја из Тауроменија, историчара III века пре н.е. који је написао једну историју западног Средоземља. Као писца ране историје Рима (између осталог), који је покушао да опише и објасни узроке римског успона, Тимеј је за Полибија био директан конкурент. Упркос, међутим, оштрим критикама које упућује Тимеју, Полибије се јако ослањао на Тимејева дела за ранију историју Сицилије, Италије и Картагине, уп. McGing, *нав. дело*, pp. 84-86.

²² A. Lesky, *нав. дело*, стр. 756.

је одабрао страну у великој подели која пресеца целокупну грчку историографију још од V века п.н.е. што се итекако одразило на начин на који је употребио политичку теорију у свом делу. Наиме, у питању је подела на херодотовску и тукидидовску традицију у грчкој историографији. Херодот, хваљен и оспораван у свим временима, оставио је огроман утицај на потоње писце. Не тврдим да је историографија херодотовске традиције потпуно лишена политичко-теоријских разматрања (њих има, најзад, и у Херодотовој *Историји*) али она су била од секундарног значаја, подређена ширим и разноврснијим циљевима које је ова грана историографије имала. Тематика ове традиције била је јако широка, укључивала је и етнографска разматрања и приповедачке, па чак и митолошке епизоде, настојећи да поред преношења информација изазове и емотивну реакцију код читалаца. Политичка и војна историја се у овој традицији пише под наглашеним утицајем епског етоса, у категоријама отворене осуде или хероизације појединаца а личне приче и анегдотске епизоде се негују као вредни елементи укупне наративе.²³ Из ове традиције се у IV веку издваја тзв. „трагичка историографија“, која је изазивање емотивне реакције и забављање читаоца прихватила као свој основни циљ.²⁴ Дела ове подгрупе су била врло популарна: писана су и у Полибијево време (због чега он бескрајно жали), а тај тренд се наставио и много после њега.²⁵ Бирајући „прагматичку историју“, варијанту тукидидовске традиције, Полибије је одбацио и циљеве и методологију супротног табора. Његово дело стога има уже и одређеније циљеве, пошто третира само политичку и војну историју. За Полибија (као и за Тукидида пре њега) то су једине вредне теме за историчаре.²⁶ Детаљна анализа политике као позадине историјских промена, испитивање политичких система, држава и државних институција, те њиховог утицаја на светску историју – све то је захтевало удубљивање у политичку филозофију како би аутор стекао одговарајући појмовни апарат који би му омогућио да пружи објашњења узрока и последица који се од њега очекују. Ова грана историографије је сложенија, више филозофска, поготово у изналажењу основних узрока, методолошки одређенија и фактографски прецизнија. Исто тако, она није подилазила потребама читалаца за забавом и разонодом; напротив, постављала је пред њих велике захтеве у погледу праћења текста и неопходног претходног знања. И Тукидид и Полибије (са извесним поносом) истичу да

²³ F. W. Walbank, *Polybius*, pp. 37-39.

²⁴ T. J. Luce, *The Greek Historians*, Routledge, London – New York, p. 79.

²⁵ Исто, pp. 83-86.

²⁶ F. W. Walbank, *нав. дело*, pp. 66-71; уп. L. Herchenroeder, *Hellenistic Historiography and the Sciences: Practices and Concepts in Polybius' Histories*, University of Southern Carolina, Columbia, 2010, pp. 71-72 (докторска дисертација у рукопису).

њихов текст није намењен било коме, нити је писан пуке забаве ради.²⁷ Нужност бављења политичком филозофијом Полибије је открио већ у историографској традицији којој се прикључио.²⁸ Да постоји неизбежна узрочно-последична веза између писања светске историје и теоријског разматрања политичких система, покушаћу да тврдим и образложим у поглављу 3.3.

Доследно прокламованом принципу, Полибијева „прагматичка историја“ укључује огромну масу података од којих многи изгледају као да су прикупљени из прве руке. Намеће се питање: како је Полибије дошао до овог обиља информација? Подразумева се да је имао на располагању и користио сва дела својих претходника и савременика, грчких и римских писаца. Међутим, то је само део одговора који не објашњава бројност и поузданост директних података, које он износи и образлаже са готово административном прецизношћу. Одговор следи из његове биографије. Готово да се може рећи да је био у јединствено повољној позицији за прикупљање поузданих информација. Он је имао приступ званичној архиви Ахајског савеза, чији је грађанин и функционер био, као и архивама свог родног Мегалепоља и других грчких градова. У изгнанству у Италији, Полибију је дат приступ јавним и државним документима. Најзад, многе истакнуте актере је и лично познавао, као што је из прве руке упознао попришта свих догађаја о којима говори. У овом погледу, Полибије се строго држао властитих савета о прагматичкој историји.²⁹

Као што сам већ рекла, почетак излагања је прелазак конзула Апија Клаудија Каудекса са војском на Сицилију, 264. године п.н.е. Прва књига описује избијање Првог пунског рата, његов ток и исход, као и побуну картагинских најамника која је избила одмах по рату (тзв. „Либијски рат“, 241 – 238). Друга књига је посвећена периоду између два пунска рата (238 – 219). Описана је обнова картагинске моћи на западу, картагинско освајање Иберијског полуострва, римски ратови са Галима у данашњој Ломбардији и са Илирима на Јадрану, Клеоменов рат у Грчкој, те непосредни узроци и Другог пунског рата. На почетку треће књиге Полибије даје нови увод. Оно се надаље компликује јер писац настоји да одржи синхронизам између бројних и сложених догађаја у Италији, Африци, Грчкој и на Истоку –

²⁷ Уп. Тукидид, *Пелопонески рат* I 22: „Могуће је, међутим, да ће одсуство митског елемента бити мање пријатно за ухо. Али, они који желе да јасно сагледају оно што се догодило као и оно што ће се једног дана поново догодити, сходно људској природи, на исти или сличан начин ако, дакле, ти буду ценили да је моја историја корисна то ће за мене бити довољно. И одиста, она и није састављена с циљем неком књижевном надметања, за тренутно слушање, већ као тековина за сва времена.“ Уп. и Полибије, *Историје* XVI 20: „Видим да се данас у историји, као и код осталих уметности и наука, потцењује оно што је истинито и заиста корисно, а хвалисање и бацање прашине у очи слави се и уздиже као нешто велико и дивно, иако се око њих не треба пуно трудити а и популарност коју стичу јевтиније је врсте. Исто је и са осталим књижевним врстама.“

²⁸ F. W. Walbank, *нав. дело*, pp. 78.

²⁹ М. Рицл, *нав. дело*, 29-30.

доста тежак задатак, који није увек било могуће решити без прекидања ранијег тока излагања. Трећа књига се бави успесима Ханибалове војске у Иберији, избијању Другог пунског рата, Ханибаловим походом на Италију и серијом пораза које је нанео Римљанима, која је кулминирала 216. године п.н.е. у бици код Кане, где је бројнија римска војска опкољена и готово потпуно уништена. Четврта књига приповеда догађаје у Грчкој у кратком али динамичном периоду од 220. до 218. п.н.е. У уводу ове књиге Полибије још једном образлаже избор овог тренутка за „прави“ почетак његовог дела. У петој књизи историчар говори о догађајима у Грчкој до 216. године, те о догађајима у Азији између 220. и 216. године п.н.е., пре свега великом рату између Антиоха III и Птолемеја IV. Од овог тренутка (год. 217-216.), када је у Грчкој склопљен мир у Наупакту а у Италији вођена битка код Кане, Полибије узима да су се догађаји на три континента тако повезали да се једино могу разумети кроз призму светске историје.

Шеста књига је најважнија за разумевање Полибијеве политичке теорије. У њој Полибије даје своје погледе на људско друштво, државе, облике владавине, све у циљу детаљног разматрања римске државе и њених институција. Римска држава је описана и упоређена са другим успешним државама. Полибије је начинио озбиљан напор да римске успехе објасни на основу квалитета њиховог државног уређења. Као повезану тему, Полибије је у истој књизи скицирао римску војну организацију и ратну вештину. Шесту књигу ћу детаљно анализирати у целини 3.3. Мањи али садржински значајни делови ове књиге су изгубљени.

Надаље је Полибијево излагање све теже пратити због испрекидане и фрагментарне природе сачуваног текста. Седма и осма књига доводе нарацију до 212. године п.н.е. а књиге IX-XVI долазе до 200. године п.н.е. Други пунски рат се ту завршава а почиње Други македонски, који је имао судбоносне последице по будућност Грчке и источног Средоземља. Закључно са XX књигом, Полибије завршава Други македонски рат и догађаје који му непосредно следе (200 – 192) а у XXI књизи је изложен Сиријски рат (192 – 188). Књиге XXII-XXVII описивале су период између Сиријског и Трећег македонског рата. У књигама XXVIII и XXIX описан је Трећи македонски рат и његове последице, и ту је дело требало да се заврши. О тачном распореду и тематици књига XXX-XXXIX тешко је говорити, јер је њихово стање у просеку још лошије и фрагментарније од претходних. Оне покривају период од 167. до 146. године п.н.е. У LX књизи се налазио преглед читавог дела и коначан закључак, али од ње ништа није сачувано.³⁰

³⁰ За анализу концепције дела и садржаја сачуваних књига, вид. В. McGing, *op. cit.*, pp. 44-50; М. Рицл, *Предговор*, у: Полибије, *Историје I*, прев. М. Рицл, Матица српска, Нови Сад, 1988, стр. 15-21.

3.2 Полибијева мања дела

Полибије је аутор више краћих дела. Спомињања ових радова су честа код византијских и римских писаца, али она нису сачувана. Ми заправо и не знамо колико их је укупно било, пошто многи од ових писаца говоре о њима уопштено, без навођена тачног наслова и теме.

Хронолошки је једино могуће сместити монографску историју (жанр који је сам Полибије у уводу *Историја* одбацио као мало користан) *О нуманцијском рату*. Писано после 133. године п.н.е. (када је Нуманцијски рат завршен), ово дело спомиње већи број каснијих писаца а Цицерон о њему опширније говори у једном од својих писама.³¹ У делу је пре свега хвалио свог пријатеља Сципиона Емилијана, коме је победа у овом рату и освајање Нуманције био последњи тријумф – умро је убрзо потом. Изгледа да је било по укусу римске публике, док су га неки грчки историчари критиковали. Неки модерни аутори претпостављају да је код Полибија постојала намера да своје главно дело прошири и након 146. п.н.е. (бар до 133. ако не и до 129. године п.н.е.) и да је спис о Нуманцијском рату био припрема за тако нешто. Алтернативно мишљење истиче да је Полибије написао овај спис зато што је одустао од преамбициозног задатка да по други пут проширује своје обимно дело у годинама када његове способности више нису биле на врхунцу (приближавао се осамдесетом рођендану). Уместо тога, одлучио се за ужу и једноставнију монографску историју, истовремено одајући почаст свом покојном римском пријатељу и покровитељу.³²

Поуздано знамо да је пре *Историја* написао *Живот Филопемена*, ахајског државника коме се толико дивио. О овом спису у три књиге говори у X књизи својих *Историја*. Интересантно да Полибије на том месту признаје мане свог ранијег дела, пре свега његову субјективност и похвални, некритички портрет државника коме је посвећено: „Да нисам написао посебно дело о Филопемени, у коме сам објаснио ко је био, из које је породице потицао и какво му је било образовање у младости, било би неопходно да овде детаљно говорим о свему томе. Међутим, пошто сам раније у три књиге, које нису део ове историје, говорио о школовању кроз које је прошао као младић и о његовим најславнијим делима, јасно је да би у садашњем излагању било правилно да изоставим детаље о образовању и

³¹ Цицерон, *Писма пријатељима* V 12 (употребљено издање: Cicero, *Selected Letters*, trans. P. G. Walsh, Oxford University Press, Oxford, 2008).

³² F. W. Walbank, *нав. дело*, p. 14.

амбицијама из младости и да кратком извештају о његовим делима у зрелим годинама, који сам изнео у поменутом спису, додам више детаља, да бих успео да очувам оно што је карактеристично за историју и похвалу. *Јер, као што је поменути спис, написан у облику похвале, захтевао сумаран и мало преувеличан извештај о његовим делима, тако историја, која и похвалу и покуду подједнако дели, захтева истинит извештај са доказима и размишљањима који су пратили сваки подухват.*³³ Овде Полибије наглашава методолошку разлику између похвалне биографије и светске историје. Имајући у виду да је биографију очигледно сматрао научно мање вредним жанром, тешко је сложити се са мишљењима оних аутора који у овом животопису виде почетке Полибијевог теоријског разматрања политике, државе и државника.³⁴ Наравно, без сачуваног текста све спекулације су јалове. Ово дело је у II веку н.е. послужило Плутарху из Хероније као основни извор за писање биографије Филопемена.

О свом делу под насловом *Тактика*, Полибије говори у деветој књизи *Историја*.³⁵ И овај рад се користи као аргумент да је Полибије рано показивао интерес за политичку теорију. У том погледу смо на нешто сигурнијем терену него у случају претходног списка. Два познија аутора која користе његов спис о тактици, наводе га упоредо са некаквим списима о политици (вид. следећи пасус). Пошто Полибије у VI књизи анализира римске државне институције *упоредо са* римском војном организацијом, као двојним чиниоцима римског успеха (који, у крајњој линији, представљају производ истих околности), није невероватна претпоставка да је доста рано дошао на идеју да су ове две сфере блиско повезане. У том смислу, рано бављење теоријом ратне вештине, којој Полибије посвећује опширан екскурс у књизи IX,³⁶ имплицира подједнако рано интересовање за политичку теорију. На самом почетку екурса, он истиче његову оправданост као интегралног деле једне прагматичке историје.³⁷ Исто би се могло рећи и за политичку теорију.

Двојица позних писаца, заинтересованих пре свега за војна питања,³⁸ праве алузије на Полибијева политичка дела и списе посвећене „најбољем државнику и најбољем владару“.³⁹ Да ли се Полибије бавио политичком теоријом и изван *Историја*? Неки истраживачи претпостављају да су у питању просто алузије на VI књигу *Историја*,⁴⁰ међутим то, с

³³ Полибије, *Историје* X 21 (мој курзив).

³⁴ A. M. Eckstein, *Moral Vision in the Histories of Polybius*, University of California Press, Berkeley - Los Angeles - London, 1995, p. 30.

³⁵ Уп. Полибије, *Историје* IX 20: „О свему овоме сам детаљније говорио у својој књизи о тактици...“

³⁶ Полибије, *Историје* IX 2-20.

³⁷ Полибије, *Историје* IX 2.

³⁸ То су Аријан из Никомедије у делу *Тактика* (I 1) и Елијан Тактичар (I 3, 19).

³⁹ За преглед и анализу ових места, вид. F. W. Walbank, *нав. дело*, pp. 133-134.

⁴⁰ Тако A. Lesky, *нав. дело*, стр. 754; за супротно мишљење, уп. М. Рицл, *нав. дело*, стр. 13.

обзиром на контекст ових места и чињеницу да се *Историје* спомињу посебно, није много вероватно. За сада се чини сигурнијим претпоставити да ови списи (најмање два) нису део *Историја*, већ самостални радови.

Не знамо ништа одређеније о садржају ових дела а ни о времену њиховог настанка. Уколико бисмо могли са поузданошћу да тврдимо за оне политичко-теоријског карактера да су настали у Полибијевим млађим данима, пре изгнанства у Риму (као што неки модерни истраживачи мисле), то би био доказ да се он бавио теоријом облика владавине пре почетка рада на свом великом делу и невезано за њега. Но, према нашем тренутном знању, за које је мало вероватно да ће се увећати у ближој будућности, то остаје само једна хипотеза, атрактивна али недоказива.⁴¹

Познохеленистички математичар и астроном, Гемин Рођанин, спомиње у свом астрономском тракту Полибијево дело под насловом *О насељеном делу света код екватора*.⁴² Полибијева XXXIV књига је била посвећена географији и неки аутори су претпостављали да је поменути спис заправо део те књиге. Међутим, данас преовлађујуће мишљење нагиње у другом правцу и сматра се да је у питању посебно дело, које је можда послужило као извор за XXXIV књигу. Пошто сличне претпоставке постоје за више Полибијевих књига, изнето је и мишљење да то представља општи образац и да се свака од Полибијевих теоријских књига ослања на одговарајући ранији спис.⁴³ Следећи ту логику, могли бисмо да претпоставимо да се Полибијева VI књига заснива на најмање два таква текста а можда и на више њих. Али претпоставити то би значило отићи много даље него што расположиви докази допуштају. Уместо даљих хипотеза, окренућу се анализи Полибијеве VI књиге и основа његове политичке филозофије.

3.3 Полибијева политичка филозофија и концепција светске историје

„Мада су неки научници довели у питање вредност његове политичке теорије, у готово свакој савременој расправи на тему републиканских облика владавине, Полибије се и даље наводи у позитивном тону.“⁴⁴ Заиста, у целини позитивних оцена Полибија као политичког теоретичара има доста и модерних аутора који га користе, чине то претежно у

⁴¹ Уопште о Полибијевим мањим делима: А. Lesky, *нав. дело*, стр. 754; F. W. Walbank, *нав. дело*, pp. 15-16; М. Рицл, *нав. дело*, стр. 13.

⁴² Гемин, *Увод у астрономију* XVI 12.

⁴³ А. М. Eckstein, *нав. дело*, р. 33.

⁴⁴ В. McGing, *нав. дело*, р. 169.

позитивном тону.⁴⁵ Ако се и износе замерке, оне се углавном пребацују на поље оригиналности и самосталности његових схватања (вид. следећу целину).

Шеста књига, узета сама за себе, представља текст прилично сложене структуре чији знатни делови недостају. Почиње непотпуно сачуваном програмском изјавом (главе 1-2), настављајући са изношењем основних појмова који се тичу државних уређења (3-4) да би затим прешао на теорију цикличне промене устава (5-9). Након тога, следи опис уређења која су овај циклус успорила или избегла, Ликурговог у Спарти (10), да би прешао на рану историју римске државе и њених институција (11а). Нажалост, ово је најслабије очуван део књиге са бројним пукотинама у тексту. Како је дошло до прелаза са разматрања Спарте на анализу Рима, из сачуваног текста се не види. Следи врло детаљан опис римског устава са наглашеном тенденцијом да се покаже како је то заправо идеалан пример мешовитог облика (11-14), праћен теоријским разматрањем механизма који спречавају злоупотребу и конфликте у римској држави (15-18). Након тога имамо још један прекид у тексту, те је закључак ове важне деонице изгубљен. Полибије потом говори о римској војној организацији (19-26), што му даје повод за управо преопширан екскурс о римским војним логорима (27-36, 40-42) и два краћа, о римским војним судовима (37-38) и о начинима на којим Римљани стимулишу жар и посвећеност код младих регрута (39). После још једног прекида, чију дужину је тешко проценити, Полибије се враћа политичкој теорији и, после увода у коме искључује одређене политичке облике као мало вредне разматрања (43-47) Полибије прелази на поређење три жива примера мешовитог облика: Спарту (48-50), Картагину (51-52) и, поново, Рим (53-56). На крају, Полибије подсећа да су све људске творевине, па и три наведене државе, пропадљиве. Неизбежан закључак је да ће и римска држава пропасти али Полибије наглашава да је она на врхунцу и даје примере који истичу свежу и снагу римских људи (57-59). Закључни пасус је изгубљен, али читалац свеједно завршава поглавље под утиском да је пред Римљанима дуг период релативног успеха.

Полибије људску заједницу види као тоталитет. Држава, друштво и приватни односи се преплићу и нераздвојиви су. Анализа појединачних компоненти таквог система, или чак анализа приватног држава карактеристичних појединаца, може пружити снажан увид у основне одлике целине. Полибије је веровао да постоје јасни и чврсти закони друштвене динамике који управљају историјом сваке заједнице. Детаљи могу варирати и ритам може

⁴⁵ Уп. R. K. Balot, *Greek Political Thought*, Blackwell, Oxford, 2006, p. 182; D. Howard, *The Primacy of the Political: a History of Political Thought from the Greeks to the French and American Revolutions*, Columbia University Press, New York, 2010, p. 88-89, 101-110; A. Molnar, *Rasprava o demokratskoj ustavnoj državi I: Pravo na otpor tiraniji*, Samizdat B92, Beograd, 2001, стр. 94-97; M. Podunavac, *Republikanizam: teorija, nasleđe, principi*, CID, Beograd, 2014, стр. 130-132; L. Strauss, J. Cropsey, *History of Political Philosophy*, The University of Chicago Press, Chicago – London, 1987³, p. 164; M. Ђурић, *Историја политичке филозофије*, Албатрос плус, Београд, 2010, стр. 154-155.

бити бржи или спорији, али дејство ових закона је константно и неизбежно. Упркос томе, у оквирима које закони друштвеног развоја допуштају, постоји доста простора за свесно деловање појединца. Отуда државне институције, те облик и обичаји друштва у целини могу бити производ плана и свесне намере, мада најчешће нису. Државе могу настати или бити обликоване планском вољом законодавца или бити производ случаја, или дуготрајног постепеног развоја. Ни један начин настанка и промене облика владавине није сам по себи лош или добар. У зависности од способности (или неспособности) законодавца и општих околности које утичу на развој једне заједнице, оба приступа могу дати повољне резултате, мада је супротан случај много чешћи. За Полибија, Ликургова Спарта је пример изванредне државе створене од стране једног умног човека. С друге стране, Рим је случај спонтано изграђеног политичког система, обликованог унутрашњом динамиком и спољним околностима, што је дало изванредне резултате у сваком погледу.⁴⁶

На основу чега Полибије доноси суд о квалитету неког државног уређења? Два су основна критеријума, мада се понекад уводи и трећи. Први је стабилност друштва као таквог: дуготрајност уређења, неоптерећеног променама или сукобима.⁴⁷ Други је отпорност друштва на спољашње изазове, при чему Полибије пре свега има у виду ратне ситуације. Трећи критеријум је врлина становника, било појединаца или масе становништва узетих заједно. Несумњиво је да Полибије стоји иза става да добро уређење даје добре и моралне људе. Он не користи овај критеријум увек нити је сасвим доследан у његовој примена тамо где га користи, али му придаје велику важност. Одређени облици, попут устава критских градова, искључени су из дискусије на основу (наводног) лошег приватног карактера грађана, а да њихове институције и облик владавине нису приказане чак ни у виду најгрубље скице.⁴⁸

Порекло државе и власти Полибије види у природној људској склоности ка удруживању, склоности која има биолошко порекло и коју човек дели са бројним животињским врстама. Ове првобитне заједнице не остају дуго потпуно анархичне и неуређене, већ убрзо добијају предводника. Он није изабран вољом чланова групе већ га бирају околности – најјачи и најспособнији долази на чело и осигурава опстанак; ако то није случај, група пропада. Неформална власт појединца и даље није државна власт, нити се може говорити о уређеном друштву пре него што људи овладају појмовима доброте и правде, као и

⁴⁶ Уп. А. Молнар, *нав. дело*, стр. 95-96: „Полибије, дакле, изједначава републиканска државна уређења Спарте и Рима, истичући само једну разлику међу њима: оно што је Спарта стекла одједном, захваљујући политичком генију свога законодавца, Римљани су стицали кроз дуг временски период, мукотрпним учењем на властитим грешкама и непрекидним побољшавањем уређења којим су располагали. Насполетку, њихово државно уређење успостављено половином II века пре н.е. Полибије је сматрао врхунцем: Рим се изједначио са Спартом.“

⁴⁷ М. Podunavac, *нав. дело*, стр. 131.

⁴⁸ Полибије, *Историје* VI 47.

њиховим супротностима.⁴⁹ До ових појмова се долази тек постепено, кроз еволуцију приватних и породичних односа. Са њима су у непосредној вези појмови части и срамоте, јер су почаст и покуда једини начини на које примитивно друштво награђује и кажњава појединце. Када, дакле, носилац монархијске власти пристане да влада у складу са принципима добра и правде, та власт постаје краљевском.⁵⁰

Сваки од облика владавине о којима Полибије говори укључује наведене основне принципе који осигуравају владавину у општем интересу, али поседује и властите, секундарне принципе: принцип владавине једног човека, принцип владавине најбољих људи, принцип владавине читавог народа. Усвајање ових секундарних принципа опредељује разлику између различитих система. Наизглед, ови секундарни принципи су непомирљиви али то је само привид – под одговарајућим условима њих је могуће комбиновати; заправо то је и најпожељније решење. Облик утемељен на уважавању сва три секундарна принципа (уз неизбежно придржавање основних принципа) представља мешовити устав и он је најбољи и најтрајнији.⁵¹ Уколико се, пак, инсистира на једном доминантном секундарном принципу онда је такав политички облик неизбежно привремен и биће временом замењен другим. Начину и редоследу ових промена Полибије даје вредност апсолутног закона.

Да би објаснио закон који управља динамиком друштвене промене, Полибије уводи појам цикличности устава или анакиклозе (грч. ἀνακύκλωσις). Наиме, он тврди да промене политичких облика не само да нису случајне већ се крећу по једном устаљеном и неизбежном редоследу. Ако је првобитна власт примитивна монархија, она кад-тад, под условима описаним у претходном пасусу, мора да пређе у краљевство. Докле год краљеви владају у складу са горе наведеним принципа добра и правде, они остају на власти, изузев ако их не уклони спољни непријатељ (други краљ). Уколико краљеви доследно брину о својим поданицима, држава ће хармонично функционисати, што је, према Полибију, првобитно и био случај. „У давна времена по правилу се дешавало да онај ко буде изабран за краља и почастован краљевском влашћу остари на власти.“⁵² Али управо наследни карактер власти је она компонента која нарушава хармонију и ствара друштвени конфликт. А унутрашњи конфликт је основни покретач цикличности устава у свим етапама. Наследници добрих краљева су често лоши људи јер добијену власт узимају здраво за готово, не воде рачуна о потребама поданика, већ се окрећу личном задовољству. Неспутани егоизам и трагање за личним задовољствима неизбежно ове људе води у насиље – краљевина постаје тиранија. То

⁴⁹ Полибије, *Историје* VI 5.

⁵⁰ Полибије, *Историје* VI 6.

⁵¹ Полибије, *Историје* VI 10.

⁵² Полибије, *Историје* VI 7.

је и даље неспутана власт једног човека али су покретачки принципи добра и правде напуштени и замењени својим супротностима.⁵³

Тиранаја пада удруженим деловањем малог броја људи који имају на уму изворне принципе владавине и општи интерес. „Почело је ковање завера против владара, у којима нису учествовали најлошији, већ најхрабрији људи јер баш такви најтеже подносе краљевску обест.“⁵⁴ Преврат је неизбежно насилан али је обављен уз подршку већине људи који желе повратак на владавину у општем интересу. Новоуспостављени облик је аристократија. Власт у њему има мала група али група коју заиста чине најбољи и најспособнији људи. Поново, наследност власти је агенс који изазива промену нагоре. „Но, када су, као у претходном случају, очеве наследили синови који ништа нису знали о тешкоћама, а ни о политичкој једнакости и слободи говора, јер су од рођења расли у атмосфери високог положаја и моћи својих очева, па су се једни предали грамзивости и бескрупулозном среброљубљу, други пијанству и неумереним гозбама, а трећи насиљу над женама и отимању дечака, аристократију су полако претворили у олигархију.“⁵⁵ Неизбежно, егоизам оних који владају поново производи конфликт са онима којима се влада и почиње нова борба чији је исход пад олигархије.

Претходно искуство искључује повратак на краљевину и аристократију, облике владавине компромитоване њиховим исквареним облицима. Једини пут у том случају је пут напред и успоставља се демократија. Она се одржава онолико дуго колико се одржава истинска једнакост и слобода говора. Прелазак из демократије у охлократију (ὀχλοκρατία, „владавина гомиле“) није строго аналоган претходним етапама, мада се и овде кретање ка неизбежном крају убрзава у свакој новој генерацији. Водећу улогу у кварењу и деструкцији демократије имају демагози, људи који ради властите користи повлађују лошим цртама масе. Гомила у охлократији не жели да ради и да преузима одговорност, већ очекује да живи на туђ рачун и верује онима који обећавају такав живот. Последица је свака замислива злоупотреба власти и најзад повратак на ауторитарне вође. Резултат је или директан повратак на примитивну монархију или деструкција друштва и пад у анархију. Но, из тог стања неизбежно се рађа нова примитивна монархија и циклус у сваком случају почиње изнова.⁵⁶

Дакле, између полазишта (примитивна монархија) и краја циклуса (анархија/нова примитивна монархија) имамо шест облика владавине који се смењују у непрекинутом низу. У суштини, они се свODE на три основна типа (владавина једног човека, владавина групе,

⁵³ Исто.

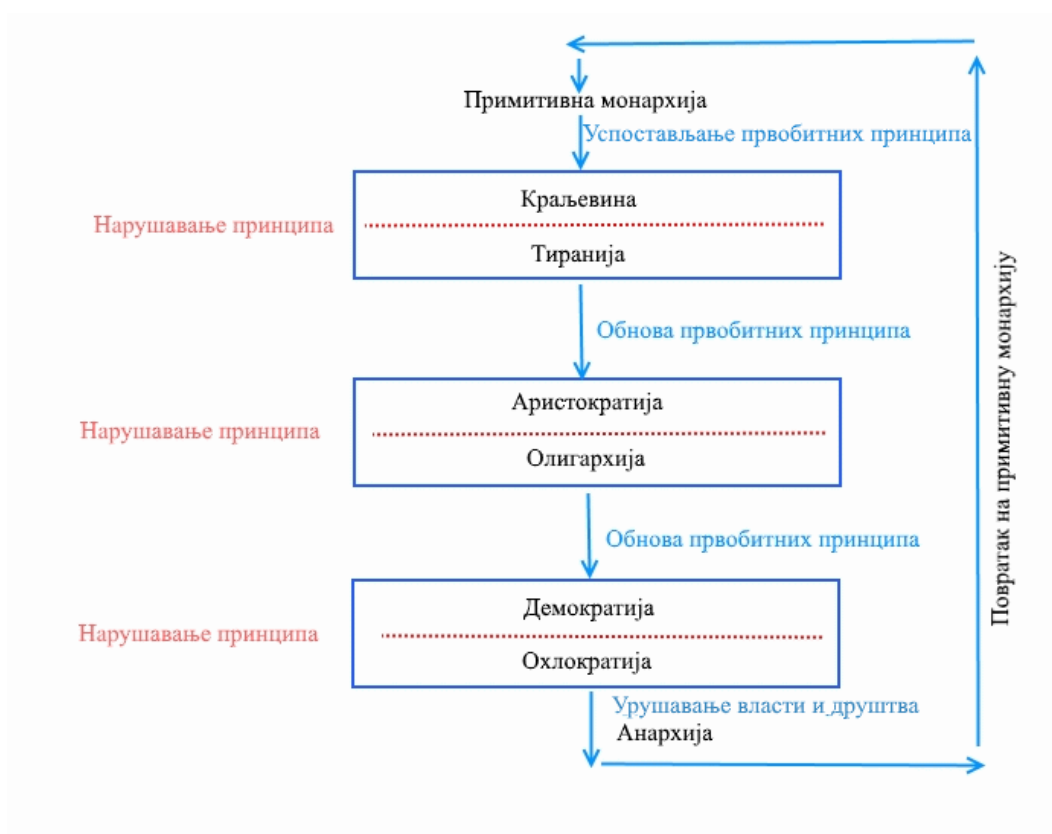
⁵⁴ Исто.

⁵⁵ Полибије, *Историје* VI 8.

⁵⁶ Полибије, *Историје* VI 9.

владавина свих) али код сваког је присутна дихотомија добар – лош систем. Добар облик увек претходи лошем који је резултат његовог кварења. Уређено друштво настаје успостављањем добрих принципа који осигуравају владавину у општем интересу. Напуштање ових принципа доводи до стварања лошег облика. Пад лошег облика води обнови првобитних принципа али у свакој етапи то доноси све веће учешће у власти. Свака од транзиција укључује неку врсту насиља. Насиље на половини једне етапе (прелазак из бољег у гори облик) долази од оних који владају, док насиље које окончава једну етапу и уводи нови добар облик долази из базе, од оних којима се влада. Када у финалном ступњу једног циклуса исквареност основних принципа обузме оне који владају, то значи да је обузела читаво друштво јер више нема никакве шире базе која ће на неправду реаговати и обновити исте неопходне принципе. Конфликт се у том случају не завршава обновом уређеног друштва, већ се продужава до његовог уништења. Преживели се налазе у стању анархије док се поново не образују групе са вођама, из којих настаје примитивна монархија. Тиме се читав циклус враћа на почетак.

Укратко, анакиклоза се шематски може представити на следећи начин:



Како тумачити ову необичну теоријску конструкцију? Полибије говори о анакиклози са непоколебљивим самопоуздањем, као да код њега нема ни трага сумње у њено објективно постојање. „Ово је кружно смењивање државних уређења и природни ток ствари по коме се уређења мењају, смењују и враћају на почетак. Ко је с тим добро упознат, тај ће, када говори

о будућности неке државе, можда погрешити у процени времена потребног за одвијање целог процеса али ће се, само ако говори без мржње и страсти, ретко преварити у процени тачке успона или опадања на којој се дотична држава налази или облика који ће попримити.⁵⁷ Према Полибију, циклично смењивање уређења је апсолутна законитост људских заједница. Из перспективе модерног читаоца, концепт анакиклозе делује ригидно вештачки, као једна теоријска, бескомпромисна шема која се покушава наметнути живом и сложенем друштвеном развоју. Тешко да је постојало античко друштво чија се историја одиграла у складу са наведеном шемом. Упадљиво је да Полибије не покушава да да пример таквог друштва, за кога би се могло рећи да је проживело овај циклус. Он одбија да уврсти Атину и Тебу у своје разматрање јер историјски развој тих држава није био „природан“, није се саображавао обрасцу анакиклозе: „О Атињанима и Тебанцима ја нећу говорити јер верујем да у њиховом случају није неопходан детаљан извештај. Наиме, њихове државе нису прошле ни кроз природни раст, ни кроз трајније цветање, ни кроз умерене промене...“⁵⁸ Ова тврдња већ само по себи намеће питање: како се анакиклоза може узети као апсолутан закон ако постоје изузеци? Чак и три примера која је одабрао за анализу, одабрани су управо зато што им је пошло за руком да (привремено) изиграју циклус. Али, попут многих теоретичара пре и после њега, Полибије није пристајао да одбаци теоријску конструкцију само зато што је стварност одбијала да сарађује.

Убрзо након врло снажне тврдње о неизбежности анакиклозе, Полибије даје до знања читаоцу да се овим процесом итекако може манипулисати. Шта више, могуће је напустити главни ток кружног смењивања и отићи на споредан колосек на коме се налази политички облик који уопште није део циклуса. Такво решење је, очекивано, мешовити политички облик, за кога је Полибије већ нагласио да је најбољи од свих.⁵⁹ То је могуће урадити плански али се у случају Рима одиграло случајно, без уплива појединачне воље. Полибије, додуше, не тврди да је тиме круг промена трајно заустављен. Неизбежан исход се, додуше, на тај начин само одлаже али то одлагање може трајати јако дуго.⁶⁰ Кад се мешовити облик наруши – зашта је Полибије веровао да је пример Картагина III и II века п.н.е.⁶¹ – то друштво се враћа у непрекидни точак промене.

Централну важност идеје мешовитог облика за његов политички систем Полибије не крије. Близу почетка шесте књиге он изражава незадовољством раширеном трипартитном

⁵⁷ Полибије, *Историје* VI 9.

⁵⁸ Полибије, *Историје* VI 43.

⁵⁹ K. von Fritz, *The Theory of the Mixed Constitution in Antiquity: A Critical Analysis of Polybius' Political Ideas*, Columbia University Press, New York 1954, pp. 112-113.

⁶⁰ Исто, р. 123.

⁶¹ Полибије, *Историје* VI 51-52.

теоријом облика државног уређења (краљевина, аристократија, демократија), пошто она заправо крије у себи шест облика (три наведена и њихови антиподи). Али ни ту није крај, већ постоји и седми облик и он је најбољи од свих: „Како год да мисле, чини ми се да нису у праву. Јасно је, наиме, да најбољим треба сматрати уређење које је комбинација свих поменутих; за то имамо не само теоријски, него и практичан доказ – ту је Ликург, први човек који је на овај начин створио лакедемонски устав.“⁶² Према Полибију циљ оваквог система, тиме и Ликургове реформе, јесте трајност и стабилност.

Али нису све варијанте мешовитог облика равноправне и подједнако добре у свим околностима, нити све успевају да задрже најбољу форму подједнако дуго. Полибије истиче да постоје велике разлике између конкретних политичких облика који припадају истом типу. Уствари, он је толико нагласио значај наведених разлика да то доводи у питање ваљаност читаве типологије. Овде се историчар који тежи фактографској прецизности и теоретичар који гради идеалне типове неугодно надмећу. Ликургова Спарта представља пример мешовитог облика који је своје најбоље дане давно проживео. Ипак, ова држава је дуго времена била успешна и може да послужи као пример ваљаности мешовитог облика. Уједно је то пример који доказује да се до најбољег облика може доћи смишљеном реформском акцијом. „Доневши овакав устав, Ликург је успео да Лакедемоњанима дуже очува слободу него што је иједном нама познатом народу пошло за руком. Ликург је, дакле, теоретским размишљањем схватио зашто и како се све дешава па је створио уређење безбедно од свих опасности којима су изложена друга уређења.“⁶³ Баш свих опасности? Не, јер Полибије у другом делу VI књиге изричито тврди да је Ликургов поредак садржао неке фундаменталне грешке. На основу претходног излагања и снажне тврдње да се и мешовити облик кад-тад квари и враћа у колотечину цикличне промене, читалац би могао да помисли да је такав случај био и са Спартом: неизбежно је најзад дошло. Али Полибије се не служи овим очекиваним објашњењем већ налази приговор Ликурговом решењу: законодавац није предвидео последице спољашње експанзије по унутрашњу стабилност државе. У чему је тачно била грешка и шта је требало урадити другачије, Полибије не каже већ користи нетипично нејасан речник: „Требало је, наиме, да грађанима наметне неку принуду или их надахне жељом да цео град буде скроман и умерен, исто као што их је у приватним животима учинио скромнима и једноставним. Захваљујући његовим уредбама, Спартанци су у приватном животу и у унутрашњој политици најумеренији и најразумнији људи, али су зато у односима према осталим Хеленима амбициозни, властољубиви и похлепни у највећој

⁶² Полибије, *Историје* VI 3.

⁶³ Полибије, *Историје* VI 10.

могућој мери.“⁶⁴ Како су то сви грађани до једног скромни приватно а јавно нису, остаје недоречено. Спартанску експанзију и победе над суседима Полибије означава као производ нездраве амбиције и похлепе и доказ слабости система.⁶⁵ Међутим, у другим случајевима победе у рату и успешна освајачка политика за Полибија су знак виталности и снаге.

Све ово служи као погодан увод за оцену квалитета римског устава. Ако је Ликургов устав добар мешовити устав који ипак садржи озбиљне дефекте, римско уређење је такво да му се не могу ставити на терет никакве мане. „Римски устав је ту много савршенији и ефикаснији, што се може видети и из самих догађаја. Наиме, када су Лакедемоњани пошли у стицање власти над Хеленима, брзо су дошли у опасност да изгубе и сопствену слободу; Римљани, пак, који су покушали да власт наметну само Италицима, за кратко време су потчинили читав свет, у чему су им доста помогли богатство и знатне материјалне залихе.“⁶⁶ Римљани су се доказали на највећем тесту од свих: победили су све своје противнике у серији тешких ратова. Ово је потврда квалитета њиховог система и личних врлина самих Римљана (које су производ истог система) али Полибије (непотребно?) замућује овај закључак увођењем фактора као што су нагомилано богатство и материјални ресурси.

У компарацији између Рима и Картагине, Полибије у основи пореди мешовити облик који је на свом врхунцу и онај који је почео да пропада тј. на коме се поново осећа дејство анакиклозе. „Што се Картагињана тиче, чини ми се да је њихова држава првобитно, у својим основним карактеристика, била добро уређена. Имали су и краљеве и веће старца које је располагало аристократском влашћу, а народ је одлучивао у ономе зашта је био овлашћен. Уопште склоп читаве државе је био сличан римском и лакедемонском.“⁶⁷ Пошто се не наводе никакве експлицитне замерке, као у спартанском случају, можемо претпоставити да Полибије не налази да их је било. Уствари, Полибије одлази и даље у правцу директног поређења, констатујући да је стадијум развоја једина битна разлика између два система. Да би објаснио зашто и како се то десило, Полибије уводи биолошку аналогију. „Наиме, како код сваког тела, државе и подухвата разликујемо три природна периода: период раста, период цветања и, коначно, период опадања, а како се све налази на врхунцу у периоду цветања, то је био узрок разлика које су се тада појавиле између Рима и Картагине. Картагина је раније ојачала и раније напредовала од Рима, па је тада, природно, почела да опада, док је Рим, што се уређења тиче, баш тада био на врхунцу.“⁶⁸ Дакле, и најбољи од свих, мешовити устав пролази

⁶⁴ Полибије, *Историје* VI 48.

⁶⁵ Полибије, *Историје* VI 49.

⁶⁶ Полибије, *Историје* VI 50.

⁶⁷ Полибије, *Историје* VI 51.

⁶⁸ Исто.

кроз циклус успона и пропадања? Разлика у односу на анакиклозу, на којој се такође види аналогија са светом природе, јесте у томе што је у питању преображај унутар једног облика.⁶⁹ Полибије се задовољава констатацијом да је то природна неизбежност и не покушава да детаљније образложи овај процес и одреди појединости, као што је то учинио у случају анакиклозе. Када је већ модел постављен на тај начин, очекивало би се да је то једино и у довољној мери прихватљиво објашњење за победу Рима у пунским ратовима. Политички систем који је био на врхунцу снаге и виталности надјачао је онај који је већ био подложен унутрашњем пропадању. Међутим, Полибије као да није био задовољан овим закључком па је објашњење проширио читавим низом фактора који су допринели римској победи: римска војска је боље организована и дисциплинованија, састоји се од грађана, док Картагињани користе најамнике који се не боре за слободу, становници Италије су природно крупнији, снажнији и храбрији од Феничана и становника Африке.⁷⁰ Ова листа „природних“ римских предности – углавном крајње произвољних и дискутабилних – још једном наноси штету основном закључку који Полибије покушава да начини о квалитету римског устава. Уз сво инсистирање на валидности теорије коју износи, он није био доследан до краја и није се усудио да римски успех сведе само на један чинилац.

У модерној литератури се углавном сматра да веза између Полибијевог разматрања теорије државних облика и његове концепције светске историје није чврста и разрађена. Напротив, сматра се да су та два аспекта потпуно одвојена и да Полибије није учинио довољно да своје разматрање државних облика интегрише са остатком дела у органску целину. У том погледу мислим да је неопходно да драстично одступим од преовлађујућег мишљења и да изнесем став да су светска историја и политичко-теоријски есеј у књизи VI неопходни производи истог мисаоног процеса, те да једно (концепција светске историје) заправо захтева и условљава постојање другог (политичко-теоријског образложења закона историје). Пишући прагматичку историју уздигнуту до нивоа светске историје (што нико пре није покушао), Полибије се нашао у обавези да се не задржава само на опису догађаја већ да, пре свега, открије праве узроке који су довели до римске превласти. А то нису могли бити ни квалитети појединаца јер су такви успеси неизбежно ефемерни (као у случају Персије и Македоније, Атине и Тебе) нити просто војнички квалитети једног народа, пошто је Полибије одлучио да и њих третира као последицу, пре него узрок. У грчкој филозофији је већ постајао спреман одговор на такве недоумице – разлика између успешних и неуспешних лежи пре

⁶⁹ D. E. Hahm, *Kings and Constitutions: Hellenistic Theories*, in: Ch. Rowe, M. Schofield (eds.), *The Cambridge History of Greek and Roman Political Thought*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005, p. 467.

⁷⁰ Полибије, *Историје* VI 53.

свега у квалитету закона и обичаја једних или других. Ако је Полибије заузео став да кључ римског успеха лежи у римском политичком поретку (без обзира на логичке недоследности које сам поменула, као и на тешкоће о којима ћу тек говорити у одељку 3.5), то објашњење је морало бити утемељено на законитостима које су и опште и доказиве у појединачним случајевима. А то је, са своје стране, наметало озбиљно бављење политичком теоријом.

Све наведено је у складу са традицијом „прагматичке“, тукидидовске историографије на коју се Полибије позива. Два принципа ове историографске гране су нарочито битна: 1) фокус на политичку и војну сферу стварности, као основних тема; 2) тежња за превазилажењем прости дескрипције, кроз дубинску анализу и проналажења правих узрока историјских појава. У центру пажње Полибијевог дела нису ни појединци ни поједини догађаји, већ једна конкретна држава, римска држава, и узроци њеног успона и успеха. Пружити аргументовано објашњење зашто је једна држава успешнија од осталих а не ослањати се при томе само на случај (што Полибије ипак није у потпуности избегао), квалитете појединаца, или просто позивати се на физичке и демографске околности (величина територије, бројност становништва, богатство итд.), такође представља искорак у политичку теорију. Да би објаснио узроке рата који описује, као и узроке низа појава о којима говори у току рата, Тукидид је посегао са филозофским списима свог времена, производима софистичке мисли која је тада била на врхунцу. У складу са овом литературом, одговор на сва питања је у суштини лежао у „људској природи“, односно, данашњим речником, у психологији учесника, пре свега масовној психологији. Када Тукидид каже да треба јасно сагледати „оно што се догодило као и оно што ће се једног дана поново догодити, *сходно људској природи*“⁷¹ он подразумева постојање одређених закона који управљају понашањем човека и развојем људског друштва а које је могуће спознати и теоријски изразити и формулисати. Те законе и узрочнике, атински историчар је покушао да открије ослањајући се не само на историјско истраживање већ и на расположиву филозофску литературу свог времена. Пишући два и по века после њега, Полибије је имао далеко већу теоријску базу на коју је могао да се ослони, укључујући ту и низ вредних дела која спадају у већ потпуно зрелу политичку филозофију. У том смислу битно је још једном сагледати целокупну VI књигу *Историја* али сада из другог угла, у покушају да се пронађу извори његових идеја и инспирације.

⁷¹ Тукидид, *Пелопонески рат* I 22.

3.4 Самосталност Полибијевог теоријског система

За сваку појединост Полибијеве политичке теорије можемо указати на значајне претече. Ни један од појмова разматраних у претходном поглављу није апсолутно нов нити створен од стране Полибија. Међутим, неоригиналност и несамосталност Полибијевог система се често пренаглашавају и одатле се изводе крајњи закључци. Потребно је направити разлику између простог копирања и преузимања и креативне употребе. У модерној литератури нису ретки случајеви да се вредност и самосталност Полибијеве политичке филозофије оспорава и одбацује у потпуности. Волбанк (F. W. Walbank), највећи модерни познавалац овог писца, каже: „Полибије по свом карактеру није био научник... Његов одгој у Ахаји текао је у војном и политичком окружењу, и његово снажно интересовање за ратну вештину нашло је свој одраз у његовим списима, где се такве ствари описују до најситнијих детаља, са великом страшћу. Његова склоност ка лову... открива га као човека који је пре свега волео живот на отвореном... Укратко, он није писао историју као учењак, већ у духу римских писаца из сенаторског сталежа, који су ову активност видели као додатак својим јавним каријерама.“⁷² Истакнути историчар грчке књижевности поставља то још јасније и сажетије: „Полибије није био филозофски ум а најмање од свега религиозни мислилац. Зацијело је познавао филозофска учења, али нити је био стоик нити сљедбеник неке друге филозофске секте“.⁷³ Ове оцене су у начелу тачне али морамо се запитати не одлазе ли у претераност. Нема сумње да Полибијево знање није било без пукотина и он сигурно није филозоф у пуном значењу те речи (што, уосталом, он и не тврди), али се чини да је много боље познавао баш грчку филозофију, поготово ону IV и III века п.н.е., него грчку књижевност у целини.⁷⁴

Што се тиче извора Полибијевих идеја за VI књигу, углавном се држим Волбанкових исцрпних истраживања о тој теми и закључака до којих је дошао. Полибије наводи по имену један број ранијих писаца, књижевника, филозофа и историчара. Основни извор чини платоновско-аристотеловска традиција политичке теорије из које је дошла основна типологија државних облика, концепт мешовитог облика, схватање да постоје веза између успешности државе и њених институција, па и сама идеја цикличне промене. Идеје стоичке школе су, напротив, имале мали утицај на Полибија. Он Платона директно спомиње на више места, а на једном чак изричито наводи свој дуг према атинском филозофу: „Можда су

⁷² F. W. Walbank, *Polybius*, University of California Press, Berkley – Los Angeles – London, 1990, p. 33.

⁷³ A. Lesky, *нав. дело*, стр. 757.

⁷⁴ F. W. Walbank, *нав. дело*, p. 32.

Платон и још неки други филозофи темељније истражили теорију природног прелаза уређења из једног облика у други. Но, како је та теорија компликована и опширно изложена, разумљива је малом броју људи. Зато ћу сада покушати да је сажето изложим, онолико колико сматрам да је потребно за прагматичку историју и разумљиво просечно интелигентном човеку.⁷⁵ Мада није експлицитно наведен, коришћење Аристотела је изван сваке сумње, као и Тукидида, на више места. Раније сам поменула и Дикеарха из Месане, који је писао на тему мешовитог облика и био доступан Полибију.⁷⁶

Много чешће, међутим, Полибије је неодређен у погледу својих извора. Ко су, на пример, „већина писаца“ (πλεῖστοί) који тврде да постоје само три облика владавине?⁷⁷ Свакако да то није био Платон, који додуше спомиње три основна облика, само да би одмах увео у разматрање и искварене форме.⁷⁸ Херодоту су позната три основна облика, али такође и искварене варијанте.⁷⁹ Иза ових речи се може крити више писаца – предложени су, између осталог, Питагора и његови ученици, Хиподам из Милета, Јон са Хиоса, Исократ, Есхин и многи други – али одговор није могуће поуздано дати.⁸⁰ Троделна шема облика владавине постала је још у V веку стална компонента грчке мисли.

Теорија цикличне промене државних уређења, међутим, није. Она се први пут јавља код Платона⁸¹ а детаљно је разматра Аристотел.⁸² Али оно што Полибије излаже садржи многе елементе који нису присутни ни у *Држави* ни у *Политици*. Овде бисмо имали неку основу да припишемо Полибију оригинални допринос политичкој мисли, да није горе наведеног цитата у коме он одбацује сваку оригиналност и себе своди на популаризатора онога што су истражили „Платон и још неки други филозофи.“ Дакле, и циклична промена представља још један пример преузимања. Полибије је третира у аналогiji са природним светом, а исто чини и када говори о неизбежном пропадању мешовитог облика, на примеру Картагине и Рима. Да сва жива бића, као и њихове заједнице, пролазе кроз биолошке стадијуме рођења, раста и пропадања, тврдио је још Анаксимандар, након чега то понављају и разрађују бројни мислиоци. Полибије је ову идеју могао преузети из низа извора, чак и Платон (на наведеном месту) прави поређење са циклусима у природи. Врло је вероватно да

⁷⁵ Полибије, *Историје* VI 5.

⁷⁶ F. W. Walbank, *A Historical Commentary on Polybius I: Commentary of Books I-VI*, Clarendon Press, Oxford, 1957, pp. 639-641.

⁷⁷ Полибије, *Историје* VI 3.

⁷⁸ У *Држави* I 338d Платон заиста говори о само три облика, али већ у IV 445c-d видимо проширену типологију од пет врста. У *Државнику* 291d и 302c налазимо на три основна и три искварена облика.

⁷⁹ Херодот, *Историја* III 82.

⁸⁰ За детаљно разматрање вид. F. W. Walbank, *нав. дело*, 638-639.

⁸¹ Платон, *Држава* 546a.

⁸² Аристотел, *Никомахова етика* VIII 10.

је извор био неки популарно-филозофски спис, какви су цветали у хеленистичко доба.⁸³ Тукидидов утицај је приметан на више места у Полибијевом делу, мада га нигде експлицитно не наводи. „Полибијева циклична теорија, *anakyklos politeion*, била је верни наследник не само Платонове теорије из *Државе*, него и Тукидидове *ananke* баш као што се у њој назире обриси Макијавелијеве *necesita*.“⁸⁴

Ако се разматрају појединачни елементи његове политичке теорије, Полибије се никако не може окарактерисати као оригиналан мислилац. Сви они су преузети од раније филозофије, укључујући ту и идеју мешовитог облика. Међутим, у коришћењу и уклапању ових компоненти он је показао велику флексибилност и домишљатост, мада понекад по цену логичке доследности. Не може се рећи да је Полибијева теорија платонистичка или аристотеловска, иако из ових извора долазе сви најважнији елементи.⁸⁵ Мешовити политички облик је примењен на тумачење римске државе коју су пре њега грчки мислиоци мало разматрали. Нагласак је померен са мешавине принципа на постојање одвојених носилаца власти који се, у случају прекорачења моћи, међусобно блокирају. Све то је стављено у функцију светске историје а циклично мењање државних уређења је прерађено и уздигнуто до нивоа основног механизма светске историје. Изузетност мешовитог облика лежи управо у његовој способности да, макар и само привремено, измакне дејству ове апсолутне законитости. За разлику од својих претходника, Полибије је узео пристанак оних којима се влада као неопходну компоненту доброг облика владавине. Дакле, претходна политичка мисао пружила је Полибију мноштво мотива и идеја које је могао да искористи при тумачењу узрока римског успона. Већи део објашњења своди се на истицање квалитета римског устава, тог најбољег примера мешовитог облика. Повремено је такво објашњење допуњавао другим факторима, попут војничке организације, природног богатства, бројности становништва Италије или чак физичке снаге тих људи. Тамо где ни то није било довољно, у помоћ би позивао Тихе.

3.5 Полибијева *Tuche* и политичка теорија

Мада директна веза између политичке теорије и религијских представа није ретка у историји идеја, она је све само не типична за грчку политичку теорију. Ако се сложимо са

⁸³ М. Рицл, *нав. дело*, стр. 638, нап. 3.

⁸⁴ А. Molnar, *Regeneracija, romantika, republika: fantastični uspon romantičarskog republikanizma*, VisioMundi, Novi Sad, 2014, стр. 279, нап. 9.

⁸⁵ D. E. Nahm, *нав. дело*, р. 465.

општим мишљењем да су се Грци интензивно напајали са извора које су им пружале њихова религија и митолошко наслеђе у разним облицима свог стваралаштва, ипак се мора признати да је то најмање тачно у случају политичке филозофије. Ако се изузму неке специфичне филозофске секте, попут питагорејаца – који су настојали да обликују своју заједницу у виду тоталитета политичког облика, религије, филозофског учења и уопште начина живота – директан уплив религије на политичку теорију је слаб и спорадичан.

Полибије генерално не уплиће религију, чак ни филозофију религије у своје излагање, било да се ради о наративним или теоријским секцијама његовог дела. Када прави референце на божанства и култ, оне су углавном чисто фактографске: Ханибалова војска се улогорила код Херакловог светилишта, краљ је Антиох је принео жртву Аполону пре одласка у поход и томе сл. Надаље, Полибије се не устручава да повремено осуди претераност у практовању религије, било да се ради о појединцима и о читавом друштву. То примећује и код самих Римљана, мада је у том случају притужба рационализована тако да не звучи као осуда: „Заиста, у овим стварима се код њих толико претерује и у толикој мери оне чине део приватног и јавног живота да их у том нико не може превазићи. Можда ће се многи овоме чудити, а ја мислим да они то чине због народних маса. Наиме, да је могуће створити државу од мудрих људи, онда то можда не би било потребно; но, како је народ нестабилан, пун недопуштених жеља, неразумне јарости и силних страсти, остаје да се држи на узди неодређеним страховима и сличним претеривањима.“⁸⁶ Полибије је претерану религиозност третирао као сујеверје и доводио у вези са вулгарношћу масе. Ако владајуће групе такву праксу трпе, то је политичка рачуница а не искрено уверење.

Утолико је теже објаснити велики простор који Полибије даје Судбини (Τύχη, може се превести и као Срећа, Провиђење, Нужност, Случај). Шта се крије иза речи *Тихе*? У питању је именица изведена од глагола τεύχω који значи учинити, урадити, створити – често у значењу неког нарочитог, божанског акта. Тихе је првобитно означавала чин изведен од стране неке више силе, потпуно изван људске контроле. Постепено, вероватно не пре VII века п.н.е., Тихе је добила властити лик, аутономију и одговарајуће место у грчком пантеону. Довођена је у везу са другим сличним божанствима, попут Доброг духа (Ἄγαθός Δαίμων) и Немезе (Νέμεσις), који су сматрани изазивачима наглих промена, добре или лоше среће. Одмах треба нагласити да никада није била нарочито важно божанство: није спадала у олимпијске богове и њено место у небеској хијерархији било је доста скромно. Упркос томе, она очигледно доживљава успон у хеленистичко доба, ако је судити по учесталости

⁸⁶ Полибије, *Историје* VI 56.

спомињања у књижевности те бројним мотивима Тихе у ликовним уметностима. Од III века п.н.е. развија се схватања да поред главне, универзалне Тихе, постоје и бројне друге Тихе, повезане са разним конкретним ситуацијама, личностима и местима. У неким местима се чак уводи формални култ Тихе, са посебним светилиштима, свештеницима, ритуалима и светковинама, што раније углавном није био случај. Овај пораст популарности није тешко објаснити. У динамичној епоси, препуној спектакуларних преокрета и промена људске среће, колективне и појединачне, било је простора за веровање у једно каприциозно божанство, које на непредвидљиве начине мења ток људских ствари. Ипак, треба нагласити да ни један сачувани хеленистички писац не спомиње Тихе у толикој мери као што то чини Полибије.



Богинја Тихе, римска камена копија хеленистичког оригинала који је у бронзи извајао Еутихид.

Данас у галерији Канделабри у Ватикану.

Тешко би било навести сва места на којима Полибије спомиње Тиху – има их преко две стотине у сачуваном тексту. Нека од ових места су врло речита и наводе на дубља размишљања о ауторовој перцепцији стварности. „Оно што је карактеристично за моје дело и необично у ова наша времена, то је да исто као што је Тихе скоро све догађаје на свету усмерила у једном правцу и све их присилила да теже једном истом циљу, тако и историјским излагањем читаоцима у општем прегледу треба представити поступке којима се Тихе

послужила да оствари свој општи план.⁸⁷ Писац овде готово да тврди да је његова основна тема Тихе и њена ћудљивост. „Тихе увек воли да најважније ствари решава супротно свим проценама“.⁸⁸ Тихе је јако тешко избећи а промене које она доноси су сасвим неочекиване.⁸⁹ У таквим ситуацијама кривица није на људима јер је ток догађаја изван њихове моћи. „Наиме, сви смо ми само људи, те ако неког неочекивано задеси несрећа, кривица није до оног ко страда, већ до Тихе и починитеља злочина... Зато они које Тихе наведе на погрешку наилазе на сажаљење, опроштај и помоћ, док за оне који су због сопствене непромишљености погрешили разумни људи имају само прекор и грдњу.“⁹⁰ Успех у боју зависи од Тихе,⁹¹ а она нарочито воли неочекиване преокрете, да некадашње победнике направи губитницима и обрнуто.⁹² „Тихе је у стању да неочекиваним преокретима покопа наша оправдана очекивања, па ако неком и помогне и својом тежином претегне његов тас теразија, убрзо потом, као да се покајала, поново изравњује теразије и за један тренутак поништава све његове успехе.“⁹³ На једном месту, Полибије чак експлицитно тврди да, ако је једној страни у рату Тихе наклоњена, никаква друга помоћ им неће бити потребна.⁹⁴ Говорећи о победи Римљана над краљем Персејем, Полибије то приписује Тихи – краљеви ранији успеси би пре навели на очекивање да ће он бити победник. Пошто је то рекао, Полибије одмах (позивајући се на Деметрија из Фалерона) гради паралелу између римских победа над Македонцима, и тријумфа Македонаца над Персијанцима, два века раније. У оба случаја, Тихе је напрасно одлучила да светску власт одузме од једних и да другима. То и јесте и није шокантно јер „Тихе је богиња која са нашим животом не склапа никакве уговоре и која стално уводи неке новине супротне нашим прорачунима и своју моћ показује на неочекиваним догађајима, па је и овај пут, како се мени чини, показала свим људима да је Македонцима персијско богатство само позајмила док не донесе неку нову одлуку.“⁹⁵ На другим местима, међутим, Полибије је изричит да Римљани успех не дугују случају или срећи већ властитим квалитетима.⁹⁶

Потенцијалан деструктивни утицај оваквог фактора на политичку теорију више је него очигледан. Ако успеси и моћ једне државе зависе само и искључиво од ћуди неке божанске

⁸⁷ Полибије, *Историје* I 4.

⁸⁸ Полибије, *Историје* II 70.

⁸⁹ Полибије, *Историје* VIII 20.

⁹⁰ Полибије, *Историје* II 7.

⁹¹ Полибије, *Историје* II 2.

⁹² Полибије, *Историје* II 4.

⁹³ Полибије, *Историје* XXIX 22.

⁹⁴ Полибије, *Историје* II 49.

⁹⁵ Полибије, *Историје* XXIX 21.

⁹⁶ Нарочито снажно формулисано: Полибије, *Историје* I 63 (уп. и XVIII 28).

силе, какав простор остаје за политичку филозофију или било какав други уређен систем знања? У том случају, не види се сврха проучавања људског друштва и формулисања законитости јер законитости у правом смислу и нема. Римски тријумф тада не почива на квалитетима римске државе и друштва, па чак није у вези ни са римским богатством или војном организацијом: Тихе је просто била расположена да им да светску власт, па се то и десило. У будућности можда напрасно одлучни да моћ одузме Римљанима и уступи неком другом.

Да би се овај и слични непријатни закључци избегли, модерни аутори прибегли су различитим тумачењима. Покушало се тврдити да Полибијеву богињу Тихе не треба разумети буквално. Писац заправо не мисли на конкретно божанство; у питању је само стилска финеса, реторска фраза коју Полибије користи да зачини приповедање. Када напише „Тихе“, према овом тумачењу, он то чини као што модерни људи користе речи попут „судбине“.⁹⁷ Други су покушавали да докажу да недоследности у Полибијевом делу заправо нема, уводећи често врло домишљате (и не увек прихватљиве) интерпретације текста да би то доказали.⁹⁸ Постоје мишљења која у Полибију, иза маске рационалности, виде сујеверног човека,⁹⁹ или чак у овим местима налазе израз дубоке и искрене религиозности. Изречено је и мишљење да недоследности у погледу значаја који Полибије приписује Тихи потичу од дуготрајног периода настанка текста: млади Полибије је био склон мистици и објашњењима која се ослањају на божански уплив, док је под старе дане постао тврд рационалиста.¹⁰⁰

Третирање Тихе као пуке језичке фигуре би могло да се прихвати на многим местима у тексту; постоји један број реченица (неке сам горе навела) које то апсолутно искључују. Ако се ишта поуздано може рећи о Тихи код Полибија, то је да она јесте личност и јесте божанство, чије су карактеристике свемоћ (бар у односу на људска бића), неизбежност и несталност. Међутим, чак и када бисмо прихватили другачије тумачење, наш проблем не би био решен. За оне који разматрају Полибијеву личност као писца или историчара, или за стручњаке заинтересоване за грчку религију, питање да ли је његова Тихе право божанство или не свакако да има извесну важност. Када разматрамо Полибија као политичког мислиоца, питање се другачије поставља: божанство или не, свођење римског успона на низ случајности нарушава фундаменталан закључак о врлини и практичном квалитету римског

⁹⁷ Тако В. McGing, *нав. дело*, pp. 195-201.

⁹⁸ Уп. ватрену али не и убедљиву одбрану Полибија код Р. Shorey-а, “Τύχη in Polybius”, *Classical Philology* 16-3 (1921), pp. 280-283.

⁹⁹ Р. Green, *Alexander to Actium: the Historical Evolution of the Hellenistic Age*, Thames and Hudson, The University of California Press, Berkley – Los Angeles, 1990, p. 264-265.

¹⁰⁰ М. Рицл, *нав. дело*, стр. 33-34.

устава.¹⁰¹

Несумњиво да Тихе обавља једну сасвим конкретну улогу у Полибијевом делу, помажући аутору да се избори са огромним и великим делом неповезаним материјалом. Много тога о чему он пише је тако сложено и тако контрадикторно, да обесхрабрује формулисање општих законитости и наводи на закључак да је историја човечанства збир случајности и анархије. Попут толиких филозофа и научника, Полибије се нашао лицем у лице са невероватном сложеностју стварности: свако правило, свака формула и законитост могли су бити оспорени указивањем на бројне изузетке.¹⁰² Да би очувао ваљаност теоријског модела на коме заснива своје објашњење римског успеха, Полибије уводи Тихе која објашњава ова одступања и на неки начин легитимизује употребу случаја и неочекиваних догађаја у тумачењу историје и развоја људског друштва. Али колико је Тихе помогла очувању његовог теоријског модела, толико га је и нарушила и довела у питање. Употреба Судбине као фактора политичке теорије не спада међу Полибијеве боље идеје. Многи тумачи Полибијевог текста су или игнорисали овај непријатан моменат или изражавали жаљење јер се писац не показује као рационалан и трезвен мислилац каквим су га сматрали. Ипак, мислим да овде не треба превише инсистирати на негативном моменту јер тај фактор није изменио суштину онога што Полибије покушава да каже. Персонификована судбина у Полибијевом тексту (и свести) представља данак времену у коме је живео и специфичној културној клими.¹⁰³ „Не поседујући довољно филозофског знања да би појам Тихе очистио од поменутих контрадикција, Полибије је остао на нивоу популарних схватања и њихове конфузности.“¹⁰⁴

¹⁰¹ Уп. К. von Fritz, *нав. дело*, pp. 231-234.

¹⁰² А. М. Eckstein, *нав. дело*, p. 238.

¹⁰³ F. W. Walbank, *нав. дело*, pp. 23-26.

¹⁰⁴ М. Рицл, *нав. дело*, стр. 34. Уопште о овом питању: *исто*, стр. 30-34.

4. ПОЛИБИЈЕВО СХВАТАЊЕ МЕШОВИТОГ ПОЛИТИЧКОГ ОБЛИКА

4.1 Појам мешовитог облика у Полибијевом делу

Није најједноставнији задатак одредити шта је то мешовити облик, ако се служимо искључиво Полибијевим текстом. То се може делимично објаснити тиме што је сам Полибије третирао мешовити облик као нешто опште познато и ослањао се на претпоставку да ће и његов читалац бити информисан о томе. С друге стране, може се тврдити да Полибијево специфично схватање овог појма није идентично са оним које је преузео из раније филозофске традиције, већ је у њега унео извесне измене, диктиране пре свега потребама тумачења позадине римског успеха. Као друго, мислим да постоје основе за тврдњу да је идеја политичког облика прошла кроз извесну еволуцију током дугогодишњег писања дела и да разлике између појединих стадујима те еволуције и контрадикције које из тога произилазе, нису сасвим уклоњене из текста.

Да ли Полибије на неком месту у делу даје дефиницију или било какво концизно одређење мешовитог облика? Одговор је не, то није чак учинио ни у VI књизи, где би се тако нешто очекивало, обзиром на значај који је приписао мешовитом облику, мада је на једном месту пришао близу томе.¹ Међутим, он се није бавио дефинисањем и описивањем ни других облика владавине, изузев што је искварене облике одредио у односу на добре.² Очигледно је и овде сматрао да ће његовом читаоцу то бити познато и да је претерано удубљивање непотребно. Можемо ли, онда, да из расцепканих коментара и оцена, саставимо неку врсту полибијевске дефиниције мешовитог облика? То је свакако могуће, мада се мора имати у виду да дефиниција никада није проста листа карактеристика а треба и подсетити на велики губитак текста у VI књизи. Кључне деонице можда недостају.

Дакле, шта је за Полибија мешовити облик? То је облик владавине који у себи садржи принципе три једноставна облика – владавину појединца, владавину групе најбољих и владавину народа.³ Он је комбинација свих ваљаних уређења.⁴ Наравно, почива и на основним принципима правилности и правде, те даје и најбоље људе, а чак ни они, иако живе у таквом систему, не могу да кажу да ли је монархијски, аристократски или демократски.⁵ У

¹ Полибије, *Историје* VI 10, где говори о Ликурговим реформским циљевима.

² G. J. D. Aalders, *Die Theorie der gemischten Verfassung im Altertum*, Hakkert, Amsterdam, 1968, pp. 17-18.

³ Полибије, *Историје* VI 10.

⁴ Полибије, *Историје* VI 3.

⁵ Полибије, *Историје* VI 11.

мешовитом облику поједини елементи блокирају претерано јачање других елемената, али то чине тако што одржавају потпуно јединство целог система.⁶ Другачије речено: спорови и неслагања у мешовитом облику остају на нивоу дијалога и институција, и не претварају се у грађанске нереде и револуције.⁷ У случају римске варијанте мешовитог облика, принцип праведности је толико изражен, да је јединство увек на одговарајућем нивоу те чак нема ни ових начелних спорова.⁸

Надмоћ мешовитог облика над осталима за Полибија је изван сваке сумње. Али, мада то сматра неоспорном чињеницом (у чему, уосталом, има подршку Платона, Аристотела и њихових ученика), он ипак знатан простор посвећује доказивању и образлагању. Пре него што пређе на разматрање римског устава, Полибије истиче пример који је за већину Грка био препознатљив и неоспоран – Спарту. „Јасно је, наиме, да најбољим треба сматрати уређење које је комбинација свих поменутих; за то имамо не само теоријски него и практичан доказ – ту је Ликург, први човек који је на овај начин створио лакедемонски устав.“⁹ Говорећи о Ликургу, Полибије имплицира да је овај имао теоријско знање које је укључивало и концепт мешовитог устава, те да је то апстрактно знање примењено на стварања државног уређења које је у своје време било најбоље од свих.¹⁰ И не само да је спартански законодавац знао за основне и искварене уставе, и за мешовити облик, већ му је била позната и идеја цикличних промена: „Ликург је, наиме, схватио да су све поменуте промене неизбежне и сасвим природне, па је на основу тога закључио да сваки једноставан облик устава, заснован само на једном принципу, постаје опасан зато што се брзо мења у свој урођени искварени облик који га следи по законитостима природе.“¹¹ На крају, приписује му чак и свест о неопходности институционалних ограничења која спутавају злоупотребе власти: „Ликург је ово предвиђао, те зато није створио једноставно уређење у којем влада само један принцип, већ је на једном месту скупио све предности и карактеристике најбољих државних облика, да ни један елемент устава не би превише ојачао и претворио се у свој урођени искварени облик, већ да се снази сваког од њих супротставља снага осталих и тако одржава равнотежа.“¹²

⁶ Полибије, *Историје* VI 18.

⁷ К. von Fritz, *The Theory of the Mixed Constitution in Antiquity: A Critical Analysis of Polybius' Political Ideas*, Columbia University Press, New York 1954, p 169.

⁸ Полибије, *Историје* VI 18.

⁹ Полибије, *Историје* VI 3.

¹⁰ Уп. М. Schofield, *Social and Political Thought*, in: К. Algra, J. Barnes, J. Mansfeld, М. Schofield, *The Cambridge History of Hellenistic Philosophy*, Cambridge University Press, Cambridge, p. 748: „Ликург је описан као мислилац који је све то сам замислио и затим био у стању – у околностима које нису објашњене – да ове идеје спроведе у дело.“ За идеју да је Ликургов устав прототип мешовитог облика: F. W. Walbank, *A Historical Commentary on Polybius I: Commentary on Books I-VI*, Clarendon Press, Oxford, p. 641.

¹¹ Полибије, *Историје* VI 10.

¹² *Исто*; уп. В. McGing, *Polybius Histories*, Oxford University Press, Oxford, 2010, p. 174.

Видимо да је Полибије ставио много заслуга на рамена једне нејасне, митске фигуре. Јер, мада Полибије и његови савременици тога нису били свесни, Ликург је управо то – митска (не чак ни легендарна) личност.¹³ Порекло класичног спартанског устава се губи у времену за које немамо писана сведочанства. Када се веће интересовање за спартанске институције и њихово порекло појавило, почеци спартанске државе су били већ давна прошлост, подложна слободној интерпретацији и мистификацијама. Објашњење да спартански устав настаје као акт неког генијалног реформатора се јавља већ у V веку п.н.е. али се испрва не везује за име Ликурга. Уствари, читав комплекс предања о Ликургу представља врло позну конструкцију, чије основне нису биле постављене пре IV века п.н.е. а која није до краја оформљена пре III века п.н.е.¹⁴ Ово Полибије није могао да зна (мада би га пажљивије проучавање литературе V и IV века п.н.е. можда навело на размишљање) и стога га не можемо кривити за преузимање и преношење раширених представа онога времена.

Морамо овде рећи да Полибије заправо не описује њему савремену Спарту, која му је била добра позната (и коју је оштро критиковао), па чак ни Спарту класичног доба када је, по његовом уверењу, њен мешовити устав већ био нарушен и ушао у период пропадања.¹⁵ Он се ослања на идеализовану, у једној мери чак фиктивну слику архајске Спарте као савршеног државног облика који је свима узор. То што је било релативно мало поузданих података о изворном спартанском уређењу, као и околност да је Спарта представљала физички изоловано и ксенофобно друштво, које је мало који странац упознао изблиза, погодовала је овој идеализацији. Ова илузија, „спартански мираж“, биће пренет, преко грчке књижевности, у наслеђе модерном свету где је и данас итекако жива.¹⁶

Идеализација Спарте и њено коришћење као узора представља опште место грчке филозофије. То је чинио и Платон док Аристотел представља редак пример грчког филозофа који је имао критичку дистанцу према спартанском друштву. Полибије у својој идеализацији

¹³ М. Ростовцев, *Историја старог света: Грчка. Рим*, Матица српска, Нови Сад, 1974, стр. 59.

¹⁴ Уп. Џ. Б. Бјури, Р. Мигс, *Историја Грчке до смрти Александра Великог I*, Завод за уџбенике, Београд, 2008, стр. 161-162. Спартански песник Тиртеј крајем VII века п.н.е. када пева о првим спартанским краљевима и херојима не зна ни за каквог Ликурга. У првој половини V века п.н.е. историчар Хеланик из Милета приписује спартанско уређење двома краљевима-реформаторима, Проклу и Еуристену. Његов савременик, беотски песник Пиндар, спартанске институције приказује као творевину хероја Егимија, једаног од митских праотаца дорских племена. У Херодотовом делу, написаном у другој половини V века п.н.е. Херодот зна за Ликурга као татора једног од раних краљева али наводи да је то само једна прича од многих. Тукидид, пак, не може ништа поуздано да тврди о пореклу спартанског устава изузев да вероватно није старији од четири века. Тек код писаца средине IV века п.н.е. Ликург постаје неоспорни творац класичне спартанске државе.

¹⁵ К. von Fritz, *нав. дело*, р. 176.

¹⁶ Најодговорнији за то је Плутарх и његово дело *Живот Ликургов* које је написао као део зборника *Упоредни животи*. Упркос наслову, ово није биографија, већ врло идеализован опис ликурговског поретка. Плутарх се идеалу античке Спарте јако дивио и био спреман да поверује у све што је нашао о њој у грчкој књижевности. Иако је у питању у највећој мери митолошки текст, нису ретки примери да се и дан-данас некритички користи као извор информација за спартанско друштво и институције.

Спарте, додуше, одлази даље у односу чак и на раног Платона. Критику која се могла повремено чути у антици, да је спартанско друштво заправо остварило само један циљ, ефикасну војничку организацију, науштрб свега осталог што једна држава треба да буде, Полибије одбија да разматра.¹⁷ Оно што је ново код њега јесте претварање Ликурга у политичког филозофа који је на неки начин (самосталним размишљањем?) дошао до појмова мешовитог облик и цикличне промене и применио их. Да ли је и ово преузимање или је Полибије сам дошао на ту идеју? Уз ограду да немамо начина да поуздано одговоримо на то питање, склона сам да се одредим за ово друго решење. Ако је Спарта производ планске реформе а уједно и одличан пример мешовитог облика, онда је и мешовити облик морао бити део првобитног плана. Инсистирање на овом аспекту служи и да се нагласи контраст са Римом где су исти или још бољи резултати постигнути без плана, природним развојем.

Мешовити облик је најбољи из три основна разлога о којима сам нешто већ рекла у претходном поглављу: 1) он елиминише унутрашњи сукоб и чини државу стабилном и трајном; 2) он чини државу отпорном на спољне нападе и чврстом у војним конфликтима; 3) он даје грађане који се одликују највећом могућом врлином. Заједно, ови услови обезбеђују заједницу која пружа достојан живот грађанима и осигуравају да та заједница траје јако дуго. Савршена формула почива на сједињавању два општа принципа (правде и добра) и три појединачна, које сам горе навела. Праведност система и деловање у правцу општег добра осигуравају прихватање од стране грађана и њихову послушност и сагласност према власти. За разлику од својих претходника, Полибије је важно место у свом систему дао пристанку грађана на власт и релативном задовољству у животу под таквом влашћу.¹⁸ Такорећи, раскорак у жељама између оних на власти и оних којима се влада један је од механизма који покреће анакиклозу а мешовити облик управо тежи да то избегне.¹⁹ Сваки од наведених разлога заслужује посебан коментар.

Мешовити облик као друштво у коме нема политичког насиља нити других унутрашњих сукоба је најлакше образложити. Пошто је простор за прекорачења моћи непостојећи или врло ограничен, до конфликта не долази јер ни једна институција или

¹⁷ Уп. Аристотел, *Политика* II 22 (1271b): „Јер цели лаконски поредак усмерен је само на један део врлине, на ратничку врлину. Она је, свакако, корисна за задобијање власти, па су се стога Лаконци одржали док су ратовали, али су пропали чим су стекли превласт зато што нису умели да живе у миру и доколици нити су умели да се баве неким другим занимањима узвишенијим но што је ратна вештина.“ Аристотел очигледно цени ратну вештину далеко мање од Полибија. И Платон је у својим познијим годинама био критичнији према Спарти, примећујући (*Закони* 630d-e) да су „Ликург и Минос највише имали на уму рат када су доносили законе“ и да законодавац треба да доноси „уредбе не само с обзиром на један део врлине (s.c. ратничку врлину), и то на најнезнатији, него на читаву врлину.“

¹⁸ G. J. D. Aalders, *нав. дело*, p. 102.

¹⁹ K. von Fritz, *нав. дело*, p. 217.

појединац немају снаге да га покрену. Упадљива мана ове аргументације је та што се подразумева да ће сви сукоби остати у институционалним оквирима. Не види се механизам који би спречио неку групу да силом покуша да наруши поредак, изузев претпоставке да ће такав поступак бити обесхрабрен отпором велике већине грађана, спремне да брани овај праведан облик владавине. Унутрашња стабилност је за старе Грке одавно била основно мерило успешности неке државе, нарочито након тешког искуства које су неки грчки градови имали са социјалним нередима и револуцијама у класично доба. У Полибијево време, када су покрети инспирисани политичким и социјалним разлозима били на делу у многим деловима грчког света, облик који обећава да унутрашње промене заустави и стабилизује друштво, делује врло привлачно, бар из перспективе једног конзервативног припадника највише класе.

Рат је био велики тест снаге и врлине за античке људе. Мада нису величали насиље ради насиља, грчки филозофи су признавали да нема бољег начина да се провери квалитет појединца или читавог друштва од борбе у рату, а сам рат су прихватили као животну неизбежност. Успешност у рату је сматрана знаком врлине, способности и божанске наклоности. Империјална експанзија за већину античких мислилаца није била лоша ствар сама по себи, ако процес није био сједињен са великим ексцесима и непотребном суровошћу. Све три државе које Полибије узима као пример добрих, мешовитих облика, биле су успешне империјалне силе у своје време. Спарта је била једна од водећих сила Грчке и источног Медитерана од VII до IV века п.н.е. а у IV веку је накратко имала превласт над целом Егејом (мада Полибије то већ доводи у везу са њеним опадањем). Картагина је вековима била водећа или једна од водећих сила западног Медитерана и тек је у време Полибијеве младости доживела пад, пред налетом римске експанзије. Рим је у време писања *Историја* већ био највећа сила познатог света.

Директна веза између мешовитог облика и војне моћи није одмах уочљива. Зашто би грађани такве државе били бољи војници од грађана демократије или поданика неког краља? Полибије посвећује велику (можда и превелику) пажњу детаљима римске војне организације и јасно је да је она производ дуготрајног развоја и искуства а не непосредан одраз државног уређења.²⁰ Полибијево дело, уосталом, речито говори о томе како је римски успон до светске моћи био све само не непрекинут низ војних победа. Римљани су губили битке и од краљевских армија и од других република, а ипак су на крају били победници у сваком рату. Извесну индикацију у том погледу даје анегдота коју читамо на самом крају VI књиге. Након што је одлучујуће поразио Римљане код Кане, Ханибал је понудио непријатељу да откупи

²⁰ Полибије, *Историје* VI 19-36.

заробљенике – било их је преко осам хиљада. Сенатори су саслушали предлог али при формулисању одговора мислили су најпре на достојанство државе и победу у рату. Ако би пристали на његову понуду, сматрали су, дали би огромна средства у руке непријатељу а нарушили већ пољуљан морал својих суграђана. Понуда је стога одбијена. „Наиме, одбили су да откупе заробљенике и тако су својим трупима наметнули закон победе или смрти, јер побеђенима не остаје ни најмања нада у спас... Зато је Ханибалова радост због победе над Римљанима у важној бици била мања од обесхрабрености коју је осетио пред оволиком римском постојаношћу и храброшћу у доношењу одлука.“²¹

Дакле, не постоји никаква магична веза између мешовитог облика и квалитета војске, већ такво уређење гарантује дисциплинованост и послушаност од стране грађана, а од стране оних владају обезбеђују највећу бригу за достојанство и интересе државе. Другим речима, таква држава може бити надјачана на бојишту али је у стању да поднесе ударце и несреће много боље од осталих, што је чини неупоредивим противником у рату.²² Није нимало случајно што је књига у којој се описује римски устав шеста по реду, што она долази убрзо након описа страховитог пораза Римљана код Кане.²³ Већ сам указала на то да Полибије има много више смисла за књижевни ефекат него што допушта да се открије на први поглед. Након што је наратију Другог пунског рата довео до тачке када римска ситуација изгледа безизлазно, када је Ханибал нанео Римљанима серију разорних пораза који кулминирају покољем код Кане, у коме је готово седамдесет хиљада римских војника изгубило живот,²⁴ Полибије ту прави паузу и улази у детаљно разматрање римског устава и његових врлина. На неки начин, он читав комплекс питања у вези римског успона до светске моћи своди на једно конкретно питање, које може да послужи као парадигма за читаво дело: како су Римљани успели да преживе пораз код Кане и да ипак победе у рату? То је јединствена ситуација и за античко и за модерно доба, да се једна политичка творевина, после низа најтежих пораза, не распадне већ остаје чвршћа него икад и учини Римљане, у тренутку њиховог најдубљег пада, господарима света. Са војничког аспекта чинило се да су сви адути на страни његових непријатеља, могли бисмо додати (Полибије би се вероватно сложио) да је и Тихе радила у прилог Ханибала. Али ту је Полибије дао тријумфалан одговор на постављено питање: Римљани имају савршено државно уређење, стабилно и непоколебљиво, које даје најбоље људе и најпосвећеније грађане.²⁵ Могуће их је победити у једној или више битака али читав

²¹ Полибије, *Историје* VI 58.

²² G. J. D. Aalders, *нав. дело*, p. 98.

²³ Л. Камфора, *Грађанин*, у: Ж.-П. Вернан, *Ликови старе Грчке*, СЛЮ, Београд, 2007, стр. 154.

²⁴ Полибије, *Историје* III 117; уп. V 105, 111.

²⁵ K. von Fritz, *нав. дело*, p. 124.

рат никада неће изгубити.²⁶ На овај проблем ћу се вратити у следећем поглављу.

Мање је јасно на који начин мешовити облик ствара најбоље људе. Ова тврдња је пример сасвим јасног преузимања из платоновско-аристотеловске традиције на коју се Полибије ослањао. За Платона, коначна сврха доброг система је стварање добрих и моралних људи. Али он је ради тог циља у центар својих идеалних држава ставио образовни систем. Под утиском спартанског експеримента, Платон је био импресиониран несагледивим перспективама које се отварају пред државом која контролише образовање целокупног становништва.²⁷ Полибије је најближи томе када говори о систему казни и почести путем којих Римљани одржавају заинтересованост младих регрута;²⁸ постоји и одељак о римској религији која служи да држи масе под контролом.²⁹ Али све то је врло далеко од било какве образовне политике. Мислим да сам у праву када кажем да Полибије није рачунао на формално образовање као на средство стварања добрих људи и грађана. Уместо тога, Полибије изражава уверење да добри политички системи сами по себи стварају добре грађане и обрнуто. „Ако видимо да код неких људи постоје добри обичаји и закони, храбро изјављујемо да ће уз њих и људи и њихова држава бити ваљани, а ако код других приметимо да им у приватним животима влада похлепа а у јавном неправда, јасно да ћемо с правом рећи да су им лоши и закони и обичај и читава држава.“³⁰ Корелација је тако снажна да се карактер људи чак може користити за доношење закључака о квалитету државног система. Тако Полибије одбија да озбиљно разматра уставе критских градова. Зашто? „Сви се слажу да би било тешко наћи лажљивије карактере од Крићана, изузев у изузетним случајевима, а исто тако и неправедније државне поступке од њихових. На основу овога мислим да њихово уређење није слично лакедемонском, нити, уопште, прихватљиво и вредно подражавања.“³¹

Најзад, уз сву своју постојаност, мешовити облик је ипак пропадљив. Полибије није превише речит када су у питању детаљи овог процеса. Он га одређује као повратак на неумољиви механизам анакиклозе али то ипак није просто настављање од места где је процес стао.³² И Картагина и Спарта су примери добрих, мешовитих облика, на којима се овај циклус пропадања види. У случају Картагине, њен врхунац није био тако давно и знаци

²⁶ G. J. D. Aalders, *нав. дело*, pp. 98-99.

²⁷ G. Klosko, *The Development of Plato's Political Theory*, Oxford University Press, Oxford, 2006, pp. 123-137.

²⁸ Полибије, *Историје* IV 39.

²⁹ Полибије, *Историје* IV 56; уп. А. Molnar, *Regeneracija, romantika, republika: fantastični uspon romantičarskog republikanizma*, VisioMundi, Novi Sad, 2014, стр. 312.

³⁰ Полибије, *Историје* VI 47.

³¹ Исто. Наведена карактеристика древних Крићана је крајње произвољна и ништа истинитија од предрасуда које сукобљене етничке групе у савременом свету гаје једне о другима. За позадину употребе критског примера у грчкој политичкој теорији вид. F. W. Walbank, *нав. дело*, pp. 726-728, 732-733.

³² K. von Fritz, *нав. дело*, pp. 222-223; F. W. Walbank, *нав. дело*, p. 647.

врлине још постоје. Ипак, када се упореди с Римом, јасно је да је картагински систем већ клизи у неповрат. У њему је једна од компоненти, она демократска, почела да преузима примат и да нарушава природан баланс. Резултат је пораз у рату који би иначе могао бити избегнут.³³ Ханибал је истакнут као типичан представник картагинског друштва и о њему Полибије мало шта похвално говори, мада признаје да је имао добар војнички ум и да су Римљани у њему имали најопаснијег противника. По њему, Ханибал је насилан, суров, похлепан и подмитљив, а и у борби је пре свега мислио на властиту безбедност.³⁴ Спартански поредак је много даље одмакао у својој дегенерацији.³⁵ За разлику од Картагине, чије кварење иде у правцу владавине гомиле, спартански систем се изродио у тиранију. Спартански краљ „Клеомен је укинуо предачки устав и краљевску власт засновану на законима претворио у тираниду.“³⁶ Говорећи о узроцима те појаве, Полибије у II књизи кривицу за то сваљује на извесне појединце и њихов морал, док у VI књизи говори о томе као о грешци у Ликурговом законодавству. Оно је учинило Спартанце приватно скромним и врлим људима али амбициозним и похлепним у односу на суседе, што је довело до освајачких ратова и настанка хегемоније за коју нису били спремни.³⁷ Недоследност можда долази од постепеног мењања ставова самог Полибија. Прве две књиге су настале најраније, шеста је дошла позније и била предмет значајне прераде. Отуда је на месту претпоставка да је Полибије, како су му идеје сазревале, увео ново објашњење а да претходни текст није ускладио с њим. Оног тренутка када је успоставио чврсту корелацију између јавних установа и приватног морала, било је немогуће тврдити да су искварени појединци само случај а не производ друштва. Одатле критика Ликурга да је направио и грешке када је стварао државу. Тиме се такође истиче да ликурговска Спарта ипак заузима тек друго место када су у питању најбољи државни системи. Прво место неоспорно припада Риму.³⁸

Међутим, на дуге стазе, чак су и римска држава и друштво подложни пропадању. Полибије ово констатује као тешку истину, непријатну али и неизбежну чињеницу људске егзистенције. „Да је све што постоји подложно пропасти и промени, о томе скоро да не треба говорити – закон природе је довољан да нам пружи одговарајуће доказе.“³⁹ Државу може да

³³ Полибије, *Историје* VI 51; уп. F. W. Walbank, *нав. дело*, p. 736.

³⁴ Полибије, *Историје* IX 22-26; X 33. Овај портрет је, по Полибијевом признању, дошао из римских извора; велико је питање колико истине има у њему.

³⁵ W. Nippel, *Ancient and Modern Republicanism: 'mixed constitution' and 'ephors'*, in: B. Fontana (ed.), *The Invention of the Modern Republic*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006, p. 9 озбиљно греша када пише да је Полибије игнорисао опадање Спарте.

³⁶ Полибије, *Историје* II 47.

³⁷ Полибије, *Историје* VI 48-49.

³⁸ Полибије, *Историје* VI 50.

³⁹ Полибије, *Историје* VI 57.

уништи било спољни непријатељ било дуготрајан процес унутрашњег опадања. Полибије верује да има тако добро разумевање овог циклуса да је у стању не само да објасни прошлост и тумачи садашњост, већ и да предвиди будућност.⁴⁰ И овде се примењује биолошка аналогија. Када римска држава дође до свог врхунца (нејасно је да ли Полибије мисли да га је већ достигла или то тек треба да уследи), када савлада све спољне изазове, неизбежно долази период опуштања и уживања у благостању које успех доноси.⁴¹ Врлина ће постепено бити нарушена, појединци блиски власти окренуће се стицању положаја и добара ради њих самих. Временом ће њихов луксузан начин живота и похлепа постати јавни, што ће озлоједити већину грађана. То ће надаље отворити простор за другу врсту амбициозних појединаца – агресивне демагоге, који ће подстицати народ против власти. Народ убрзо неће више хтети да буде ни једнак са бољима од себе, већ ће хтети сву власт за себе. На крају ће то неизбежно и добити. „Када се то деси, држава ће добити ново име, најлепше од свих имена: слобода и демократија (ἐλευθερία καὶ δημοκρατία), а, у ствари, претвориће се у нешто најгоре, у владавину гомиле (ὀχλοκρατία).“⁴² Тиме је закон цикличне промене потврдио своју апсолутну моћ а некада савршено друштво дошло до охлократије, најнижег облика демократије и финалног стадијума распада у оквиру једног циклуса.⁴³ Следи конфликт, хаос, анархија и почетак новог циклуса, повратком на примитивну монархију.⁴⁴

4.2 Мешовити облик и други политички облици

Полибије је писац веома склон компарацији, на разним нивоима и из разних углова. Он радо пореди појединце, поступке, изјаве, тврдње, институције, државе, области, и читаве народе. Понекад су поређења која гради доста дубока и аргументована, други пут делују измештено и наивно. Не изненађује да често пореди различите облике владавине, и ова врста разматрања није ограничена на VI књигу, мада се ту заиста налазе најупечатљивији примери. Много тога о Полибијевим политичким схватањима се може закључити на основу анализе ових места.

Два Полибијева сентимента треба увек имати у виду: антимонархизам и

⁴⁰ Ово истиче на два места: *Историје* VI 4 и 57; уп. В. McGing, *нав. дело*, р. 173.

⁴¹ Уп. А. М. Eckstein, *Moral Vision in the History of Polybius*, University of California Press, Berkley – Los Angeles – London, 1995, р. 74.

⁴² *Исто*.

⁴³ К. von Fritz, *нав. дело*, рр. 223-224.

⁴⁴ За детаљно разматрање идеје опадања римске државе у Полибијевом делу: D. W. Baronowski, *Polybius and Roman Imperialism*, Bloomsbury, London, 2011, рр. 154-162.

антидемократизам. Полибије је био републиканац у сржи, уверен да најбоља држава мора бити неки вид колективне владавине. Сва три примера добрих држава које разматра су биле републике (без обзира на присуство краљевских кућа у спартанском систему). О монархијама и монарсима генерално има мало шта добро да каже. С друге стране, његова несклоност према народној владавини и широким слојевима становништва уопште, видљива је на сваком кораку. Ове ставове можемо објашњавати и Полибијевим пореклом и његовим животним искуством. Он је дошао из највишег слоја једног од великих пелопонеских градова, што је са собом неизбежно носило и социјалне предрасуде. Ипак, средина у којој је растао имала је и знатне демократске традиције а Полибијеви преци су се истакли у локалном политичком животу захваљујући гласовима већине грађана. Важнији фактор је дуготрајан боравак у Риму, у крилу једне од најмоћнијих сенаторских породица. Више римске класе су биле изразито антидемократски оријентисане и то су јасно стављале до знања. Као што сам објаснила у другом поглављу, Полибије се из римског изгнанства вратио као човек измењених политичких ставова, померених у правцу конзервативизма и политичког елитизма.

Полибијева политичка теорија почива на тези да је мешовити облик најбољи тип државе и у изношењу овог става он је доследан. Три конкретна мешовита примера нису једнака – римски је увек најбољи – али у односу на остале представљају посебну категорију, са којом нема поређења. Остале облике Полибије третира највише кроз њихове мане, не дајући једну конзистентну и повезану слику. Ипак и оно што даје је занимљиво и захвално за анализу. Усвајајући трипартитну поделу, почећу од монархије.

Подразумевајући да постоји више врста монархије (примитивна монархија, тиранија итд.), Полибије ипак највише говори о краљевству, првом од „добрих“ чистих облика. Примитивна монархија је најбазичнији вид било какве власти и стога од ограниченог аналитичког значаја.⁴⁵ Тиранија је апсолутно искварен облик који такође не тражи опширније објашњење.⁴⁶ Нажалост, у *Историјама* нећемо наћи ни обједињену теорију краљевске власти или монархијске државе. Овим питањима су се бавили неки припадници перипатетичке школе, стоички филозофи су развијали етичку и политичку теорију краљевске власти, а знамо да су и неки Полибијеви претходници историчари опширно писали о овом проблему.⁴⁷ Полибије, међутим, као да није познавао или није био заинтересован за ову грану политичке мисли и у његовом делу је она слабо заступљена. Уствари, кад употребљава реч „краљевство“ (βασιλεία) Полибије, у зависности од контекста, мисли на две различите ствари. Прва је

⁴⁵ Полибије, *Историје* VI 6.

⁴⁶ Полибије, *Историје* VI 7.

⁴⁷ R. K. Balot, *Greek Political Thought*, Blackwell, Oxford, 2006, pp. 269-276.

наследна монархијска власт у полису, у граду-држави, друга је велика територијална монархија источњачког или хеленистичког типа. У наративним деловима својих *Историја* Полибије углавном барата оним другим одређењем; у VI књизи се бави овим првим. Његова политичка теорија је, као и Аристотелова, у потпуности фокусирана на град-државу. Аристотелу се узима као несхватљив пропуст то што (наводно) није видео значај успона великих монархија и што није укључио њихово разматрање у своју *Политику*. Иста притужба, мада много ређе, понекад се чује и против Полибија. Зашто аутор који је живео у II веку п.н.е. и толико писао о хеленистичким монархијама, није и њих укључио у своју политичку теорију?

Можда зато што је сматрао да у апсолутној монархији нема простора за политичку теорију јер правих институција, изузев самог владара, и нема. Ово је оцена са којом се модерни аутори вероватно не би сложили, али која има извесно упориште у аргументима и која се могла чути у хеленистичког доба. Стоичка политичка теорија је великим делом била сконцентрисана на саму личност краља и задатке који се постављају пред њим, изостављајући много тога што бисмо ми данас сматрали важним при разматрању једне државе. У наративним књигама Полибије доста простора посвећује личностима краљева, њиховим одлукама и (много чешће) грешкама, њиховом окружењу и дворским односима, па чак и приватном животу. Све то је врло далеко од било какве систематске теорије хеленистичке монархије, али ипак даје основа за одређене закључке. Може се рећи да је за Полибија лична власт краља и дар и проклетство. Уколико краљ има изванредне личне способности, онда је то велика предност за државу јер елиминише дуге процедуре одлучивања, дебате и ривалства између званичника. Добар краљ као појединац представља и најбољи могући узор за становништво. Али шта ако је владар медиокритет или, још горе, неспособан или зликовац? Последње две карактеристике се, према Полибију, често срећу у комбинацији. Монархијска власт је сама по себи велики ризик, који се понавља при свакој промени престола.

Полибије је склон давању кратких портрета актера, поготово ако су у питању владари. Ови портрети су махом ту ради неког вида критике али нам откривају како он види захтеве и потребе монархије. Агрон, краљ Илира, био је успешан војсковођа али се приватно понашао недопустиво и умро је од последица опијања, што га открива као лошег владара.⁴⁸ Други илирски краљ Генције, такође је био алкохоличар а и насилник, чије је расуђивање било тако лоше да је дозволио себи улазак у рат против Римљана што је значило његов брз (и заслужен)

⁴⁸ Полибије, *Историје* II 4.

крај.⁴⁹ Селеукидски принц Деметрије (161 – 150) обећавао је у младости, али чим је освојио власт, окренуо се пороцима и постао лош владар.⁵⁰ Птоlemeј IV (221 – 204), за Полибија типичан продукт одрастања у дворском луксузу, био је и блудник и убица, чиме је изазвао многе кризе и завере против себе и државе.⁵¹ Његов унук, Птоlemeј VI (186 – 145) добија похвале због своје умерене владавине и војничких успеха. „Ипак, у успесима и победама ослабиле су му духовне снаге и одао се египатској раскоши и тромости. У таквом стању задесила га је несрећа.“⁵² Чак и великом селеукидском владару Антиоху III (222 – 187) Полибије замера две важне ствари: одавање пићу и неразборитост пред крај живот када је олако прихватио ризик рата са Римљанима.⁵³ Непријатељ Римљана, македонски краљ Персеј (179 – 167), описан је као неразуман и похлепан владар.⁵⁴ Кукавичлук на бојишту, приватна распуштеност и недостатак доброг образовања су карактеристике које откривају лошег владара – Прусија II од Битиније (182 – 149) узет је као нарочито лош пример.⁵⁵ Свим наведеним и многим другим примерима Полибије као да жели да стави до знања да су неспособни владари и лоша управа нормално стање већине монархија. Као и у случају Крићана чија наводна лажљивост и похлепност открива много тога о њиховим државама, тако је и приватни живот краљева добар показатељ њихове владавине и способности. Већина није у стању ни да прође овај елементарни тест.

Има ли, уопште, добрих владара? Да, али њихови портрети су карактеристично кратки и играју споредну улогу у нарацији. Ови примери су Масиниса од Нумидије (201 – 148),⁵⁶ Атал I (241 – 197) и Еумен II од Пергама (197 – 159),⁵⁷ те сицилијски тирани Гелон (491 – 478) и Хијерон (478 – 467).⁵⁸ Одликује их лична храброст и одлучност, разумевање за општи интерес, дуга владавина која се завршава природном смрћу. И кад вреднује монархије, Полибије полази од критеријума стабилности – чињеницу да неки владар није доживео побуне и преврате, и да није пао као жртва атентатора, он узима као доказ хармоничних односа између владара и поданика. Споменути владари су сви били победоносне војсковође

⁴⁹ Полибије, *Историје* XXIX 13.

⁵⁰ Полибије, *Историје* XXXI 13.

⁵¹ Полибије, *Историје* V 34.

⁵² Полибије, *Историје* XXXIX 7.

⁵³ Полибије, *Историје* XX 8.

⁵⁴ Полибије, *Историје* XXIX 9.

⁵⁵ Полибије, *Историје* XXXVI 15. И овај портрет је врло далеко од објективног, као да су све негативне карактеристике које човек може имати сјединиле у Прусији. Био је, према Полибију, глуп, необразован, зао, насилан, разблудан, настран, па чак и ружан, живећи „варварски живот Сарданапала.“

⁵⁶ Полибије, *Историје* XXXVI 16.

⁵⁷ Атал: Полибије, *Историје* XVIII 41; Еумен: XXXII 8.

⁵⁸ Полибије, *Историје* VII 7-8.

или бар нису изгубили најважније ратове.⁵⁹ Најважније од свега, они су сви били савезници и пријатељи Римљана и нису себи дозволили да уђу у сукоб са њима.⁶⁰

Посебно велику пажњу Полибије посвећује разради теме доброг и лошег владара на примеру македонског краља Филипа V (221 – 179). Он је дошао на престо као врло млад (непуних 18 година) али са добрим предиспозицијама. Био је способан, добро васпитан и образован, са умереним и разумним амбицијама. „Није лако наћи краља кога је природа обдарила бољим квалитетима за стицање власти: поседовао је изузетну оштроумност, памћење и пријатан карактер, затим краљевски изглед и појаву и, што је најважније, био је способан и храбар ратник.“⁶¹ Али рани успеси доводе до појаве охолости и нездраве амбиције. Краљев морал и приватна дисциплина се кваре, напоредо са све агресивнијом и бруталнијом политиком, све док не постане „дивљи тиранин“ (τύραννος ἄγριος). „Ова тема – један способан краљ који се квари, најављује... остатак Полибијевог излагања о Филипу V.“⁶² На неким од ових места Полибије се такође служи језиком биолошке аналогije, као да сада поново гледамо циклуса рађања, раста, старења и пропадања, али сада у оквиру једног живота.⁶³ Од обећавајућих почетака, преко врхунца славе, Филип V долази до неразумне насилне и пљачкашке политике,⁶⁴ недостојног приватног живота,⁶⁵ да би на крају починио највећи превид који један владар може да почини: ушао је у директан војни сукоб са Римљанима. Након тога, његова судбина је запечаћена. Полибије и овде супротставља умереност и уравнотеженост римског устава необузданости једног монарха. Ако постоји неки дефинитиван суд о монархији, који добијамо из Полибијевог текста, то је да том облику владавине недостају механизми контроле и равнотеже, какве садржи мешовити облик, који би зауставили краља ако се овај осили.

Мимо онога што каже у одговарајућем пасусу у VI књизи,⁶⁶ Полибије се не бави посебно ни аристократијом ни олигархијом. Он ове речи користи далеко ређе у односу на појмове попут краљевства или демократије. Ни једну савремену државу он не описује као чисту аристократију нити даје примере преображаја у олигархију.⁶⁷ Проблем делимично потиче од начина на који су ове речи употребљаване у његово време. Олигархија је одавно постала врло негативан појам и ни један режим, ма како заиста био олигархијски, није

⁵⁹ В. MacGing, *нав. дело*, pp. 29-32.

⁶⁰ Изузов, наравно, Гелона и Хијерона, који припадају сасвим другом времену.

⁶¹ Полибије, *Историје* IV 77.

⁶² В. MacGing, *нав. дело*, p. 33.

⁶³ *Исто*, pp. 189-191.

⁶⁴ Полибије, *Историје* V 9-12; VII 11-14; XV 22.

⁶⁵ Полибије, *Историје* X 26.

⁶⁶ Полибије, *Историје* VI 8.

⁶⁷ В. MacGing, *нав. дело*, p. 192.

отворено користио то име у III и II веку п.н.е. Аристократија пак означава велики идеал пре него стварни поредак. Полибије режиме назива аристократским само када говори о давној прошлости. У себи савременијем контексту он понекад спомиње аристократску компоненту у Риму и другим државама. Ипак, када каже да су Римљани, после победе над Ахајском лигом, распустили све грчке федерације а у градовима увели владавину малог броја одабраних људи (уз његово лично ангажовање), он то приповеда с нескривеним одобравањем.⁶⁸ Владавини земљопоседника очигледно је давао предност у односу на претходне демократске режиме. Ако су толики владари, па и сам Ханибал, приказани негативно, Публије Корнелије Сципион је описан као сјајан производ аристократског друштва, човек савршених моралних особа и изузетних способности коме би само злонамерни људи могли пронаћи недостатке.⁶⁹ Мада иначе говори о римској држави као мешовитом облику, када је пореди с Картагином он без оклевања наводи да је у Риму Сенат, носилац аристократске компоненте најјачи фактор.⁷⁰ Биће још потребе да се вратим на ову реченицу али за сада је довољно да закључим да је владавина племства била уређење блиско Полибијевим схватањима и да он није могао да замисли стабилну државу без постојања снажне аристократије.

Ни употреба речи демократија (δημοκρατία) у Полибијевом тексту није без тешкоћа и двосмислености. Често он овај израз користи у значењу блиском охлократији (ὀχλοκρατία), владавини гомиле. У питању је тада неодговаран и штетан облик владавине који се временом деградира у анархију и примитивну монархију. Када користи овај термин у позитивном контексту, Полибије нипошто не мисли на радикалну демократију каква је постојала у класичној Атини, већ на једну умерену варијанту у којој су одређени аристократски принципи прихваћени и где постоје јасна институционална ограничења владавини народне скупштине. „Истинска демократија не постоји тамо где народ може да ради шта му је воља, већ само ако воља већине доминира у друштву које се држи традиционалних вредности – поштовања према боговима, родитељима, старешинама и законима.“⁷¹ Исто важи и за употребу придева „демократски“ који код Полибија може бити позитиван или негативан, у зависности од контекста и одабраног значења. „Гражећи пример заиста доброг демократског друштва, Полибије је понајпре имао у виду свој родни Мегалепол као и федералне установе Ахајске лиге.“⁷² У већини ахајских градова и самом Савезу формална ограничења владавини народа су, додуше, била врло мала. Већина функција су биле отворене за све грађане и

⁶⁸ Полибије, *Историје* XXXIX 3-6.

⁶⁹ Полибије, *Историје* X 3-5. Као врхунски комплимент, Полибије додаје да је од свих Грка Сципиону најсличнији управо Ликург.

⁷⁰ Полибије, *Историје* VII 51.

⁷¹ В. McGing, *нав. дело*, р. 171.

⁷² К. von Fritz, *нав. дело*, р. 155.

постојало опште право гласа, без имовинског ценза (мада је за многа звања постојао старосни ценз). Политичке привилегије имућних група су пре биле ствар неформалног утицаја као и општег уверења да највећа одговорност у друштву треба да пада на њих. Муниципалне и федералне функције су по правилу биле неплаћене па се подразумевало да су позвани да их врше само људи одговарајућег имовинског стања. Моћ није била равномерно распоређена ни према регионалном кључу: неки градови и области Савеза су имали далеко више утицаја од других и Полибије је сматрао да је то природно.⁷³ У раним данима водећи град је био Сикион, одакле је дошла тадашња владајућа групација. У Полибијево време три главна центра су великим делом монополизовала политички живот Ахајског града. Ти градови су били несразмерно већи од осталих, давали највише новца у заједничке фондове и највише војника за федералну војску, што се временом преточило у моћ и утицај, мада формално нису имали већа права од свих осталих. У питању су Коринт на северозападу Пелопонеза, Аргос на западу и Полибијевог родни Мегалепољ у центру полуострва. Коринт је у II веку п.н.е. постао нека врста неформалног седишта Савеза, где су се у пракси доносиле најважније одлуке. Није случајно проконзул Луције Мумије одабрао 146. године п.н.е. баш Коринт као мету за бруталну лекцију, која је требало да Ахајцима предочи страшну цену противљења римским жељама.

Народ који има велика права и овлашћења, али такође зна своје место и спреман је да уступи знатан део моћи аристократији – то је демократска држава прихватљива за Полибија. Може се рећи да таква демократија већ има одређене црте мешовитог облика.⁷⁴ Када говори о умереној демократији, Полибије радо истиче њене квалитет. Ахајски савез је умерена демократија која је на најбољи начин окупила све становнике Пелопонеза око заједничког интереса.⁷⁵ У свом ширењу, Савез се ослањао на демократске методе убеђивања аргументима и већина градова му је пришла добровољно, док је сила употребљавана тек изузетно и крајње умерено. „Зато Ахајски савез морамо сматрати зачетником и узрочником уједињења свих Пелопонеза и стварања њиховог садашњег благостања.“⁷⁶ У демократији грађани сами служе војску па демократији нису потребни најамници или друге врсте професионалних војника да јој чувају слободу.⁷⁷ Ако је Сципион пример изванредног аристократског

⁷³ G. J. D. Aalders, *нав. дело*, р. 77.

⁷⁴ *Исто*, р. 78.

⁷⁵ Полибије, *Историје* II 37.

⁷⁶ Полибије, *Историје* II 38. Дакако, ови редови, пуни уверења у даље јачање савеза и мирољубиве односе са Римом, написани су у време изгнанства или непосредно после, пре него што су Мумијеве легије на грчком тлу развејале ову и сличне илузије.

⁷⁷ Полибије, *Историје* XI 13.

државника, Филопомен, као производ истинске демократије, не заостаје много за њим.⁷⁸ Полибијево дело обилује сличним похвала демократији, углавном у контексту Ахајског савеза. Уствари, неке од ових изјава су толико снажне да читалац добија утисак да је ахајска демократија уређење равноправно са мешовитим уставима. Ова недоследност би се могла избећи ставом да је и Ахајски савез заправо пример мешовитог облика, зашта постоје неке основе, али Полибије се на тој корак није одлучио. У овом случај треба рачунати са великом дозом локалпатриотизма.

Радикалну демократију – а то је за њега сваки систем у коме доминира скупштина свих грађана – Полибије доследно критикује и криви за назадовање и пропаст многих држава. Атину и Тебу, чувене представнике успешних демократских држава класичне Грчке, он тако мало цени да одбија да их подробније разматра. За њега су то јасни примери лоших државних облика. Полибије понавља Платонову метафору о држави као броду, односно о атинској држави као броду без кормилара.⁷⁹ Али њему је такође познато да су ове две државе у једном периоду своје историје биле јако успешне. Теба је вековима била моћна регионална сила у Грчкој, Атина је у V веку п.н.е. чак била сила у медитеранским размерама; обе су стајале на челу моћних савеза. Полибије има одговор и на то, и он је разочаравајуће предвидљив: Тихе је тако одлучила, имали су неке изузетне државнике (Епаминонда и Пелопида у Теби, Темистокле у Атини).⁸⁰ Дакле, срећа да добије генијалног државника може задесити и демократску републику, као и монархију. Али у оба случаја резултат је неочекиван и ефемеран. Успон неодговорних демагога је много чешћа варијанта. Они кваре народ и повлађују његовим лошим особинама. „То су државе у којима гомила о свему одлучује по својој вољи, гомила која се у Атини одликује наглошћу и оштрином, а у Теби је одгајена у атмосфери насиља и жестине.“⁸¹

Од три чиста облика, Полибију је најближа аристократија о којој, парадоксално, најмање тога има да каже. Иза похвала упућених ахајској демократији не стоји сасвим доследан теоријски принцип. Но, колико год био скептичан према монархији и несклон радикалној демократији, он њихове основне принципе налази уграђене у фундаменте римске државе, ту најбоље уређену од свих држава. У следећа три одељка испитаћу како овај амалгам функционише и како Полибије тумачи наводну хармонију римских институција.

⁷⁸ Уп. Полибије, *Историје* XXXIII 12-14, паралелни портрет Филопемена, Сципиона и Ханибала.

⁷⁹ Платон, *Држава* VI 488a-e.

⁸⁰ Полибије, *Историје* VI 43.

⁸¹ Полибије, *Историје* VI 44. Критика упућена Тебанцима и Атињанима можда има и приземније поводе. Тебанци и Беоњани су крајем III века п.н.е. прекинули савез са Ахајцима и пришли Етолцима. Атињани су тврдоглаво одбијали све понуде и све притиске да уђу у Ахајску лигу.

4.3 Елементи монархије

Сву снагу мешовитог облика Полибије демонстрира детаљним разматрањем римске државе и институција. Пишући те редове, он као да се прибојавао реакције са римске стране. „Знам да ће се онима који су одрасли у римској држави овај приказ учинити непотпуним због неколико изостављених детаља: и како им је све познато и све знају из искуства јер од детињства живе по римским обичајима и законима, неће ценити оно што нађу у књизи, већ ће захтевати оно што сам пропустио, и при том неће мислити да је аутор намерно изоставио неке детаље, већ да из незнања прећуткује почетке и главне узроке настанка многих одредби.“⁸² Следи неколико реченица у којима се ограђује од потенцијалне критике.⁸³ Мада је своје дело писао пре свега за грчку публику, којој се надао да ће пренети властито одушевљење римском државом и упутити на сарадњу с Римљанима као једином смисленом политиком, Полибије је био свестан да ће га читати и образованији Римљани и није му било свеједно како ће они реаговати. „Ако у овоме или другим стварима о којима ћу говорити дође до промена, било сада, било убудуће, оне ни на који начин неће умањити тачност мог приказа римског уређења.“⁸⁴ У његовом приказу римских институција постоји један број фактографских грешака (каких нема у паралелном одељку, посвећеном војној организацији) а исти преглед садржи и нека запањујућа изостављања.⁸⁵ Пошто је искључено да Полибије ове појединости није знао или да их није разумео, будући да је толике године живео у Риму уз неке од најмоћнијих Римљана оног времена, потребно је потражити друго објашњење за ове пропусте. На њих ћу се вратити у следећој глави.

Монархија почива на принципу владавине једног човека. Концентрацији моћи у рукама појединца Полибије приписује велику ефикасност у погледу брзог доношења и спровођења одлука, али и потенцијално велику штетност ако је носилац моћи неспособан или неодговоран. Римски систем задржава све предности коју таква позиција нуди, не остављајући притом никакав простор за злоупотребе.⁸⁶

Два највиша магистрата Републике, конзулски пар, за Полибија представљају монархијски елемент у политичком систему. „Ако се посматрају само конзулска овлашћења, изгледа као да је римска држава права монархија или краљевина.“⁸⁷ Конзули према Полибију имају огромна овлашћења када је у питању управљање државом. Они су, такорећи, извршна

⁸² Полибије, *Историје* VI 11.

⁸³ F. W. Walbank, *нав. дело*, pp. 673-674.

⁸⁴ Полибије, *Историје* VI 12.

⁸⁵ В. McGing, *нав. дело*, p. 183.

⁸⁶ G. J. D. Aalders, *нав. дело*, p. 31.

⁸⁷ Полибије, *Историје* VI 11.

власт. „Наиме, сви остали магистрати, изузев трибуна, покоравају им се и потчињени су њиховој власти.“⁸⁸ Дакле, свакодневно функционисање државног апарата је на њима. Надаље, они спроводе стране посланике који желе да говоре пред сенаторима. Стављање хитних предлога на дневни ред Сената такође је у надлежности конзула. Сенат не спроводи своје одлуке самостално већ ту обавезу делегира конзулима. Конзули сазивају народне скупштине и износе предлоге пред народ. Када народ донесе одлуку, спровођење тих одлука је, као и у случају Сената, дужност конзула.

Права тежина конзулске моћи се може сагледати тек на ратном походу. „Што се тиче припреме за рат и, уопште, вођења ратних операција, власт им је ту скоро неограничена.“⁸⁹ Мобилизација војске, формирање одреда, постављање заповедника (војних трибуна и центуриона), прикупљање савезничких трупа – све то припада њима. Наравно, сви оперативни детаљи рата и саме ратне операције су до најситнијих детаља под њиховом контролом. У току рата, римска државна благајна је у потпуности на располагању конзулима. Конзул преузима све заслуге за победу и сву одговорност за пораз, у случају неуспеха.⁹⁰

Који су механизми ограничавања ових изузетних моћи? Објашњавајући то, Полибије се враћа на поделу овлашћења да би показао како се у стварности ништа од конзулових намера, чак и оних за која је властан, не могу спровести у дели ако и Сенат и народ нису сагласни. Да би то илустровао, он приказује низ хипотетичких ситуација у којима ове институције лако обуздавају обесног конзула. Пошто је раније нагласио да је конзул апсолутни господар у случају рата, Полибије сада показује да то баш и није истина: наиме, снабдевање војске намирницама, одећом, опремом, као и исплата дневница, налази се под контролом Сената. Уколико конзул предузме поход с којим Сенат није сагласан, његова војска ће остати без снабдевања и неопходне логистичке подршке. Мада је то одабрао као пример, Полибије заправо не тврди да се таква ситуација икада десила нити је она позната из римске историје. Пример је чисто хипотетички, производ имагинације за који се писац нада да ће добро илустровати изречену тезу.

Нешто реалнији пример, за који постоје солидне историјске паралеле, јесте право Сената да продужи или не продужи мандат конзула. Конзулски мандат траје тачно годину дана и иста особа не може бити изабрана на тај положај два пута за редом. Наравно, војне операције и ратна нужда не поштују формална мандатна ограничења, те су Римљани рано нашли формулу како би се операције водиле без прекида и како не би смењивали команданта

⁸⁸ Полибије, *Историје* VI 12.

⁸⁹ *Исто*.

⁹⁰ F. W. Walbank, *нав. дело*, pp. 675-678.

у тренутку када је то апсолутно противно државном интересу. Стога, по истеку мандата, конзул може добити, временски и географски ограничено, продужење *конзулских овлашћења* кроз статус проконзула који додељује Сенат. Али Сенат ово продужење може и да ускрати и да овлашћења додели другој особи, ефективно смењујући заповедника војске.⁹¹

Страх од јавне осуде (по истеку мандата) и жељу за почастима Полибије такође описује као инструменте надзора конзула од стране Сената и народа. Ако конзул жели да прими почасти и евентуално да после победе прослави тријумф у Риму, једина инстанца која може да тако нешто допусти јесте Сенат. Постоје историјски потврђени случајеви да је Сенат користио право на овације и тријумф као средство притиска на конзуле и проконзуле. Народ са своје стране мора да потврди сваки мировни или други уговор који конзул склопи у току рата. Када му мандат истекне, конзул мора пред народом полагати рачуне за све своје поступке.⁹² „Полибије наглашава чињеницу да је заповедништво над армијама у рату истовремено и највећа част коју један племић може добити од своје заједнице, као и један од најтежих задатака“⁹³

Интересантно је да Полибије не види двојни карактер конзулског звања као вид ограничења моћи појединца, мада то прво пада у очи модерним коментаторима. Постојање два носиоца највише власти, који су у свему били равноправни, представљало је врло ефикасну брану против самовоље једног конзула. „Подела највише власти на два равноправна дела сама по себи хендикепира озбиљније покушаје злоупотребе од стране појединачних делова.“⁹⁴ Могуће је да је Полибије ово пропратио коментаром у неком од изгубљених пасуса VI књиге, можда при излагању историјског развоја римских институција, а тај одељак је већим делом изгубљен.

Двојност највишег звања у држави нуди и занимљиву паралелу између три примера мешовитог облика која Полибије разматра. На челу Спарте су била два краља, Картагином су управљала два суфета а Римом два конзула. Краљеви у Спарти су на својим функцијама били доживотно, што је велики уступак монархијском принципу, али су њихова извршна овлашћења била минимална, поготову када се упореде са суфетима или конзулима. Порекло двојне монархије у Спарти није јасно (највероватније објашњење говори о две заједнице и две династије које су се ујединиле) али сама чињеница да постоје два краља додатно је умањивала преосталу моћ монарха. Дефинитиван крај последњег остатка добре управе у Спарти, Полибије види у укидању дуалног краљевства и преузимање власти од стране само

⁹¹ Полибије, *Историје* VI 15.

⁹² *Исто*.

⁹³ А. М. Eckstein, *нав. дело*, р. 192.

⁹⁴ К. von Fritz, *нав. дело*, р. 192.

једне династије.⁹⁵

Картагина и Рим су примери држава које су одбациле монархије али су задржале звање блиско краљевском. Титула суфета (у феничанском језику *шуфет*, у другим семитским језицима *шофет* или *шопет*, буквално „судија“)⁹⁶ означавала је у неким феничанским градовима изборне чиновнике који су замењивали или надзирали краљеве, док су у другима наследни монарси носили такве титуле. Картагина је дуго признавала краљевску власт владара Тира, града одакле су дошли првобитни колонисти, али та веза је била чисто номинална. Њено рано уређење је, међутим, по свему било монархијско – наследни владари из једне породице су носили звање суфета. Након спољнополитичких неуспеха почетком V века владарска породица Магонида се повлачи са највише власти и држава се реформише у правцу аристократске републике за извесним учешћем народа, дајући одређено оправдање Полибијевог карактеризацији ове државе као мешовитог типа. У неком тренутку, свакако пре краја IV века п.н.е. јединствена функција суфета је подељена на две, попут римских конзула. Паралела између овлашћења и двојног карактера највише власти готово да се наметала када се пореде ови државни системи, а постоји и низ других сличности. Полибије је имао много више разлога да упореди ове две државе од прости чињенице да су Картагињани били највећи непријатељи Римљана.⁹⁷ Грчки филозофи пре њега су с пажњом анализирали картагинске институције.⁹⁸

Разматрање двојности конзулске функције као фактору ограничења њене моћи намеће даљу дискусију о ванредној магистратури коју та врста ограничења не притиска – *диктатури*. Изненађује да је Полибије не користи као пример монархијског елемента у римском уставу, чему би она много боље послужила од конзулског звања.⁹⁹ Штавише, Полибије је не спомиње уопште у VI књизи, мада она добија изванредан простор у првим књигама. Различита ограничења која су пратила конзулско звање нису се односила на диктатора. Та функција представља привремену (највише шест месеци) обнову апсолутних краљевски моћи. Конзули, додуше, и даље постоје и имају овлашћења под диктатором али он сваку њихову одлуку може да поништи, док његове одлуке не чекају на било чију потврду.¹⁰⁰ „Диктатор се у следећем разликује од конзула...“, саопштава Полибије, „док је конзулима у многим ситуацијама потребна сагласност Сената за спровођење одлука, он је војсковођа са

⁹⁵ Полибије, *Историје* II 47.

⁹⁶ Ливије XXX 7, 5.

⁹⁷ K. von Fritz, *нав. дело*, p. 62.

⁹⁸ B. H. Warmington, *Carthage*, Robert Hale Limited, London, 1960, pp. 119-123. Уп. Аристотел, *Политика* II 8, 1-9 (1272b – 1273b).

⁹⁹ K. von Fritz, *нав. дело*, p. 194.

¹⁰⁰ M. Cary, H. H. Scullard, *A History of Rome down to the Reign of Constantine*, MacMillan Press, London, 1975, p. 63; уп. T. A. Dory, “The Dictatorship of Minucius”, *Journal of Roman Studies* 45 1-2 (1955), pp. 92-96.

неограниченом влашћу и када њега изаберу, у Риму укидају све магистратуре осим трибуна“.¹⁰¹

На истом месту Полибије обећава да ће о институцији диктатора детаљније говорити али тога нема у сачуваном тексту. Неки научници су стога претпостављали да је одговарајуће место у VI књизи изгубљено.¹⁰² Вероватно су ближи истини они који у овој недоследности виде још један раскорак између првобитног плана и коначне верзије.¹⁰³ Полибије је првобитно планирао да разматра и диктатуру али је потом променио концепцију, заборавајући да избаци реченицу која то најављује у III књизи. Могуће да је Полибије одлучио да се не бави диктатором у VI књизи јер ту ванредну функцију више није сматрао релевантном. Последњи законито постављен диктатор био је Гај Сервилије Гемин, 202. године п.н.е., приближно у време Полибијевог рођења. Након Другог пунског рата, Рим се више није поново нашао у стању претње непосредног уништења која би оправдала избор диктатора, редовне магистратуре су сасвим добро обављале постављене задатке. Пишући пола века касније, Полибије је могао стећи утисак да је ова ванредна мера превазиђена и да више не чини жив део римског државног поретка. С друге стране, можда је одлука да се изостави диктатор из разматрања била принципијална. Постојање такве, ничим ограничене магистратуре, представља пукотину у мешовитом облику, одступање које нарушава основне принципе. Ако један човек има у својим рукама највишу власт, коју нико не може да оспорава (макар и само на период од шест месеци), да ли је онда римска држава доследан пример мешовитог облика?

Када говори о ограничењима која Сенат и народ постављају пред конзуле, Полибије подразумева конфликт који не излази из уставних оквира. „Наиме, када један њен део сувише нарасте, он почне да се такмичи са осталима и постаје јачи него што је потребно. Како из претходног излагања произилази да ни један није потпуно самосталан, већ да му се остали могу супротстављати и ометати га у остваривању његових планова, јасно је да ни конзули, ни Сенат, ни народ не могу превише ојачати и узохолити се. С једне стране им се на време зауставља превелика ревност, с друге се од почетка плаше супротстављања осталих, па сви остају при првобитном договору“¹⁰⁴ Он, који је тако добро познавао феномен револуционарних преврата и грађанског рата у грчком свету, као и да не помишља да би инструменти силе у самом Риму могли бити злоупотребљени против властитих

¹⁰¹ Полибије, *Историје* III 87.

¹⁰² На пр. G. J. D. Aalders, *нав. дело*, р. 44, напомена 2.

¹⁰³ Тако K. von Fritz, *нав. дело*, р. 195.

¹⁰⁴ Полибије, *Историје* VI 18.

институција.¹⁰⁵ Шта ако конзули или други војни заповедници одлуче да употребе трупе, под условом да су им ове верне, за наметање политичких решења и обрачун са политичким неистомишљеницима? Можемо још једном да погледамо ону хипотетичку ситуацију у којој конзули воде поход противно жељама Сената па им сенатори ускраћују снабдевање. Ако „Сенат одлучи да их намерно саботира и отежава“,¹⁰⁶ не постоји механизам који ће спречити војсковође да поведу трупе на Рим и сам Сенат, изузев религијског табуа који је забрањивао војсци и конзулу на челу трупа да ступају на градско тле. Унутрашњи сукоби у римском друштву ће од краја II века п.н.е. добити управо такав ток, који Полибије није предвидео.

4.4. Елементи аристократије

Незаобилазан елемент сваке добре државе (не само мешовитог облика) за Полибија јесте учешће аристократије у вршењу власти. Људи које се издвајају пореклом, образовањем и богатством имају посебну одговорност али и посебна права, што им се у правилно уређеној држави признаје кроз давање моћи несразмерне њиховом броју. У мешовитом облику аристократски принцип биће заступљен равноправно са монархијским и демократским. Заправо, постоје елементи за тврдњу да је Полибије допуштао да ова компонента заузме и већи простор у мешовитом облику, као и да је једна од тајни римске изузетности у томе што је баланс три елемента (благо) померен у правцу аристократије.

Институционално оличење аристократског принципа у римској држави је Сенат. Полибије у сачуваном тексту не објашњава читаоцу како се Сенат попуњава и ко га заправо чини а без тога његов изразито аристократски карактер није јасан. У III и веку II п.н.е. у Сенат су улазили припадници једног врло ограниченог круга. За разлику од аналогне институције у Спарти, сенатори нису бирали на функцију. Она им је припадала аутоматски након што би испунили одговарајући след почаста (лат. *cursus honorum*). Припадник племства који би успешно окончао мандат квестора (највишег финансијског чиновника), добијао је место у Сенату, под условом да прође проверу цензора и да нико од постојећих сенатора нема примедби. Али да би се кандидовао за звање квестора, морао је да обавља један број мањих дужности и да најмање десет година служи као високи војни официр (војни трибун, лат. *tribunus militum*). Сва наведена наименовања су се изгласавала у народним

¹⁰⁵ G. J. D. Aalders, *нав. дело*, р. 71 овај детаљ узима као изразит пример Полибијеве идеализације римске државе.

¹⁰⁶ Полибије, *Историје* VI 15.

скупштинама, али право предлагања имао је искључиво Сенат. У пракси, овај привилеговани круг је нерадо примао нове чланове у своје редове и није се могао очекивати пријем ако постојећа већина сенатора то не жели. Ни богатство ни порекли нису сами по себи били довољни, мада су представљали неопходне предуслове. За ове породице, који су представљале елиту елите старог Рима, у савременој литератури је уобичајен израз *сенаторска аристократија*. У староримској књижевности они себе називају *бонима* (лат. *boni*, „добри“) и *оптиматима* (лат. *optimates*, „најбољи“). Врх сенаторске елите, који је обухватао само оне породице чији су припадници достигли ранг конзула, римски извори називају *нобилима* (лат. *nobiles*, „племенити“). Ова терминологија је јасан идеолошки израз начина на који су ови људи видели себе и свој статус. Полибије понекад преводи ове изразе на грчки (као ἀγαθοί и ἄριστοι) али чешће просто говори о сенаторима или римској аристократији, док нобиле не помиње.¹⁰⁷

Моћ Сената се, према Полибију, претежно огледа у две сфере: финансијској и спољнополитичкој. Без одлуке сената, новац се не исплаћује ни за једну намену. Посебну контролу су имали над фондовима намењеним за јавне радове, који су дељени сваке пете године, под надзором цензора. Сенат је одлучивао колико новца ће бити утрошено на одржавање и подизање јавних грађевина и којих. Комуникацију са представницима страних држава као и оним заједницама које су у савезу са Римом или под римским протекторатом, обавља искључиво Сенат. Активна дипломатија такође пада под надлежност Сената. „Ако треба упутити посланство у неку земљу ван Италије да посредује у помирењу, да неки савет, нареди нешто, прими предају града или земље или објави рат, Сенат и о томе води рачуна.“¹⁰⁸

Као што овлашћења Сената допуњују и, по потреби, ограничавају моћ конзула, тако и Сенат мора да прихвати ограничења која му намеће римски народ. Судска овлашћења народних скупштина захтевају од Сената да се у том погледу договара и прилагођава. Како је законодавна власт у рукама народа, он у теорији може да донесе одлуку о измени фундаменталних закона који дефинишу римски устав и да Сенату одузме његову моћ. Полибије, међутим, не испитује импликације ове тврдње а оне су уистину занимљиве: народне скупштине би тако могле, ослањајући се искључиво на своју законодавну моћ, да изместе равнотежу три елемента у римској држави и претворе је у нешто друго – на пример у демократију. Уместо тога, Полибије истиче могућност народа да угрози привилегије и лично благостање појединих сенатора – на пример да им повуче јавне привилегије, поништи право

¹⁰⁷ К. von Fritz, *нав. дело*, р. 107 (н. 3); А. Lintott, *The Constitution of the Roman Republic*, Oxford University Press, Oxford, 2002, р 167; В. McGing, *нав. дело*, pp. 184-185; F. W. Walbank, *нав. дело*, р. 679.

¹⁰⁸ Полибије, *Историје* VI 13; уп. F. W. Walbank, *нав. дело*, pp. 675-681.

на почасна места у позоришту или конфискује део имовине. Ту је и институција народних трибуна који заступају интерес обичног пука и могу да ставе вето (одатле потиче изворно значење овог термина) на сваку одлуку Сената коју виде као противну томе.¹⁰⁹

Полибије снажним речима наглашава мешовити карактер римског уређења. „Захваљујући њима, сви огранци државне управе, гледајући појединачно, толико су праведно и правилно уређени и регулисани да чак ни Римљанин не би могао са потпуном сигурношћу рећи да ли је римско уређење аристократско, демократско или монархијско.“¹¹⁰ Он, додуше, примећује да многи странци имају другачије мишљење, верујући да Сенат управља римском државом, пошто је у рукама сенатора спољна политика.¹¹¹ Међутим, он и сам на више места истиче премоћ аристократске компоненте и аристократски карактер римског друштва. На пример, поредећи Рим и Картагину, он примећује да је у Картагини народ добио највећи удео у власти (што је за њега знак опадања) док је у Риму Сенат најјачи.¹¹² На другом месту назива Рим „аристократском државом“ итд.¹¹³ Да ли Полибије не уочава ову недоследност или је реалност односа у римском друштву на крају крајева одбијала да се потчини једном теоријском моделу?

Изнета је и тврдња да ово заправо није недоследност, бар не из Полибијеве перспективе. Према овом схватању однос аристократске и демократске компоненте је у складу са специфичним функцијама које ове имају у мешовитом уставу. „Народ је имао свој глас у процесу доношења одлука али је расправа о њима припадала Сенату. Ово је, по његовом мишљењу, била права мера.“¹¹⁴ То што само Сенат представља државу у спољним пословима такође није за Полибија проблем, поготово ако имамо у виду начин на који описује утицај грчких народних скупштина на спољну политику. Када је су у питању мере које морају водити рачуна о свим тананостима међународне политике и суптилним детаљима дипломатског опхођења, простом пуку ту место није. Народ може да формулише државну политику у најширим оквирима, али одређивање детаља припада онима који имају много више знања и искуства.¹¹⁵

Паралела између Спарте, Картагине и Рима, као примера мешовитог облика, углавном се држи и када говоримо о аристократској компоненти. У Картагини је постојало тело

¹⁰⁹ Полибије, *Историје* VI 16.

¹¹⁰ Полибије, *Историје* VI 11.

¹¹¹ Полибије, *Историје* VI 13: „Због свега овог, ако би неко случајно дошао у Рим када су конзули одсутни, стекао би утисак да је римски устав сасвим аристократски. У то многи Хелени и краљеви заиста и верују, јер Сенат одлучује о скоро свим питањима везаним за њих.“ Уп. В. McGing, *нав. дело*, р. 181.

¹¹² Полибије, *Историје* VI 51.

¹¹³ Полибије, *Историје* XXXIII 14.

¹¹⁴ В. McGing, *нав. дело*, р. 188.

¹¹⁵ G. J. D. Aalders, *нав. дело*, р. 76-77; K. von Fritze, *нав. дело*, р. 138.

аналогно римском Сенату, које је бројало више стотина чланова. Латински писци обично и користе реч *senatus* за ово тело, наглашавајући сличност; грчки обично говори о „већу старца“ (γεροσβία). Не знамо како се попуњавало али вероватно је био по среди систем мање компликован од римског, можда просто кооптирање. Постојао је и старосни ценз, мада не знамо колики а мандат је био доживотан – баш као и код римских сенатора. Из сачуваних извора стичемо утисак да је ово тело у III и II веку п.н.е. управљало картагинском државом. Доносило је одлуке о рату и миру, мобилисало војску, расписивало порезе, бирало суфете.¹¹⁶ У Спарти је постојало тело које се такође назива γεροσβία. За разлику од великих тела попут римског Сената или картагинског већа старца, оно је имала свега 28 чланова и тај број је био сталан (уз два краља који су имали право да учествују у раду овог тела). Чланови су бирани од стране скупштине али је кандидате предлагала сама герузија. Старосна граница за пријем је била постављена високо (60 година) и мандат је трајао до смрти. Ово тело је доминирало спартанском политиком у најмању руку онолико колико је Сенат доминирао римском. Опадање моћи герузије у III веку и успон краљева за Полибија је знак последњег стадијума пропадања спартанског устава.¹¹⁷

Није изненађење да Полибије, који са страшћу критикује недостојне монархе, има много мање речи за недостатке појединачних аристократа. Када су Римљани у питању, ова суздржаност је последица опште тежње у његовом делу да се римска држава и њени представници не подвргавају критици, што ћу детаљније размотрити у следећем поглављу. Једини Римљанин чија се порочност помиње у сачуваном тексту – насупрот мноштва порочних неримљана – јесте Гај Ливије, заповедник римског гарнизона у Таренту, чија је склоност ка пићу играла улогу у паду града у Ханибалове руке.¹¹⁸ Ту и тамо, он ће некоме од римских војсковођа замерити погрешну одлуку,¹¹⁹ мада обично уз извесну дозу разумевања и без оштрих осуда. Много чешће, Полибије наглашава изванредне особине римских аристократа. Они су изузетно храбри: храброст је најважнија врлина у многим државама али је нарочито важна у Риму.¹²⁰ Корупција је међу римским аристократама готово непозната. „Код Римљана ништа није срамотније од примања мита и богаћења на непоштен начин.“¹²¹ Они су у принципу непоткупљиви а ако се неки испад у том смислу и деси, он се кажњава смрћу.¹²² Све ове добре особине читаоцу предочавају благотворно дејство најбољег државног

¹¹⁶ В. Н. Warmington, *нав. дело*, р. 122.

¹¹⁷ F. W. Walbank, *нав. дело*, рр. 734-735.

¹¹⁸ Полибије, *Историје* VIII 27.

¹¹⁹ На пр. Полибије, *Историје* I 21; I 36; III 104-105.

¹²⁰ Полибије, *Историје* XXXI 29.

¹²¹ Полибије, *Историје* VI 56.

¹²² *Исто*.

уређења, које је привилегија Римљана.

Похвала упућених конкретним римским аристократама у тексту има у изобиљу. Двојица Сципиона су одабрани као најбољи примери људи које ствара аристократско друштво. Старији Сципион био је великодушан и дарежљив човек, оштроуман и трезвен, скоцентрисан на оно што је тренутно најважније. Од ране младости је био одличан војник и потпуно неустрашив; са 17 година је постигао први подвиг у боју.¹²³ Као војсковођа је био апсолутно непобедив, од почетка свестан да успеси Картагињана против Римљана не долазе од веће храбрости већ само од лукавства, издаје савезника и римских грешака.¹²⁴ Уживао је такав углед да, када је једном неки љубоморни ривал покушао да га оптужи пред народом, грађани су одбили да то слушају и скупштина се разишла.¹²⁵ Сципион Емилијан се није истакао тако рано као његов славни предак, али је такође од ране младости показивао способност, амбицију и племенито васпитање.¹²⁶ Када је у Риму почело велико разметање богатством међу омладином (после пада македонске краљевине), Сципион је одбацио општи тренд и наставио да живи скромно, посвећен свом образовању,¹²⁷ а великодушност је показао тако што је поделио велики део наслеђеног богатства.¹²⁸ Непрестано се припремао за јавну и војничку каријеру – када је ова најзад почела, за неколико година је превазишао све своје савременике, изједначивши се са својим славним имењаком.¹²⁹ И овде треба имати у виду тесну везу између квалитета државног уређења и моралности појединаца које оно подстиче, на чему Полибије јако инсистира. Готово да не може бити већи контраст између ових римских аристократа и лошег примера који пружају типични хеленистички краљеви. То је уједно и јасна порука о квалитетима и ограничењима два облика владавине. Неукусном луксузу хеленистичких краљевских процесија, Полибије супротставља помпу и свечану озбиљност погребња угледних римских аристократа. Сахрана истакнутог племића је прилика да се сви подсети на његове заслуге и да се омладина инспирише да ради у јавном интересу.¹³⁰

¹²³ Полибије, *Историје* X 3.

¹²⁴ Полибије, *Историје* X 6.

¹²⁵ Полибије, *Историје*

¹²⁶ Полибије, *Историје* XXXI 24.

¹²⁷ Полибије, *Историје* XXXI 25.

¹²⁸ Полибије, *Историје* XXXI 27.

¹²⁹ Полибије, *Историје* XXXI 29; уп. А. М. Eckstein, *нав. дело*, pp. 8-9.

¹³⁰ Полибије, *Историје* VI 53-54.

4.5 Елементи демократије

Према демократском елементу у било којој држави Полибије показује велику резерву. Могућност да необразована маса обичних људи узме сву моћ за себе и претвори државу у дивљу владавину гомиле, њему је увек негде у свести. С друге стране, било му јасно да је републикански облик владавине у коме народ уопште није заступљен проблематичан и тешко одржив. То је било у складу са основним схватањима грчке политичке филозофије: претерана моћ маса је штетна али њихово потпуно искључивање је друга крајност, подједнако лоша. У претходном грчком политичком искуству само отворена тиранија или екстремна олигархија су потпуно искључивале утицај народа на доношење одлука. Умеренија олигархија, попут оне Тераменове коју хвали Тукидид, остављала је институционални простор кроз који је већина грађана могла да каналише и изражава властите жеље и интересе. Тако и Полибије у својој интерпретацији мешовитог облика даје праву меру народног учешћа у власти али ни зрнце више него што је неопходно.

Када говори о начину на који је моћ народа представљена у Риму, Полибије прави неке од највећих пропуста и прећуткивања у читавом свом делу. Није лако разумети и објаснити зашто. У следећем поглављу ћу се детаљније бавити овим проблемом, али одмах морам да нагласим да је оно што Полибије пише о конзулима и Сенату, уз извесне пропусте, бар формално коректно. У случају институција које представљају народ ни то није случај. Заправо, изузев трибунског звања, Полибије ове институције и не спомиње већ користи опште изразе „народ“ (δῆμος) и „скупштина“ (грч. σύλλογος, али никада у VI књизи).¹³¹ Читаоца неупућеног у римске институције – а то је морао бити просечан Полибијев грчки читалац – ова терминологија ће неизбежно навести на погрешне закључке. Такав читалац ће мислити да постоји једна институција која представља народ и да та институција функционише слично грчким народним скупштинама. Оба закључка би била погрешна: Римљани су имали врло сложен систем различитих скупштина, које су гласале о различитим питањима, на различит начин и имале другачија правила сазивања и изјашњавања. Установе попут конзула и Сената су имале знатне могућности, формалне и неформалне, да манипулишу радом ових скупштина и да усмеравају њихове одлуке.

Ово је тачка на којој је најтеже било повући аналогију између три примера мешовитих облика и то може бити разлог зашто је Полибије ове римске институције приказао крајње поједностављено. Ликургова Спарта имала је једну архаичну верзију грчких војних

¹³¹ Термин ἐκκλησία, уобичајен за грчке народне скупштине, Полибије никада не користи за одговарајуће римске установе.

скупштина (грч. ἀλέλλα) у којој су се окупљали сви Спартијати стари најмање тридесет година. Чланови скупштине нису имали право да подносе предлоге нити да говоре, то је право припадало искључиво краљевима, геронтима и ефорима. Скупштина је могла само да прихвати (виком, без бројања гласова) или одбаци понуђен предлог.¹³² Ништа слично није постојало у Риму. За Картагину смо слабије обавештени али је јасно да је поседовала само један облик народне скупштине који је могао да одлучује о највишим државним питањима уколико су водећи органи били у несагласју.¹³³ Полибијеве речи упућују на закључак да је у III веку п.н.е. моћ картагинске скупштине била у порасту – управо у периоду када се у Риму одвија осека народног утицаја.¹³⁴

Каква све овлашћења Полибије приписује римском народу? Његов први одговор изненађује: доношење одлука о почастима и овлашћењима. Као да је очекивао да ће читалац поставити питање важности овог сегмента, Полибије одмах додаје: „Наиме, само он (sc. народ) одлучује о почастима и казнама, које једино држе на окупу и краљевине и републике и, уопште, читаво људско друштво. Заиста, тамо где људи не знају шта значе почасти и казне, или знају, а неправилно се њима користе, тамо се ниједан државни задатак не може правилно обавити.“¹³⁵ Народ има и судска овлашћења и само он може досудити смртну казну. Затим, народ бира магистрате, „што је у свакој држави најлепша награда за врлину.“ Законодавна власт такође припада народу. На крају, одлуке о рату и миру, као и сви међудржавни уговори које прихвати Сенат, нису валидни док их народ не потврди.¹³⁶ Састављајући овај списак народних моћи, Полибије као да је кренуо од најмање битних ка важнијим.¹³⁷

„Зато би се, узмемо ли у обзир оволика овлашћења с правом могло рећи да народ има највећи удео у управи, те да је римска држава демократска.“¹³⁸ Али не, постоје одговарајуће снаге које зауздавају претерани утицај народа и спречавају злоупотребе и с те стране. И овде Полибије те механизме приказује као могућност појединачних елемената да оспоравају и повређују оне друге, због чега сви увек радије бирају сарадњу. Право цензора да, уз одобрење Сената, издају новац за подизање и одржавање јавних грађевина, као и издавање закупа на рибњаке, царине, руднике и државну земљу јако је битно за обичне грађане, јер мноштво људи економски зависи од тих мера. Сенат одлучује о свим условима ових мера, укључујући ту и висину новца. Не наводећи детаље, Полибије додаје да постоје још многе ствари у

¹³² Ц. Б. Бјури, Р. Мигс, *нав. дело*, стр. 163-164.

¹³³ В. Н. Warmington, *нав. дело*, р. 123.

¹³⁴ Полибије, *Историје* VI 51.

¹³⁵ Полибије, *Историје* VI 14.

¹³⁶ *Исто*.

¹³⁷ F. W. Walbank, *нав. дело*, pp. 681-684, 687-690.

¹³⁸ Полибије, *Историје* VI 14.

којима Сенат може да нанесе штету народу, ако то баш жели. Из редова сенатора се бирају судије за јавне и приватне парнице, дакле оне које у највећој мери погађају обичне људе. „Како су на тај начин сви препуштени Сенату на милост и немилост, па се плаше да ће им можда бити потребна њихова помоћ, чувају се ометања и супротстављања њиховим одлукама. Такође, Римљани се нерадо супротстављају и намерама конзула јер на походу и појединачно и сви заједно потпадају под њихову власт.“¹³⁹

Дакле, ако се народ супротстави Сенату, сенатори ће грађане оставити без извора прихода а светиће им се и кроз судске пресуде? Као и случају односа између конзула и Сената, ово је чисто хипотетичко разматрање, без ослоњања у стварном политичком искуству. Када би дошло до сукоба између народа и сенаторског staleжа (зашта постоји обиље примера, и пре и после Полибијевог времена) он би се водио на сасвим другим пољима. „Полибијево необично, на моменте готово неозбиљно, образлагање ограничавања моћи народа од стране сенатских ‚очева‘ представља у потпуности измаштан начин да се избегне један конкретан правни и политички проблем. Али аркадски историчар је овде донео свесну и прорачунату одлуку да игнорише своје исцрпно познавање римске повеснице које би му дало сасвим другачији одговор.“¹⁴⁰ И на овом месту Полибије подразумева да би у случају сукоба између елемената који суделују у управљању државом свака страна остала у оквиру институционалне борбе. Народ би доносио одлуке против интереса Сената, нашта има потпуно право, Сенат би изгласавао *consulta* противно интересима већине грађана и тако им враћао мило за драго. Али историчар ставља до знања да се то не дешава и да хармонију римске државе ништа није нарушило дуго времена.¹⁴¹

Из наративног дела Полибијевих *Историја* римски народ је углавном одсутан. Конкретни Римљани су војсковође, официри, посланици или сенатори, никада припадници народа. Када истиче светао пример демократског државника, Полибије га не узима из римског друштва. За њега је то Филопмен, ахајски државник, а не неки од истакнутих народних трибуна III и II века п.н.е.¹⁴² Надаље, мада Сенат и конзули редовно фигуришу у тексту, народне скупштине се ретко спомињу изван VI књиге а народни трибуни још ређе. О њима се говори узгредно, обично да се нагласи јединство римског друштва пред опасношћу или да се подвуче углед неког истакнутог појединца.¹⁴³ Једини пример самосталне одлуке народа заправо је антипример, када су Римљани, понети преувеличаним вестима о успеху

¹³⁹ Полибије, *Историје* VI 17.

¹⁴⁰ G. J. D. Aalders, *нав. дело*, р. 82-83.

¹⁴¹ Уп. F. W. Walbank, *нав. дело*, р. 691: „Не постоји ни траг народног законодавства које би било уперено против Сената, од почетака Ханибаловог рата па све до трибуната Тиберија Граха.“

¹⁴² Полибије, *Историје* XXIII 12-13.

¹⁴³ На пр. III 86, 118 или XXIII 14.

команданта коњице Марка Минуција у борби са Ханибалом, овоме дали звање диктатора (поред постојећег диктатора Фабија што је, строго говорећи, била незаконита мера). Резултат је била подела активне војске на два корпуса и два логора између којих није постојала одговарајућа сарадња; Ханибал се постарао да овај римски пропуст буде брутално кажњен.¹⁴⁴ Порука је јасна: емотивност и брзоплетост масе нису пожељни у тако деликатној ситуацији каква је велики рат. Читалац не стиче утисак да римски народ узима активно учешће у историјским догађајима о којима се говори у делу. Вероватно је Полибије и то видео као праву меру. Спољна политика и вођење рата је подручје које природно припада аристократији, где се доносе одлуке које захтевају знање, искуство и хладнокрвност. Што се тиче спољне политике, народ одобрава одлуке коју су већ донете а у случају рата фигурише само као тиха маса неименованих војника. Њихов задатак је да буду дисциплиновани и послушни, да раде оно што им заповедници кажу и да дају животе када је то потребно. Историчар све то подразумева и не налази за потребно да тиме оптерећује читаоца.

За Полибија римска држава представља најсавршеније остварење идеала мешовитог уређења. У том погледу она је постигла више и од Спарте и од Картагине, док остале државе не заслужују ни да се пореде. Три основна елемента римског система су у савршеној равнотежи, сваки има велики удео у моћи а ипак постоје снажни и непоколебљиви механизми, који спречавају нарушавање равнотеже и претерано јачање једног од елемената. У пракси, закључује Полибије, римска држава је постигла и више од тога. Три елемента римског система никада не долазе у међусобан сукоб. Њихове односе карактерише међусобно поштовање, што римском решењу даје јединствен квалитет. „Иако сваки део државне управе има толике могућности да омета друге или да сарађује с њима, њихово јединство је у свим случајевима на одговарајућем нивоу, те се не може пронаћи бољи облик устава од римског.“¹⁴⁵ Уосталом, ништа мање се и не очекује од најбоље варијанте најбољег облика владавине. Да ли је, међутим, ова оцена уопште тачна? Њену истинитост као и читав комплекс питања у вези раскорака између Полибијеве политичке теорије и стварности античке римске државе, испитаћу у следећем поглављу.

¹⁴⁴ Полибије, *Историје* III 103-105.

¹⁴⁵ Полибије, *Историје* VI 18.

5 – ПОЛИБИЈЕВА ПОЛИТИЧКА ФИЛОЗОФИЈА И РЕАЛНОСТ РИМСКЕ ДРЖАВЕ

Као ретко који писац у антици, Полибије инсистира на „прагматичком“ карактеру свог дела. Оно није намењено забави или изазивању емотивног ефекта код читалаца, али циљ му није ни елементарно информисање људи неупућених у светску историју. Не, Полибије има у виду важнију и боље одабрану публику, људе који припадају (пре свега грчкој) елити и који ће на основу његовог дела и примера датих у њему, стицати образовање од непосредне важности за вођење државних послова. Може се рећи да је дело првенствено намењено војним заповедницима и професионалним политичарима, двома групама између којих у Полибијево време није била повучена оштра граница раздвајања. У светлу тако постављеног циља, није изненађење да Полибије јако држи до фактографске прецизности свог дела и до утемељености интерпретација. На више места у тексту он крајње озбиљно обзнањује своју посвећеност тачности онога што износи те реалности и трезвености својих објашњења и тумачења. Из те позиције он и напада своје претходнике (велику већину историчара које помиње) јер на неком нивоу нису били дорасли задацима које су себи поставили. Сасвим отворено и без икакве лажне скромности, Полибије је веровао да је у том погледу далеко изнад њих.

Вековима су образовани Европљани узимали Полибијеве тврдње и тумачења здраво за готово. Од Ренесансе па до средине XIX века, Полибије је уживао репутацију једног од највећег историчара и *филозофа* антике. У XVIII веку, када је његова слава била на врхунцу (у исто време када и Плутархова, нимало случајно) сматран је највећим грчким историчарем, већим и од самог Тукидида, док је као политички филозоф у најмању руку био достојан настављач Аристотела. Његова шеста књига сматрана је најбољим есејем из практичне политичке филозофије који је антика дала, у коме је, с генијалном интуицијом и савршеним познавањем материје, био ухваћен тај јединствени квалитет који је поседовала римска држава. Мало ко од Полибијевих читалаца је сумњао да је он дао дефинитиван и тријумфалан одговор на питање успона Рима до светске силе, одговор коме се ништа није могло додати.

Како је идеализам XVIII века уступио место аналитичности и скепси XIX века, Полибијеву репутацију је било све теже одржати. Поуздано знање о римској антици се увећало вишеструко: појавили су се нови налази античких рукописа (међу њима и Цицеронова *Држава*), нови натписи, нови папируси. Све то је омогућило да се многе Полибијеве тврдње, поготову оне које су се тичале детаља функционисања римске државе и њених институција, провере на основу независних извора. У току овог процеса, који је често

откривао његова преувеличавања, идеализације, па и грешке, било је све теже поклањати му поверење на стари начин. Напослетку, велики немачки правник и историчар, Теодор Момзен (Theodor Mommsen, 1817-1903), без сумње највећи познавалац античког Рима у XIX веку, на драстичан начин је оспорио Полибијев ауторитет у сфери политичке теорије. Истина, Момзен је имао и много речи похвале за Полибија као историчара: он је био истинољубив и налазио се у јединственој позицији да дође до информација. У наративним књигама фактографију је износио верно и имао добро разумевање материје коју излаже. Но, чим би прешао на теже и у већој мери аналитичке проблеме, Полибијеви недостаци би се показали у пуној снази. Са карактеристичном оштрином, Момзен је закључио: „Његова обрада свих проблема у којима право, част или религија играју неку улогу, не само да је плитка, већ у потпуности лажна.“¹ То је нарочито било карактеристично за VI књигу. По Момзену, то је била најмање успела целина у читавом тексту, псеудополитички есеј на граници фикције. Он је применио беживотно, механицистичко објашњење на жив друштвени и политички систем. Пошто се овај није покоравао вештачкој природи решења, Полибије је без зазора прекројио неке детаље римског устава а друге прећутао, како би се уклопиле у ову, по Момзену, „наказну шему“. И даље: „Овај, чисто механички, покушај објашњења, којим Полибије замењује праву политичку филозофију, на моменте добија очајничке размере. На пример, тешко да се игде може наћи ступиднија политичка конструкција од ове, која изванредни устав Рима изводи из произвољне мешавине монархијских, аристократских и демократских елемената. Његово схватање узрочности је овде, као и свугде, болно наивно и лишено сваке назнаке имагинације.“² За разлику од већине стручњака који су се бавили овим питањем пре и после њега, Момзен је веровао да је Полибије своје дело наменио не грчкој публици, већ управо ограниченом кругу Римљана из сенаторског сталежа. Намера да се допадне тој циљној публици неизбежно је скренула оно што је требало да буде солидна и поуздана војно-политичка историја, ка похвалном спису којим се некритички уздиже римска држава и њени успеси. Тако је, на пример, пристрасан и непријатељски портрет Ханибала, за који је Полибије морао знати да не одговара истини, заправо један неопходан уступак римској публици. Срећом, ово се мало одразило на излагање у наративним књигама, па смо упркос свему добили рад препун вредних информација.

Момзенове тврдње су изазивале својеврстан шок међу образованим савременицима, али његов ауторитет је био такав их нико није могао игнорисати. Он је био у позицији да, користећи се новијим сазнањима о римској држави, укаже на бројне грешке и прећуткивања

¹ Th. Mommsen, *History of Rome IV: The Revolution*, trans. W. P. Dickson, Scribner, New York, 1911, p. 173.

² Исто, p. 174.

која красе VI књигу *Историја*. То је био почетак полемике о вредности VI књиге као анализе римског устава, која траје и данас. Мало је савремених аутора који придају апсолутну вредност овом делу Полибијевог текста, на начин на који то чињено пре Момзенове критике. Чак и они који бране аркадског историчара по овом питању, а они су у мањини, чине то уз неизбежне ограде и прихватања његових грешака. У том смислу, следећи Полибијеве властите тврдње о карактеру прагматичке историје, сматрам да је неопходно да сравним његову анализу са данас познатим чињеницама о римској држави и њеним институцијама, и да понудим објашњење за ова одступања и неслагања. Не може бити свеједно да ли су огледи из политичке теорије, попут VI књиге, чврсто утемељени у стварности или представљају производ имагинације аутора.

5.1 Развој римске државе и њених институција до II века п.н.е.

У шестој књизи *Историја* Полибије је дао неку врсту институционалне историје римске државе. Нажалост, овај део књиге је готово у целини изгубљен што поставља велике тешкоће и онима који би Полибија критиковали и онима који би га бранили. Без тумачења како је римска држава доспела до пуне форме, не може бити говора о комплетном сагледавању онога што Полибије покушава да каже. Но, враћајући се још једном на Момзена, многи савремени истраживачи се ослањају на његову претпоставку да је ексурс о старој римској историји који даје Цицерон у другој књизи *Републике* у великој мери изведен уз помоћ Полибија. Филолози и историчари су посветили много пажње овом тексту у покушају да докажу или оповргну ову тврдњу и преовлађујуће мишљење данас сматра да је оно тачно. Цицерон на више места обзнањује свој дуг Полибију,³ укључујући и похвалу прецизности аркадског историчара када су у питању фактографски подаци за рану римску историју, попут тачних датума.⁴ С друге стране, Цицерон јасно наводи и друге изворе попут Платонових дела⁵ и Катонових *Почетака (Origines)*,⁶ као и дела неких (неименованих) римских анализата.

³ Уп. Цицерон, *Држава* I 34 (употребљена издања: Cicero, *On the Commonwealth and on the Laws*, trans. J. E. G. Zetzel, Cambridge University Press, Cambridge, 1999; Цицерон, *Држава*, прев. Б. Шијачки-Маневић, Плато, Београд, 2002).

⁴ Цицерон, *Држава* II 27.

⁵ Цицерон, *Држава* I 65-68.

⁶ Цицерон, *Држава* II 1-3.

У наставку сам се определила за тумачење које свако помињање циклуса промене државних уређења и мешовитог облика у Цицероновом тексту изводи из Полибија.⁷

У том случају, можемо да тврдимо да је Полибије покушао да на примеру ране римске историје прикаже постепено настајање мешовитог облика, као и да изложи (готово) потпуну путању анакиклозе. Говорећи о почецима Рима, Цицерон преузима биологицистички модел, препознатљив и код Аристотела и код Полибија.⁸ Ромулова владавина је приказана као стадиј примитивне монархије али и почетак краљевске власти. Ромул је власт над примитивном пастирском заједницом преузео захваљујући физичкој снази и храбрости. Пошто је довољно ојачао и поразио моћног краља Алба Лонге, он је основао Рим и прва држава је створена.⁹ Следи екскурс о оснивању Рима, с посебним освртом на изванредан географски положај града, који у целини јако личи на Полибијева излагања о многим градовима.¹⁰ Ромулово уређење раног Рима пореди се с Ликурговим законодавством у Спарти – поново, у питању је поређење врло карактеристично за Полибија.¹¹ После Ромулове смрти, Сенат, институција створена од стране Ромула и испуњена најбољим људима, покушао је самостално да влада али то је изазвало огроман отпор обичних Римљана који су били задовољни претходним монархом и захтевали новог, који би му био достојан наследник. Већ на овом кораку се види нарочити квалитет римске државе која, мада и даље у својим дечијим данима, превазилази сва грчка решења.¹² Уместо грађанског сукоба или успостављања аристократије, сенатори су створили нешто јединствено, што ни Ликургу није пало напамет – изборну монархију. Краљ ће постати онај за кога се већина сенатора и припадника народа сложе да је најбољи. „У то време, иако млад, народ је ипак схватио оно што је промакло Спартанцу Ликургу, који сматрао да краља не треба бирати – ако је то уопште и зависило од њега – већ га треба држати, какав год био, ако је пореклом од Хераклова рода. Наши преци, у то време још примитивни, схватили су да треба тражити краљевску врлину и мудрост а не род.“¹³

Следе владавине канонских изборних краљева: Нума Помпилије, Тул Хостилије, Анко Марције, Тарквиније Прикс и Сервије Тулије. Њихове владавине представљају краљевску фазу у римској историји.¹⁴ Цицерон преноси и занимљиву причу о пореклу краља Тарквинија

⁷ Ово закључују и К. von Fritz, *The Theory of the Mixed Constitution in Antiquity: A Critical Analysis of Polybius' Political Ideas*, Columbia University Press, New York, 1954, p. 289 и G. J. D. Aalders, *Die Theorie der gemischten Verfassung im Altertum*, Nakkert, Amsterdam, 1968, pp. 182-184.

⁸ Цицерон, *Држава* II 3 (2).

⁹ Цицерон, *Држава* II 4 (2).

¹⁰ Цицерон, *Држава* II 5-12 (3-6).

¹¹ Цицерон, *Држава* II 15 (9).

¹² Цицерон, *Држава* II 23 (12).

¹³ Цицерон, *Држава* II 24 (12).

¹⁴ Цицерон, *Држава* II 25-38 (14-23).

Приска. Он је наводно био син Демерата, протераног припадника владајућег клана у Коринту, и право име му је било Луције.¹⁵ Ова верзија, која сведочи о раном коринтском утицају у Етрурији и Лацију, не налази се у свим изворима који говоре о раној историји Рима.¹⁶ Један од сачуваних делића Полибијеве VI књиге садржи причу о Коринћанину Демерату, са свим детаљима које наводи и Цицерон,¹⁷ што је још једна потврда директне везе између ова два текста. Сасвим очекивано, владавина последње краља, Тарквинија Охолог, представља фазу нарушавања добрих принципа владавине и искривљење краљевства у тиранију.¹⁸ Владар је напустио бављење општим интересом и окренуо се сопственим прохтевима и задовољствима. Полибијев текст је изгубљен а Цицеронов на овом месту тешко оштећен, па не видимо која верзија пада монархије, од неколико које су постојале у римској традицији је одабрана од ових аутора. Негативно искуство с последњим краљем објашњава изразит антимонархизам, који је био уграђен у фундаменте римске државне идеологије: „Сада, после овог периода... Римљани су омрзли краљевско име исто онолико колико су туговали после смрти Ромула, или, да радије кажем, после Ромуловог нестанка. Па као што нису трпели да буду лишени краља, исто тако нису могли да, после Тарквинијева прогонства, поднесу чак ни помен краљевског имена.“¹⁹

Рана Република је приказана као фаза владавине аристократије.²⁰ Покушај узурпације децемвира, средином V века п.н.е., објашњен је као (краткотрајна) олигархија.²¹ За сада циклус промене државних уређења траје како бисмо и очекивали. Али онда еволуција римских институција доводи до правог мешовитог устава који траје све до Полибијевог (али не и Цицероновог?) времена. Двојца демократије и охлократије нема. Да ли треба да разумемо да је Полибије ставио тачку настанка мешовитог уређења на прелаз између олигархије и демократије? Или, као што неки истраживачи мисле, Цицерон донекле поједностављује Полибијево излагање, изостављајући неке важне етапе. У том случају, могли бисмо да претпоставимо постојање пуног циклуса промене на случају Рима, који, међутим, није одвео друштво у анархију и назад на примитивну демократију, већ га је уздигао ка нечем новом и бољем.²²

¹⁵ Цицерон, *Држава* II 34-35 (19-20).

¹⁶ Али уп. Ливије I 34 (употребљено издање: Tit Livije, *Istorija Rima od osnivanja grada*, prev. M. Mirković, Službeni glasnik, Beograd, 2012.); Дионисије из Халикарнаса, *Римске старине* III 47 (употребљено издање: Dionysius of Halicarnassus, *Roman Antiquities* II, trans. E. Cary, Loeb, Cambridge MA – London, 1939).

¹⁷ Полибије, *Историје* VI 11a.

¹⁸ Цицерон, *Држава* II 47-51 (26-27, 29).

¹⁹ Цицерон, *Држава* II 52 (30).

²⁰ Цицерон, *Држава* II 56-60 (32-33).

²¹ Цицерон, *Држава* II 61-62 (36-37).

²² В. McGing, *Polybius Histories*, Oxford University Press, Oxford, 2010, pp. 179-180.

Како и зашто? Тако што, за разлику од других држава, у Риму долазак нове етапе циклуса није значио и потпуно уништење пређашњег облика владавине. Општа полибијевска премиса римске посебности је поново присутна. У следећем одељку ћу детаљније размотрити Цицеронов дуг према Полибију али овде бих још само скренула пажњу на једну појединост која највероватније такође долази од аркадског историчара. Цицерон каже да су сва три саставна елемента мешовитог облика била присутна у римском друштву већ у доба краљева, а свакако у првим годинама републике, али да њихов однос још увек није био доведен у стање одговарајуће равнотеже.²³ Дакле, заматак мешовитог уређења је дуго био присутан, чекајући прави тренутак да проклија. Да ли је Полибије детаљније образложио ову оригиналну замисао (Цицерон у сачуваном тексту то не чини), остаје нам само да нагађамо.²⁴

На основу свега реченог можемо да истакнемо следећу хронолошку шему развоја мешовитог облика у Риму:

1	Примитивна монархија	-	753 – 717. п.н.е. (Ромулова владавина)
2	Краљевство	-	717 – 535. п.н.е. (следећих пет краљева)
3	Тиранија	-	535 – 509. п.н.е. (владавина Тарквинија Охолог)
4	Аристократија	-	509 – 451. п.н.е. (владавина Сената)
5	Олигархија	-	451 – 449. п.н.е. (владавина децемвира)
6	Мешовито уређење	-	од 449/448. п.н.е. па надаље
7	Мешовито уређење на врхунцу	-	од почетка Другог пунског рата (219. п.н.е.) и даље ²⁵

Колико ове фазе реално одговарају римском историјском развоју? Формално у знатној мери, суштински доста мање. Краљевство у Риму заиста је пало 509. године п.н.е. мада већина детаља које антички писци наводе о том догађају спадају у царство легенди.²⁶ Извесна слобода и непостојаност у третирању римских краљева могу се опростити и Полибију и Цицерону. Ово је најслабије позната етапа римске историје, о којој се мало тога поуздано може рећи.²⁷ Цицерон каже: „о том периоду скоро да су позната само имена краљева.“²⁸

²³ Цицерон, *Држава* II 52, 53с; уп. II 56 (32).

²⁴ В. McGing, *нав. дело*, р. 180.

²⁵ Датуми су дати на основу Цицероновог излагања (које је, може се претпоставити, у складу са Полибијем). Али подаци других писаца могу одступати од ових у некој мери.

²⁶ Најраширенија верзија је она коју даје Ливије, који се ослања на главни ток римске аналитичке традиције; уп. А. Molnar, *Rasprava o demokratskoj ustavnoj državi I: pravo na otpor tiraniji*, Samizdat B92, Beograd, 2001, стр. 79-81; V. Stanovčić, *Politička teorija I*, Službeni glasnik, Beograd, 2008, стр. 28.

²⁷ Уп. М. Мирковић, *Историја римске државе од Ромула, 753. године пре Христа, до смрти Константина, 337. године нове ере*, Службени гласник, Београд, 2014, стр. 77-83.

²⁸ Цицерон, *Држава* II 33 (18).

Прелаз из краљевства у тиранију је, међутим, једна од чвршћих упоришних тачака ове етапе и она се сасвим добро уклапала у модел анакиклозе. Исто се може рећи и за пад Тарквинија, какви год били стварни детаљи у вези тог догађаја. Међутим, тврдња да је изборна монархија јединствено откриће Римљана не стоји. У централној Италији средином I миленијума п.н.е. то је био раширен облик владавине а сличне институције постоје и другде на античком Медитерану.²⁹ Ако овај детаљ прошлости Италије није био познат Полибију, Цицерон је за њега морао знати.

Највећи проблем са горњом конструкцијом је сугестија да је, након успостављања мешовитог облика, у Риму било мало институционалних промена а да су унутрашњи сукоби потпуно нестали. Напротив, римски државни систем се развијао врло динамично од V до III века п.н.е. а овај развој је био диктиран бурним социјалним покретима и унутрашњим сукобима на тој бази. Плебејци су пет пута у овом периоду масовно одбијали послушност и проглашавала војни штрајк, одбијајући да иду у рат док се њихови захтеви не испуне. Највиша класа је такође била подељена између себе, преживевши један покушај рестаурације монархије и један покушај узурпације изнутра.³⁰ Социјалне поделе су почетком IV века п.н.е. нарушиле јединство римског друштва, велики део становништва су погодили економски проблеми, пре свега земљишно питање и дужнички проблем.³¹ О свему овоме су писали римски аналитици и више грчких аутора и Полибије је с тим морао бити упознат. Не једном у V и IV веку п.н.е. римска држава је била на ивици грађанског рата а много чешће су је погађале озбиљне унутрашње поделе. Што ове поделе нису отишле даље и разориле друштвено ткиво, као што је то био случај у I веку п.н.е., великим делом је заслуга вештине компромиса коју су показали припадници највише класе, као и честог притиска спољних опасности.

Ако је све наведено било познато Полибију (а и Цицерону), онда морамо закључити да је свесно одабрао да ове чињенице игнорише, јер би иначе оне угрозиле слику идеалног мешовитог облика чије су карактеристике стабилност и хармонија. До којих граница је Полибије био спреман да иде како би избегао нарушавање овог идеалног модела? Да бих то утврдила, потребно је да даље искорачим ка критичкој анализи његовог описа римске државе и њених институција.

²⁹ H. H. Scullard, *A History of the Roman World, 753 to 146 BC*, Methuen & Co, London, 1969, pp. 44-45.

³⁰ За детаљно излагање, вид. A. Drummond, *Rome in the Fifth Century: the Citizen Community*, in: F. W. Walbank, A. E. Astin, M. W. Frederiksen, R. M. Ogilvie (eds.), *The Cambridge Ancient History VII-2: The Rise of Rome to 220 B.C.*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006², pp. 212-241.

³¹ М. Мирковић, *нав. дело*, стр. 115-118.

5.2 Римски политички систем и друштvena стварност

Античке државе су носиле имена потпуно различита од модерних. Док данашње државе имена изводе из географских појмова и етничких одредница, евентуално уз неке назнаке облика владавине или унутрашње организације („краљевство“, „федерација“, „република“, „народна република“), древни политички ентитети су узимали називе по оним поједицима или групама који су носиоци моћи. Термини попут Египта, Асирије, Персије, Македоније, Рима или Атине увек и искључиво означавају географске појмове, никада државне организације. Уместо „Персијског царства“ у званичним документима те државе срећемо, на пример, Кира II или Дарија III, уместо „Македонског краљевства“ срећемо Александра III или Филипа V. Демократске републике носе етничке називе у плуралу, као што су „Атињани“ (Ἀθηναῖοι) или „Тебанци“ (Θηβαῖοι, никада: Атина, Теба), Ахајска лига је „Заједница Ахајаца“ (Κοινὸν τῶν Ἀχαιῶν) или просто „Ахајци“ (Ἀχαιοί), што обзнањује да се власт у овим државама почива на колективним одлука. Иза ове номенклатуре која је заједничка различитим културама и епохама стоји посебно, мање апстрактно схватање државе у односу на модерно. Власт је била поистовећена са државом.

Званичан назив римске државе у антици био је „Сенат и римски народ“ (*Senatus populusque Romanus* или, као официјелна скраћеница, *SPQR*). За доба републике, ово је тачан опис структуре моћи. Њу деле две компоненте али оне нису једнаке: редослед имплицира хијерархију, позиција Сената је доминантна. Назив је остао и у доба Римског царства, али сада је, сасвим у складу са новом политичком стварношћу, био неизоставно праћен именом владајућег августа.



Натпис на Титовом славолюку у Риму (I век н.е.): *Senatus populusque Romanus, Divo Tito Divo Vespasiani F(ilio) Vespasiano Augusto* („Сенат и римски народ, божанском Титу, сину божанског Веспасијана, Веспасијану Августу).

Полибије, међутим, говори о три компоненте које чине римску државу – монархијској, аристократској и демократској, које су, шта више, потпуно равноправне. На неким местима у тексту он ипак признаје премоћ аристократске компоненте, али остаје да их има три и да су подједнако важно. Велики простор у шестој књизи је посвећен доказивању да је римска држава окружење у којем преовлађују сарадња и договор и где се самовлашће (било појединца или институције) не толерише. Ова слика је у великом раскораку у односу на оно што сазнајемо из других извора, грчких и римских, књижевних и документарних. У тексту који следи указаћу само на важније и уочљивије примере ових одступања, поштујући редослед три компоненте који је задао Полибије.

За Полибија, двојица конзула представљају монархијску компоненту.³² Ово је тврдња коју је најлакше одбацити: овлашћења конзула су била строго регулисана и, у погледу свакодневног вођења државе, доста ограничена. Конзул је био носилац највише власти (*imperium*) али ова моћ није важила у границама града Рима, који је конзул могао да напусти и да се у њега врати само с овлашћењем Сената. Полибије греша када говори о овлашћењима конзула у погледу спољне политике или сазивања народних скупштина.³³ Довођење страних делегација пред Сенат било је чисто церемонијална дужност и обавља се само у нарочитим ситуацијама, када ранг државе из које делегација долази то налаже. Конзули нису спроводили одлуке скупштине или Сената, изузев ако се те одлуке нису директно тикале њих и њихове

³² Полибије, *Историје* VI 11.

³³ Полибије, *Историје* VI 12.

сфере компетенције. Строго говорећи, нису ни сазивали скупштине – то је чинио магистрат највишег ранга присутан у граду у тренутку када Сенат одлучи о сазивању скупштине. У ратним временима то је најчешће био један од претора. Основне концепте највише власти (*imperium*) и моћи магистрата (*potestas*) Полибије и не спомиње, а без њих је тешко разумети римско схватање власти и поделе одговорности.³⁴ Траг ових концепата се ипак назире у изјави да се „сви остали магистрати, изузев трибуна покоравају“ власти конзула.³⁵ То је тачан опис хијерархије почаста али, ако ово место треба схватити као право конзула да издаје наређења осталим магистратима и да им се меша у додељену надлежност, онда је то још једна груба грешка. Првобитна моћ конзула, одмах по паду краљева заиста је била велика: већина римских магистратура је настала одвајањем дела надлежности и овлашћења од конзулског звања. Конзули су имали важну судску власт, коју Полибије пропушта да спомене.³⁶ С друге стране, цивилне послове су обављали само изузетно.³⁷

Такође, Полибије греша када каже да је државна благајна потпуно на располагању конзула, „троше онолико колико сами одлуче – а квестор који их прати спремно извршава њихова наређења.“³⁸ Финансије римске државе су биле под чврстом контролом Сената који је одобравао новац за све јавне намене. Конзул који креће у војни поход би добио коначну суму за трошкове кампање; по истеку мандата полагао је рачун о овим трошковима. Исто важи и за средства која би конзули евентуално стекли у току похода (ратни плен, контрибуције савезника итд.). Најзад, увек су бирана два конзула, истоветних овлашћења на период од свега годину дана, а иста особа није могла бити изабрана два пута узастопно.³⁹

Но, постоји још један фундаменталан разлог зашто се конзули никако не смеју сматрати носиоцима монархијске власти. Конзули су долазили (пре I века п.н.е. практично без изузетка) из старих аристократских породица. Сами су били чланови Сената и настављали да то буду дуго након окончања мандата. Већ својим васпитањем ови људи су били кондиционирани да у Сенату виде средиште политичког живота и место на коме се треба борити за остварење личних амбиција: у оквиру Сената, никако мимо или против њега. „Рано је прихваћен обичај да конзул износи сваки предмет од значаја пред Сенат и он је имао моралну обавезу да следи његов савет, формално изражен као *senatus consultum*. Просечан званичник се никада не би усудио да оспори ауторитет тела састављеног од бивших магистрата, тела у коме ће и сам седети до краја своје каријере. А чак и ако је био тако смео

³⁴ М. Мирковић, *нав. дело*, стр. 136-137.

³⁵ *Исто*.

³⁶ Н. Н. Scullard, *нав. дело*, р. 101-103.

³⁷ М. Мирковић, *нав. дело*, стр. 138.

³⁸ Полибије, *Историје* VI 12.

³⁹ А. Lintott, *The Constitution of the Roman Republic*, Oxford University Press, Oxford, 2002, р. 94-98, 101-105.

да издржи овај морални притисак, њега би редовно блокирао један од трибуна.⁴⁰ У пракси, морални ауторитет Сената је најчешће био закон за конзуле и они су га следили, као што се и очекивало од њих, као припадника ширег аристократског колектива. Да се послужим полибијевском терминологијом, конзули и остали магистрати су били оличење аристократског принципа а не монархијског.

Полибијева грешка се може донекле ублажити ако је разумемо као ствар искривљене перцепције. Није једноставно превазићи нека дубоко усађена схватања и утиске, чак и када је човек живео годинама у другој средини. „Понајвише у улози заповедника војске или намесника провинције, конзул или претор би могао оставити утисак неке врсте краља, што је очигледно утицало на Полибијеву перцепцију конзулата.“⁴¹ Примарна улога хеленистичког краља је била функција војсковође; ни конзулов наступ у тој улази, баш као ни краљев, није био лишен знатног церемонијала и помпе. Шта више, до Полибијевог времена хеленистички краљевски церемонијал почиње да врши утицај на јавно држање римских војсковођа и других истакнутих Римљана, над чиме су конзервативаци попут Катона горко јадиковали. Слична конфузија је могла настати простим посматрањем намесника у провинцији, мада бисмо очекивали да Полибије буде изнад тога. Управа над провинцијама је третирана као нека врста временски неограничене војне окупације (чак и тамо где је становништво одавно било умирено и трупе нису биле присутне) где је проконзул или пропретор уживао сву власт војсковође над освојеном територијом. Али, из свих наведених разлога, таква перцепција би била погрешна.

Ни једног тренутка не треба изгубити из вида и врло изражену антимонархијску идеологију и традицију која је једна од најпостојанијих одлика римског друштва. Она је утицала и на римску спољну политику (генерална дистанца и негативно држање према хеленистичким краљевима, чак и савезницима) али је пре свега служила као штит против рестаурације монархије или ма ког облика владавине појединца. У римском друштву се нерадо гледало на уздицање појединца у односу на друге припаднике елите. „Свако понашање које би имплицирало да нека индивидуа себе сматра тако привилегованом да може да занемари норме које обавезују друге припаднике аристократије, било је ознака краља.“⁴² Такав појединац је ризиковао да буде друштвено изопштен, оптужен пред Сенатом или, просто, убијен. Ова дуготрајна идеолошка матрица попушта тек у Полибијево време и, парадоксално, његово дело је једно од сведочанстава тог процеса. Према Ливију, први на кога

⁴⁰ Н. Н. Scullard, *нав. дело*, р. 105.

⁴¹ А. Lintott, *нав. дело*, р. 193.

⁴² *Исто*, р. 194.

су гледали на такав начин а да није претрпео последице, био је Сципион, бар у последњим годинама живота.⁴³

Када је традиционални поредак у Риму најзад био уздрман, против њега нису устали активни конзули и проконзули. Из просте узурпације конзулских моћи није долазила никаква претња поретку. Моћни појединци који су могли да се супротставе Сенату своју снагу су базирали на неформалним изворима моћи, попут утицаја на масу сиромашних становника Рима и Италије (Тиберије и Гај Грах, Апулеј Сатурнин), ауторитета победоносног војног командата, који је велики број активних војника и ветерана био спреман да следи (Гај Марије, Корнелије Сула, Гнеј Помпеј), или поседовања огромног материјалног богатства и личних веза (Марко Крас). Тек када су се сви наведени инструменти моћи најзад окупили у рукама једног човека – био је то Гај Јулије Цезар – владавину сенаторске аристократије је дошао крај. Али то је била трансформација римске државе потпуно другачија од оне коју је Полибије предвидео.

Сенат је за Полибија оличење аристократског принципа, што је свакако тачна опсервација. На први поглед, све тврдње о моћи Сената делују чудновато неутемељено. Овлашћења Сената, строго говорећи, не залазе ни у извршну ни у законодавну сферу. „Сенат није био законодавни орган у време републике, нити је имао прецизно одређена извршна овлашћења.“⁴⁴ Међутим, важнији од било каквих формалних овлашћења је неформални ауторитет Сената, о коме сам већ нешто рекла. Није имао законодавна овлашћења али би у пракси већина предлога била разматрана пред Сенатом, пре него што би коначан текст био изнет пред скупштину ради потврде. Уколико римско друштво није пролазило кроз неку посебну кризу и подвојеност, препоруке Сената (*senatus consulta*) третиране су као закон од стране других тела и магистрата. Заправо, Сенат је био централно тело и извршне власти. Није постојала друга инстанца која би управљала, координисала и, по потреби, зауздавала понашање магистрата. Одлуке о рату и миру у начелу су доносиле народне скупштине али у пракси, у свим познатим примерима између IV и II века п.н.е., скупштине су следиле сенатску препоруку о том питању. Сви други детаљи дипломатске и спољнополитичке активности су били у надлежности Сената, тако да је временом напуштена и пракса да се сенатске одлуке о овим питањима потврђују.

Али појам аристократске власти и аристократског елемента много је шири од самог Сената. Заправо, може се тврдити да су *све* римске институције биле дубоко прожете аристократским духом. То важи за магистратуре које су пре свега сматране за почаст (*honor*)

⁴³ Ливије, LIX 18.

⁴⁴ А. Lintott, *нав. дело*, р. 196.

– њих није пратила плата или било какав други опипљив бенефит. Подразумевало се да могу да их обављају само имућни људи а систем номиновања и *cursus honorum* су се старали да то увек буду и људи одговарајућег порекла и одгоја. Нешто слично се може тврдити и за скупштине чији је рад био под строгим надзором Сената и магистрата и које су биле утемељене тако да владајућа аристократија има снажан утицај на исход гласања. Ауторитет аристократије био је ојачан монополом на свештеничке положаје, што је у пракси значило контролу јавне религије и култног календара, како је и Полибије приметио у VI књизи.⁴⁵ Дакле, аристократска компонента (за разлику од монархијске) свакако је била присутна у римској држави али је поседовала несразмерно велики удео у моћи, тако да се о балансу и равноправности између компоненти не може ни говорити.

Полибије мало тога каже о римским магистратима, мада одређена места у тексту откривају да је с овом темом био добро упознат. У сачуваном тексту нема ни речи о преторима (*praetores*), највишим магистратима после конзула, који су имали високе судске и војне функције, а после основног мандата би, као и конзули, добијали намесничка задужења у провинцијама. Квестори (*quaestores*) и цензори (*censores*), два фундаментална звања, помиње се тек спорадично, без детаљнијег разматрања места које они имају у римском систему. Ни о едилима (*aediles*), високим магистратима чији је задатак била брига о практичним аспектима свакодневног функционисања града Рима, у Полибијевом тексту нема ни помена. Диктатор (*dictator*) спомиње се узгред и није укључен у разматрања у VI књизи. Полибијев исказ о диктатору садржи још једну грешку,⁴⁶ пошто у Риму избором диктатора нису укидане постојеће магистратуре, већ су наставиле да постоје и делују. У целини, исправно би било рећи да од свих магистрати Полибије само конзуле, као оличења монархијског принципа, сматра вредне озбиљног разматрања.⁴⁷

Једини изузетак од последње тврдње су народни трибуни, које Полибије види као део демократског елемента. То је формално тачно, трибуни су уведени почетком V века п.н.е. како би заштитили права плебејаца који у тадашњем систему још нису имали властите представнике. Тачно је и наведено да трибуни нису потчињени конзулима,⁴⁸ док је погрешно наведено да могу да блокирају одлуке Сената које нису у складу са интересима народа.⁴⁹ Трибуни су могли да блокирају одлуке магистрата, а седницама Сената су присуствовали, формално као представници народа. Могли су да сазивају седнице Сената и плебејске

⁴⁵ Полибије, *Историје* VI 56; уп. А. Lintott, *нав. дело*, р. 198

⁴⁶ Полибије, *Историје* III 87.

⁴⁷ В. McGing, *нав. дело*, р. 184.

⁴⁸ Полибије, *Историје* VI 12.

⁴⁹ Полибије, *Историје* VI 16.

скупштине. За разлику од свих осталих виших звања (трибуни технички нису били магистрати), они нису били сенатори нити су могли да на ту част претендују после избора за трибунско звање. Међутим, током римске историје, подела на патриције и плебејце губила на значају. У Полибијево време ови изрази су увелико анахрони (немају више социјалну конотацију) и не користи се у свакодневном говору. Породице које су тада чиниле сенаторску аристократију биле су и патрицијског и плебејског порекла. Тако је и звање трибуна је постепено инструментализовано од стране више класе. Уколико није био задовољан одлуком неког магистрата, Сенат је могао да изгласа *consultum* којим је позивао трибуне да заштите постојећи поредак, увек би се један или више њих (било је десет народних трибуна) одазвао и зауставио нежељену одлуку. У Полибијево време овлашћења трибуна су често служила као важан додатак моћи Сената.⁵⁰

Када говори о демократској компоненти и римском народу, Полибије прави највеће грешке и највећа изостављања која је, уопште узевши, јако тешко објаснити. „Његово тумачење права и опсега демократског елемента у римском уставу представља болно место за сваког познаваоца римских политичких старина.“⁵¹ Он говори о „народу“ (δῆμος) и „скупштини“ (σύλλογος) као да су ови појмови јасни сами по себи и да не захтевају посебан коментар. Типичан читалац, антички и модерни, из тога схвата да то и јесте тако и да је у Риму постојала само једна скупштина, слична одговарајућим грчким институцијама, попут атинске еклесије. То је све врло далеко од истине: римска држава је имала чак **четири** типа народних скупштина различитих по овлашћењима, начину сазивања, устројству и методологији гласања. Ова ситуација је била резултат дуготрајног и сложеног институционалног развоја о чему нам антички писци дају мноштво података, али не и Полибије. Ово прећуткивање с Полибијеве стране више је него збуњујуће. „То је помало као када бисмо говорили о политичком систему Сједињених Америчких Држава не правећи разлику између, на пример, Конгреса, Сената, федералне владе, појединачних савезних влада, већ би све то називали ‚владом‘.“⁵² Мислим да се као наивна могу одбацити сва објашњења која овај пропуст тумаче Полибијевим незнањем или неразумевањем римског политичког система. То је ипак морала бити свесна одлука.

Укратко, основни видови римских скупштина биле су куријатска (*comitia curiata*), центуријатска (*comitia centuriata*), трибутска (*comitia tributa*) и плебејска скупштина (*concilium plebis*). Куријатска скупштина потиче још из времена краљева и могуће је да је у

⁵⁰ А. Lintott, *нав. дело*, р. 121-128.

⁵¹ К. von Fritz, *нав. дело*, р. 37.

⁵² В. McGing, *нав. дело*, р. 184.

давнини то био једини облик скупштине који је, између осталог, имао право да бира краља. Била је организована по систему курија (као и остали облици скупштина, добила је име по организационом принципу), прастарих субетничких јединица којих је било укупно тридесет – сваки стари римски род (*gens*) припадао је једној од њих. Овај вид скупштине је преносио највишу власт на већ изабране магистрате и потврђивао преношења имовине и прихватао и одбијао завештања. У почетку најбитније, временом губе на значају. У време позније републике, куријатске скупштине су претворене у пуку формалност и извођене су ритуално – по један ликтор би представљао сваку од курија и аутоматски би потврђивао одлуку коју је Сенат донео о датом питању. Центуријатска скупштина је створена реформом једног од последњих краљева и у свом раду је следила војну организацију. Њу су чинили грађани који служе као војници и, у складу с тим, заседала је ван града, на Марсовом пољу. Бирала је све магистрате који су имали *imperium* (конзули и претори), доносила одлуке о објави рата и склапању мира и служила као највиши суд у случајевима велеиздаје, кукавичлука и некомпетентности у рату. Трибутска скупштина је била организована по основним територијалним јединицама званим трибе (*tribum*, „племе“). Она је бирала ниже магистрате, потврђивала уговоре са другим државама и била основно законодавно тело. Плебејска скупштина, такође организована по систему триба, дуго је постојала као вид неформалне скупштине плебејаца коју није признавао Сенат. Тек Хортензијевим законом (*Lex Hortensia*) из 287. пре н.е. она може да доноси правоснажне одлуке, без накнадне потврде Сената. Ова скупштина је бирала народне трибуне и едиле; такође је судила магистратима који су оптужени да су се огрешили о римски народ.⁵³

За разлику од Сената и грчких народних скупштина, римске скупштине нису биле места на којима је вођена дискусија. Ни у једном облику римских скупштина обичан грађанин није могао да износи предлог или да уопште говори. Маса грађана је могла само да гласа о понуђеним предлозима, након што је саслушала говор предлагача (један од магистрата или сенатора). Начин на који се гласало у скупштинама такође чини њихов демократски карактер проблематичним. За куријатске скупштине сам већ објаснила да су временом сведене на пуку форму. Центуријатске скупштине су гласале тако што је свака од 193 центурије имала по један глас, што је одраз превазиђене војне организације из VI века п.н.е. Сваки грађанин је припадао једној од центурија али која ће му бити додељена, зависило је од његовог имовинског стања. Најбогатијим грађанима (сенатори и коњаници) припадало

⁵³ Детаљније о римским скупштинама: Ц. Бордман, Ц. Грифин, О. Мари, *Оксфордска историја римског света*, CLIU, Београд, 1999, стр. 21-22; А. Lintott, *нав. дело*, р. 40-64; М. Мирковић, *нав. дело*, стр. 141-143; Н. Н. Scullard, *нав. дело*, pp. 44-45, 56-57, 105-107.

је чак 88 центурија, преко половине укупног броја, иако су чинили мање од двадесетине становништва. Тек ако би око неког предлога највише класе показале неслагање, гласале би и остале центурије, док предлог не би стекао већину; у пракси све 193 центурије се никада нису изјашњавале. Гласање по трибама је било територијално: у развијеном систему је било 35 триба, 4 су чиниле град Рим, 20 шире подручје Лација а свега 11 сва насеља у Италији и изван ње са римским грађанским статусом. У случају ових скупштина регионални интереси би обично однели превагу над општим. Било је потребно заиста озбиљно питање, па да се маса градског и сеоског становништва уједини и надгласа патриције и њихове сеоске клијенте (бар 18 триба). У већини случајева, грађани су гледали како гласа прва триба (*principium*) и поводили се за тим. Ипак, за разлику од других облика скупштина, на трибутским је било могуће да бројност гласова незадовољних грађана дође до изражаја, под условом да су имали енергично вођство и одговарајућу припрему.

Међутим, насупрот монархијске компоненте, постојање и значај демократског елемента у римској држави се ипак не може негирати. Чак је и владајућој елити, изузев најекстремнијих појединаца, било битно да римски народ учествује у управљању државом, *бар у неком виду*. Грађани су заиста учествовали у избору магистрата, деловали као суд за нека питања и доносили извесне начелне одлуке о државној политици, макар и уз сва ограничења која сам констатовала у претходном пасусу. Више од тога, да буду понекад консултовани и да буду поштовани и прихваћени, као део римске државе, они углавном нису ни тражили. Са становишта њихових грчких савременика (а и многих модерних посматрача) римски грађани су били запањујуће аполитични. Уместо да теже учешћу у политици као саставном делу својих основних права, Римљани су то чинили само под притиском озбиљних социјалних и економских проблема. Интересовања маса за политику у римском друштву је знак унутрашње кризе: и њима је, као и магистратима из више класе, био потребан врло јак разлог да би ишли против ауторитета Сената. Кад озбиљнијих унутрашњих проблема није било, римски грађани су били потпуно спремни да препусте вођење државе припадницима сенаторског сталежа. „Безбедност према спољним претњама, заштиту од домаћих моћника, елементарну дозу правде, те социјалну и економску сигурност – то су била четири захтева које је римски грађанин имао према држави. Докле год су они били задовољени, његов интерес за политичка питања није постојао а његова лојалност према сенаторским очевима је била потпуна.“⁵⁴ Избори у Риму нису схватани као прилика за промену политике, већ као

⁵⁴ G. J. D. Aalders, *нав. дело*, pp. 172.

друштвени ритуал бирања нових магистрата који ће следити старе, добро уходане политичке стазе.⁵⁵

Укупну оцену карактера римског устава и валидности Полибијевог суда о њему остављам за завршни одељак овог поглавља. Пре тога ћу детаљно размотрити начине на који Полибије објашњава успех римске државе, нарочито узимајући у обзир примере изван VI књиге, да би потом покушала да његове закључке упоредим са мишљењима других античких писаца и савремене науке.

5.3 Полибијево тумачење успеха римске државе

Након пажљивог читања целокупног Полибијевог текста, можемо да се вратимо на питање које је он поставио на самом почетку, „како и заслугом којег уређења је читав свет био надвладан и... потпао под јединствену власт Рима“,⁵⁶ у покушају да дамо потпун одговор. Чињеница да је преко две трећине изворног текста изгубљено представља много већи проблем за ово питање него за нека друга, но и оно што имамо пружа нам доста материјала за анализу. Већ самом формулацијом питања, „*заслугом ког уређења*“, Полибије имплицира да одговор, или његов најважнији део, лежи у специфичном уређењу римске државе. Као и свим античким људима, њему је страно повлачење границе између друштва и државе, те његов одговор заправо узима у обзир не само политичке институције, већ и римско друштво, приватне навике и обичаје, као и моралност обичног човека.⁵⁷

Полибијево јасно предочава разлоге римског успеха свакоме ко је имао стрпљења да прочита читаву VI књигу. Основни разлог је римски устав, резултат спонтане политичке еволуције, у којој планско и апстрактно мишљење нису играли никакву улогу. Он типолошки спада у мешовите уставе, категорију које обједињује најбоље облике владавине, у коју, поред Рима, спадају и Спарта и Рим. Међутим, док најбољи дани ових држава леже у прошлости (далекој прошлости, ако је Спарта у питању) римско уређење је на свом врхунцу. Али чак и када су била у најбољем издању, ни Спарта ни Картагина нису биле сасвим на нивоу римских решења. Римски поредак обезбеђује унутрашњу стабилност и хармоничну сарадњу кључних институција и друштвених група. Револуције и грађански ратови, који периодично муче

⁵⁵ Н. Н. Scullard, *нав. дело*, pp. 104-105.

⁵⁶ Полибије, *Историје* I 1.

⁵⁷ К. von Fritz, *нав. дело*, pp. 143-144.

остале државе, у Риму су непознати, од времена када је мешовити устав утемељен.⁵⁸ Римски поредак ствара и најбоље, најдисциплинованије и најморалније људе,⁵⁹ који су, поврх свега, и одличан војнички материјал. Надаље, Римљани имају и одлично организовану војску, чему Полибије посвећује знатан простор,⁶⁰ многобројно становништво, велика државна и природна богатства,⁶¹ а чак су и крупнији и физички јачи од својих непријатеља.⁶² И Тихе им је, најчешће, наклоњена. Дакле, све је кристално јасно – ако се ограничимо на читање VI књиге.

Управо зато ћу на тренутак напустити VI књигу, уз обећање да ћу се на њу вратити. Како супериорност римског уређења изгледа на делу? Да ли, читајући наративне сегменте који чине већи део текста, ми добијамо утисак да Римљани своје успехе дугују квалитетима свог устава? Полибије, нарочито у првих десет књига, често слика римску државу и друштво ухваћене у драматичним приликама, изложене опасностима, под претњом моћних и одлучних непријатеља, и под притиском доношења тешких одлука. Свака од ових епизода пружа добру прилику за демонстрацију Полибијевог схватања о квалитетима римске државе и римског народа. Ту бисмо очекивали да теорија, концизно изложена у VI књизи, буде употребљена као аналитичко оруђе при интерпретацији догађаја од светскоисторијске важности.⁶³ Мешовити устав, унутрашња хармонија, конзули као краљеви и сенатори као аристократија – све то би требало да је јасно видљиво као пресудан фактор који омогућује Римљанима да надвладају историјске изазове. То, међутим, није случај. Када излаже војну историју, Полибије своју тему узима јако уско, што је био раширен манир код античких историчара, он говори о походима, војсковођама, војскама и биткама, јединицама, родовима и колонама, готово потпуно изостављајући политичку и друштвену позадину. Како се у Риму гледало на догађаје два пунска рата, какве су дебате о томе вођене, како је јавност реаговала а како сенатори – о томе тек понешто наслућујемо. О картагинској држави и њеним грађанима, о њиховом гледишту на рат, готово да нема ни речи.⁶⁴ У том смислу, Тукидид је далеко „политичкији“ историчар од Полибија. Уопште, мада је деценијама био близак најмоћнијим људима римске државе, он пише у маниру страног посматрача, као странац за страну публику. Римска држава јесте главни јунак његове приповести али он се с њом не поистовећује, ма колико да то жели.

⁵⁸ Полибије, *Историје* VI 18.

⁵⁹ Полибије, *Историје* VI 52.

⁶⁰ Полибије, *Историје* VI 19-36.

⁶¹ Полибије, *Историје* VI 50.

⁶² Полибије, *Историје* VI 52.

⁶³ К. von Fritz, *нав. дело*, pp. 57 (уп. и 92).

⁶⁴ Изузев ако једну скупштину Ханибалових војника не схватио на тај начин (Полибије, *Историје* III 111).

И у овом случају објашњење не би требало да претпоставља Полибијево незнање или несклоност политичким и институционалним темама. Када говори о грчким градовима и савезима, и о хеленистичким монархијама, он итекако уме да осветли унутрашњу страну дешавања. Институције Ахајског и (мада у мањој мери) Етолског савеза, као и појединачних градова, Полибије је у стању да опише и изложи не само шематски и прегледно, већ кроз ватру енергичне дебате, суштинских дилема и доношења важних одлука. На тим примерима ми итекако видимо везу између друштва, институција, групне воље, појединачног интереса и развоја дневне политике. У вези хеленистичких монархија, Полибије ретко говори о административној страни њихове управе и другим детаљима њиховог функционисања (што, строго говорећи, и нису политичка питања) али је доста добро информисан и опширан када су у питању сами владари и њихово непосредно окружење. Процес доношења одлука, дилеме које су мучиле краљеве, њихове снаге и слабости, личности које су чиниле најужи круг око владара – о овим темама Полибије много тога зна и много тога говори. Као читаоци, ми бисмо свакако волели да из исте близине и са истом непосредношћу сагледамо процес одлучивања на извору највеће моћи, у самом Риму. Нажалост, то не добијамо.

Мислим да је важно да поменем још једну одлику Полибијевог дела која је круцијална за разумевање овог проблема: одсуство критике римске државе. Када су Римљани у питању, Полибије, тај најкритичнији и најоштрији од свих хеленистичких историчара, није у стању да формулише ни најбенигнију критику, мада похвала има у изобиљу.⁶⁵ Полибијева репутација објективног и истинољубивог историчара, коју је имао од Ренесансе наовамо, углавном је заснована на његовом третману грчких тема. Указивано је, на пример, на чињеницу да се он не суздржава када треба критиковати грчке магистрате и владаре, њихове грешке и пропусте.⁶⁶ Ни своју вољену Ахајску лигу није поштедео тешких речи, па чак и у тренутку њеног уништења од стране Римљана, он није допустио да га патриотизам савлада и упутио је оштру критику, не Римљанима, који су по њему имали пуно право да учине то што су учинили, већ острашћеним лидерима Савеза и неодговорном народу који их је следио. „Ова објективност била је постојано правило његова понашања. Докле год је његова отаџбина била слободна, он се борио за њену независност, а кад је подлегла Риму, он колико год може помаже својим земљацима и сународницима. Али као историчар строго осуђује њихове погрешке и заблуде, као што се без колебања дивио Риму, његовом прегалаштву и развоју његове моћи. Родољуб који се борио за слободу Хеладе... Полибије својим земљацима казује страшну истину: Хелада пропада својом кривицом, јер је општу ствар заменила разузданим

⁶⁵ G. J. D. Aalders, *нав. дело*, pp. 129.

⁶⁶ T. J. Luce, *The Greek Historians*, London – New York, 2003, p. 93.

индивидуализмом, из којег произлазе сталне поделе и смањивање становништва“,⁶⁷ пише наш истакнути историчар књижевности и ово мишљење се може узети као типично. Тек постепено је постало јасно да Полибијева безусловна лојалност није усмерена ка Мегалепољу, Аркадији или Ахајског лиги, већ римској држави.

Као целину, као један колектив, Полибије римску државу никада не критикује. На једном месту постоји траг неке врсте критике у настајању, али он није упућен римској држави као таквој, већ римског плебсу који је, понесен емоцијама, изабрао другог диктатора поред постојећег.⁶⁸ Ово је и једино место где римски политички живот и политичка процедура задиру у наративни ток. Иначе, најдаље што чујемо је да је Сенат саслушао некога или нешто, или да је „Сенат одлучио“ или „народ одлучио“. Карактеристичан пример, који илуструје римску непоколебљивост, дат је као издвојена анегдота на крају VI књиге,⁶⁹ иако би било много ефектније да су такве епизоде унете с извесном правилношћу у саму нарацију.

Критика поступања индивидуалних Римљана је такође врло ретка. Истаћићу само два јасна места, оба се тичу грешака војних заповедника. У првом, 259. године п.н.е., конзул Гнеј Корнелије креће на Липарска острва са 17 лађа, несвестан да је тамо главина непријатељске флоте: конзул и његови бродови су заробљени без борбе, због чега су му у Риму наденули надимак *Asina* (лат. „Магарац“). Овај пример је можда био и одвише илустративан да би се изоставио. Лош утисак је, међутим, одмах уравнотежен навођењем сличне грешке једног картагинског заповедника.⁷⁰ Други је раније поменути удес Гаја Ливија, чија је интоксинација олакшала Ханибалово заузимање Тарента.⁷¹ Иначе, Полибије има разумевање за римске војсковође и када ови трпе поразе. Ханибалова победа код Требије се готово своди на техничко питање, ситни пропусти са римске стране који нису разлог за довођење у питање било команданата било државног врха.⁷² Тежак пораз код Тразименског језера није повод за критику конзула Гаја Фламинија који је у бици изгубио живот, а ни за преиспитивање римске стратегије и политике коју је формулисао Сенат. Уместо тога, Фламиније је приказан као посвећени Римљанин који умире херојском смрћу,⁷³ а Сенат похваљен због хладнокрвности која није дозволила да буде импресиониран успесима непријатеља.⁷⁴ То што их је Ханибал потпуно декларисао код Кане, није повод за критику расуђивања римских конзула. Уместо

⁶⁷ М. Н. Ђурић, *Историја хеленске књижевности*, Завод за уџбеника и наставна средства, Београд, 2003, стр. 694.

⁶⁸ Полибије, *Историје* III 103.

⁶⁹ Полибије, *Историје* VI 58.

⁷⁰ Полибије, *Историје* I 21.

⁷¹ Полибије, *Историје* VIII 27.

⁷² Полибије, *Историје* III 74-75.

⁷³ Полибије, *Историје* III 84.

⁷⁴ Полибије, *Историје* III 85.

тога, критеријум на основу којег им Полибије суди је њихово држање у поразу. Луције Емилије, које је погинуо у борби, похваљен је као херој који служи отаџбину до краја (са њим и двојица бивших конзула), док је Гај Теренције, његов колега који се спасао бекством, описан као кукавица.⁷⁵ Римски конзули могу да буду побеђени али се тада очекује да остану са својом војском до краја. Побеђене војсковође и краљеви других народа код Полибија налазе на много мање симпатија. Он као да хоће да каже да римским заповедницима није неопходна генијалност и изванредна способност, мада има и таквих, већ да се много више цени моралност и осећај за дужност. У другим државама успех почива на каприцу Тихе и појави великих људи, али у не и у Риму. За римске вође је довољно да буду храбри, посвећени и да им је дужност на првом месту па да све мане буду опроштене. Полибије не даје често портрете појединачних Римљана, за разлику од бројних скица других актера, али његове слике двојице Сципиона представљају најопширније и најпохвалније саставе те врсте у сачуваном тексту.

У целини, изван VI књиге, Полибије читалац тешко да би стекао утисак да је римски успех производ државног уређења. Уствари, сем програмске изјаве на почетку текста, читалац не би имао много разлога да мисли да то има икакве везе с уређењем. Римски успех је пре свега приказан као ствар војних успеха, а у мањој мери и као последица дипломатске вештине. Сенатори су знали да препознају пријатеље и непријатеље, да једне награде а друге завајају, ослабе или поделе. Од почетка је јасно да су Римљани имали на располагању велику и квалитетну армију, са знатним могућностима допуне и надокнађивања губитака. Заправо, Полибије је експлицитан у томе да Римљани имају веће људске ресурсе од свих својих непријатеља, изузимајући ту царство Антиоха III, највећу државу оног времена. Чак и када се сретну са умешнијим војсковођом и искуснијом, боље увежбаном армију, Римљани могу да се ослоне на то да ће моћи да исцрпе снагу непријатеља. Ханибал је Римљанима нанео више тешких пораза али ипак сасвим у границама римских могућности да се опораве. Персеј је неколико година одолевао Римљанима, али била је довољна једна одлучујућа римска победа да рату дође крај. Велику већину римских противника он ионако приказује као недорасле Картагињанима и Македонцима, те их Римљани побеђују уз много мање муке. У односу на пораженог непријатеља, Римљани су немилосрдни и успех искоришћавају до краја. У каквој су вези ове способности стајале према државном уређењу, из текста *Историја* се не види. Да ли то значи да треба да прихватимо МекГингов закључак да VI књига „није ни замишљена као образац за тумачење хеленистичке историје у целини“⁷⁶, да је „теорија мешовитог устава

⁷⁵ Полибије, *Историје* III 116.

⁷⁶ McGing, *нав. дело*, p. 189.

тачно онаква каквом се чини на први поглед – једна допадљива шематизација политичког теоретичара, без упоришта у пракси“,⁷⁷ те да „Полибије није био ни заинтересован да нађе примере који би доказали његову теорију“. ⁷⁸ Мој одговор је: не у потпуности, што ћу образложити у следећем одељку.

Морам на овом месту да нагласим да се Полибије никада не спушта на ниво пуког пропагандисте или лажљивог сикофанта. Он је врло свестан захтева своје струке, стандарда које су му наменили претходници, као и интелигенције и образовања своје публике. Међутим, он је себи у погледу третирања римских тема поставио јасне и уске границе, преко којих није желео да иде. Он се, колико ја то могу да тврдим, ни на једном месту није послужио директном дезинформацијом или искривљењем чињеницама. Уместо тога, међутим, често се служио прећуткивањем, пренаглашавањем, прејаком идеализацијом (када су Римљани у питању) и преоштром критиком (када говори о њиховим противницима) како би жељени циљ био постигнут. Мада се од тога оградио у уводу дела, њему није сасвим странио ни коришћење реторских трикова ради обликовања мишљења читаоца. На најјаснији могући начин, Полибије је својим савременицима поручио да римски успех није ни случајан ни привремен, већ нешто што је било за очекивати, што се могло предвидети и што неће нестати ни у даљој будућности. Требало је да Грци схвате да се са Римом може али, пре свега, мора сарађивати, а ако то значи поданички однос и то је много боље од алтернативе. У тренутку када је свој текст коначно завршио, пламен који је прогутао Картагину и Коринт био је и даље у живом сећању.

5.4 Објашњење римских успеха у односу на Полибијева схватања, са становишта модерне науке

Тамо где су били незадовољни Полибијевим одговором, савремени историчари и политиколози су дали властита објашњења римског успона. Она се неретко базирају на чињеницама које даје Полибије, али уз драстично различита тумачења и закључке. Како модерна наука види узроке римског успона и да ли неслагање аркадског историчара са тим треба третирати као грешку? Супротно закључку који сам можда сугерисала у претходна два одељка, модерна наука је у много чему сагласна са Полибијевим опажањима, али понајмање

⁷⁷ Исто, р. 186.

⁷⁸ Исто, р. 194; уп. нав. место: „Он је једноставно био одвећ практичан мислилац да би покушао да све детаље историје на силу угура у теоретски оквир.“

са VI књигом. Сводећи закључке модерне науке на неколико основних тврдњи, слободна сам да кажем да је римски успех последица: 1) политичке стабилности и вођства које је обезбедио Сенат; 2) демографског напретка Италије између V и II века п.н.е.; 3) с тим у вези – постојања и релативно стабилног функционисања федералне организације коју су Римљани изградили у Италији; 4) римског војног система, која је била производ дуге историјске еволуције; 5) правовременог и потпуног схватања геополитичке ситуације на Медитерану у III и II веку п.н.е. од стране сенаторске елите. Прокоментарисаћу укратко сваку од тачака.

1. Политичка стабилност и политичко вођство. Полибије је на неки начин ипак био у праву: римски политички систем јесте један од најважнијих узрочника римског успеха, *sine qua non* успона Рима као велике силе. Тај политички систем, међутим, није био мешавина монархије, аристократије и демократије нити за њега развој постоји довољно добра паралела у грчком историјском искуству. Мада је инсистирао на мешовитом карактеру, Полибије је добро идентификовао Сенат као водећу институције римске државе. Успехе које је постигао између IV и II века п.н.е. Рим у великој мери може да захвали конзервативном али и постојаном сенатском вођству. Под утиском трауматичног искуства из 390. године п.н.е. (по неким изворима 387. п.н.е.), када су Келти спалили и опљачкали Рим а будућност града и државе озбиљно била под знаком питања, они су зацртали амбициозан али брутално реалистичан политички курс. Римљани више никада неће себи дозволити да буду тако слаби и понижени као што су то били 390. п.н.е.

Да је унутрашња стабилност предуслов спољнополитичких успеха представља у савременом свету такву ноторну истину, да је не треба ни објашњавати. Античка историја, међутим, препуна је примера великих ратних и дипломатских успеха постигнутих наспрам несигурне позадине, у условима подељеног па и завађеног друштва. Апсолутна стабилност римског друштва, коју Полибије имплицира након V века п.н.е., није постојала. Док су римске трупе освајале Италију у IV веку п.н.е. на домаћем плану видимо побуне и сецесије плебејаца, социјалне кризе, војне штрајкове, масовна незадовољства и неке покушаје државних удара. Сенатско вођство је пребродило све кризе, сламајући отпор и одбијајући да попусти тамо где су процењивали да је то могуће, или правећи најразличитије компромисе, под условом да ови нису нарушавали основне друштвене односе.

Ипак, свакако да је могуће говорити о релативној стабилности у времену непосредно пре Полибија. Последња велика унутрашња криза одиграла се 287. године п.н.е. Незадовољни неиспуњеним обећањима, већина плебејаца је одбила да иде у припремани војни поход и повукли су, под оружјем, на брдо Јаникул. Квинт Хортензије је именован за диктатора, са задатком да реши кризу. Рим је тада био дубоко подељен и на ивици грађанског

рата али Хортензије се одлучио за компромис, што је прихваћено и у Сенату. Ово је последња велика унутрашња криза у Риму све до времена Тиберија Граха, 133. године п.н.е. Током овог критичног периода од једног и по века, Рим је изградио и учврстио превласт на Медитерану. Утисак о стабилности римског друштва Полибије је могао стећи већ и због саме чињенице да озбиљних унутрашњих сукоба није било у живом сећању. „Велика сецесија“ из 287. била је већ део давне прошлости (120 година раније), када је он као талац доведен у Рим. Али ову релативну стабилност су, већ у Полибијево време, нарушавали бројни фактори.

Пре свега, постојао је облик унутрашњег конфликта, врло карактеристичан за развијено римско друштво, итекако присутан и упадљив: ривалство између аристократских породица. Римска аристократија је била у својој сржи компетитивна. Ти људи су били васпитани под сталним притиском свести о старости, значају и величини властитих породица. Када би ушли у политички живот, на њиховим плећима би лежао велики терет одговорности да своје претке учине поносним, да их достигну а по могућству и надмаше. На свако јавне звање се гледало као на прилику да се ова тешка обавеза испуни. За сваку позицију, војну и цивилну, било је више кандидата који су се жестоко спорили. Сваки неуспех припадника друге породице је требало искористи за лично уздизање, сваки успех је био повод за завист. Лични антагонизми су играли огромну улогу у свакодневној римској политици, неупоредиво већу него у модерном свету. Полибијев пријатељ Сципион Емилијан био је предмет велике зависти од стране људи истог ранга и узео је учешће у неколико оштрих личних сукоба. Сенат је велики део свог времена, енергије и ауторитета морао да троши на превазилажење овог вида несугласица.⁷⁹ У Полибијевом тексту овај проблем римског друштва је потпуно игнорисан. Све оно што сам рекла за слична Полибијева изостављања стоји и у овом случају: овај аспект му је морао бити крајње познат, свесно је одлучио да га игнорише. Додуше, нека места у његовом делу јасно показују да су Римљани били опседнути личном чашћу и подстицани да се боре за престиж, али мрачна позадина ових околности остаје скривена.

Друге деобе римског друштва Полибије је такође прећутао. Подела на патриције и плебејце је застарела у његово време, али је тако дуго притискала све односе у Риму и изазвала толике сукобе да ми данас неизбежно осећамо да то заслужује коментар у Полибијевом делу. Римски народ и римска аристократија су приказани као две монолитне групе, што нису биле ни у једном тренутку римске историје. Народ је био подељен и социјално и економски а ефекти државне експанзије су озбиљно нарушили његово економско

⁷⁹ Н. Н. Scullard, *нав. дело*, pp. 325-331.

благостање. Ово је постало уочљиво на социјалном плану већ средином II века п.н.е., када је примећено прогресивно сиромашење грађана и смањивање њиховог броја. Када је 133. године п.н.е. Тиберије Грах поставио ово питање као политичко, избија нови сукоб који се неће окончати без насиља, што већ најављује грађанске ратове. Полибије је доживео ове догађаје, који су, можемо себи допустити да то претпоставимо, представљали за њега горко разочарање. Али његово дело је у том тренутку било довршено. Надаље, римска елита је била подељена, формално и стварно, на две компоненте, између којих је постојало значајно ривалство које је постајало оштрије како се II век п.н.е. примицао крају. О самом врху владајуће елите, који чини сенаторска аристократија, оптимати, већ сам говорила. Језгро ове групе чине *нобили* мали скуп најугледнијих породица које међу прецима имају конзуле. Међутим, највећи део римске елите уопште не чини сенаторска аристократија већ тзв. *коњаници* (*equites*), статус који се добијао на основу богатства а не порекла.⁸⁰ Све богатији и бројнији, налазећи изворе свог богатства у трговини, закупу земље, бродоградњи и зеленашким пословима, коњаници су највише профитирали од освајања. Као целина, они су постали економски моћнији од сенатора, чије је благостање почивало на наслеђеном земљишном поседу и чија је идеологија говорила против бављења трговином или новчарским пословима. Њихов удео у политичком утицају није, међутим, био сразмеран њиховој економској моћи и одатле притисак да се ово стање измени. До краја II века п.н.е. између сенатора и коњаника постоји већ озбиљан раздор. Ни о овој групи Полибије посебно не говори.⁸¹

Могуће је, међутим, да и модерни аутори прецењују значај унутрашње стабилности и друштвеног јединства, колико год то чудно звучало. Може се приметити да ни када је ово јединство било темељно нарушено спољно ширење римске државе није престало. Римљани су у току жестоког грађанског рата у Италији нашли снаге да одбаце понтске освајаче и потисну их из Грчке и Мале Азије. Низ нових провинција је додат римској држави у I веку п.н.е., када су унутрашње поделе и сукоби били на врхунцу. У јеку грађанских ратова Помпеј осваја Сирију а Цезар Галију. Римске границе се тих година шире брже него у време Сципиона и Емилија Паула, када је друштво било јединствено под строгим вођством Сената. Данас је у науци одавно прихваћено да је између римских грађанских ратова и спољних

⁸⁰ Назив потиче од тога што су римску војску служили као коњаници, захваљујући свом личном богатству, односно могућности да издржавају коње и пратећу опрему. У нашој литератури се за реч *equites* одомаћио слободан превод „витезови“ који ћу настојати да избегавам, због погрешних и анахроних асоцијација које ова реч изазива.

⁸¹ Н. Н. Scullard, *нав. дело*, pp. 321-325.

освајања постојала директна узрочна веза.⁸² Основни покретач проблема у ондашњој римској држави, социјално питање, било је у тесној вези са питањем финансирања и попуњавања војске.⁸³ Људи који су попуњавали војску чинили су најугроженији део становништва руралне Италије; војсковође су велики део свог политичког утицаја (у време грађанских ратова и одлучујући део) црпле из подршке војника. У околностима када је Италија већ густо насељена и државна благајна исцрпљена корупцијом и ненаменским неодговорним трошковима, једини начин да се овај проблем премости била су нова освајања, нови походи и ратни плен. Војницима је то обезбеђивало привремено решење егзистенцијалних проблема. Војсковође, поред тога што су и сами били заинтересовани за стицање плена, пре свега су на тај начин добијали чврсту подршку војника и знатан лични углед (тима и политички капитал) у очима римског друштва у целини.⁸⁴ Несугласица око покретања похода могла је да буде покретач грађанских ратова.⁸⁵ Иако Савезнички рат у Италији није био готов, Гај Марије и Корнелије Сула су се сукобили око команде у предстојећем походу против понтског краља: то је било подједнако питање избора војсковође као и избора трупа које ће у походу учествовати. Команду је најпре добио Сула и започео окупљање својих ветерана, али онда је Маријева групација постигла да се одлука измени. Војници су линчовали сенаторе који су дошли да саопште одлуку; Сула је повео војску на Рим, обрачунао се с противницима, поставио своје људе на водеће положаје и отишао у поход.⁸⁶ Помпеј је склапање тријумвирата искористио за спровођење мера којима је озакоњен његов режим на Истоку и којим су његови ветерани материјално збринути. Цезар и Крас, који војничку славу упоредиву са Помпејевом још нису имали, искористили су долазак на чело државе да добију прилику да се прославе великим походима, за којима није постојала никаква политичка или стратешка потреба. Цезар је кренуо да осваја северозападну Европу, Крас Блиски исток – са врло различитим резултатима.⁸⁷ Две деценије касније, у сличној ситуацији, Октавијан је покренуо походе против иберских и илирских племена а Антоније против Парта у Азији.⁸⁸ Лично надметање између тријумвира, борба за престиж, као и акутна потреба да се незадовољна војска упосли су били основни мотиви иза ових акција.⁸⁹ Са попуштањем институционалне контроле

⁸² A. Keaveney, *The Army in the Roman Revolution*, Routledge, London – New York, 2007, p. 54.

⁸³ Исто, pp. 4-7; R. Syme, *The Roman Revolution*, Oxford University Press, Oxford – New York, 1960, p. 15.

⁸⁴ A. Lintott, *Political History 146-95 B.C.: Generals and Tribuns*, САН IX², Cambridge University Press, Cambridge 2006, p. 93; уп. детаљно разматрање односа вођа и војника у А. Keaveney, *нав. дело*, pp. 9-15.

⁸⁵ М. Ростовцев, *Историја старог свега: Грчка. Рим*, Нови Сад, 1974, стр. 317.

⁸⁶ М. Мирковић, *нав. дело*, стр. 238-241.

⁸⁷ Исто, стр. 291, 308; Ц. Бордман, Ц. Грифин, О. Мари, *нав. дело*, стр. 113.

⁸⁸ С. Pelling, *The Triumviral Period*, САН X², Cambridge University Press, Cambridge 2006, p. 27-34.

⁸⁹ Исто, p. 31.

Сената, ништа више није стајало на путу амбиција моћних људи.⁹⁰ Још један фактор треба приметити. Када су грађански ратови били на врхунцу, сукобљене фракције су у њих систематски увлачиле преостале независне државе на Медитерану, приморавајући их да изаберу страну и тиме постану учесници у римском сукобу.⁹¹ На иоле дуже стазе ово је за њих значило губитак независности и пад под римску власт: краљевине попут Мауританије и птолемеидског Египта, као и републике попут Масилије и Родоса су на тај начин изгубиле слободу. Није никаква случајност да је после Октавијанове победе и престанка грађанских ратова темпо освајања знатно успорен а да су нешто касније она сасвим престала.⁹²

2. Демографска снага Италије. Полибије недвосмислено истиче бројност и виталност (чак и физичку снагу) становништва Италије у II веку п.н.е. У овом погледу модерна наука је врло сагласна с њим, низ других извора ово потврђују. У току IV и III века п.н.е. становништво Италије је у великом порасту, упркос честим ратовима. За разлику од становништва, на пример, Грчке, било је довољно унутрашњих ресурса, пре свега обрадиве земље, да се овај вишак продуктивно упосли и искористи. Модерне процене говоре да је у тренутку уједињења Италије (264. године п.н.е.) полуострво већ имало 6 или 7 милиона становника што је за античке стандарде био демографски колос.⁹³ То је вероватно два пута више него што је имала Картагина, пет или шест пута више од Македоније или Ахајског савеза и отприлике једнако монархији Птолемеида. Само је царство Селеукида имало значајно веће ресурсе од ових. Али, за разлику од хеленистичких монархија, у римској држави су сви слободни људи потпадали под војну обавезу. Становништво Италије је наставило да расте, да би почетком нове ере достигло број од око 15 милиона, што је био историјски врхунац који неће бити надмашен пре XIX века.

Више модерних истраживача види у бројности популације одлучујући фактор, најпре у римском освајању Италије (на Лациј и централну Италију одлази већи део наведених бројева) а затим и у ширењу римске моћи по Медитерану. Полибије, међутим, није могао да се одлучи да превише значаја стави на овај фактор. Ако би читалац стекао утисак да римска моћ почива пре свега на снази броја, каквог би смисла имало говорити о уређењу, друштву, моралу и војној организацији? Стога је бројности (и богатству земље) дато запажено али скромно место у Полибијевом објашњењу.

⁹⁰ R. Syme, *нав. дело*, pp. 16-17.

⁹¹ M. W. Gleason, *Greek Cities Under Roman Rule*, in: D. S. Potter (ed.), *A Companion to the Roman Empire*, Blackwell, Oxford, 2006, p. 229.

⁹² М. Мирковић, *нав. дело*, стр. 386-387.

⁹³ Џ. Бордман, Џ. Грифин, О. Мари, *нав. дело*, стр. 35; за нешто умеренију процену вид. Н. Н. Scullard, *нав. дело*, pp. 131-132.

3. Италска федерација. Освојену Италију Римљани су организовали по федералном принципу. У модерној науци ова организација се зове Италска федерација или (ређе) Римски савез. Полибије даје до знања да му је позната ова организација (како не би била?) али не говори много о њој, нити показује њен прави значај. А он је огроман, јер је преко ње Рим имао чврсту контролу над полуострвом и могао да искористи велике људске и материјалне ресурсе читаве земље.⁹⁴ „Два водећа принципа римске политике у Италији били су *инкорпорирање* и *савезништво*. Народи обухваћени првим принципом постали су на неки начин римски грађани; заједнице обухваћене савезништвом остале су у теорији независне државе, чији су чланови политички били савезници (*socii*) а правно странци (*peregrini*). Али обе категорије су у подједнакој мери биле подложне војној служби под римским вођством.“⁹⁵ Римљани су основали низ насеобина по Италији којима су дали потпуно (римско) или делимично (латински) грађанско право. Верни савезници у Италији су временом могли стећи један од ова два статуса. Добити пуно римско грађанско право било је знак великог поверења и части за једну заједницу. Када је у Другом пунском рату Капуа, град који је имао римско грађанско право, прешла на Ханибалову страну, то је био страشان шок за Римљане. Капуа је кажњена у складу са величином поверења који је издала.⁹⁶ Градови који нису добијали грађанско право су ипак задржавали своју унутрашњу аутономију (*civitates foederatae*). Уместо јединственог савезничког уговора, карактеристичног за грчке федерације попут Ахајског савеза, Римљани су склапали велики број појединачних уговора, по један са сваким савезником посебно, чије су клаузуле могле да варирају значајно.⁹⁷

Заједничко свим категоријама насеља у Италији била је обавеза да дају трупе за римску војску и овом обавезом су увек, без изузетка, били обухваћени сви одрасли и способни мушкарци. Противно пракси Грка и Картагињана, Римљани од својих савезника нису тражили новац или друга економска давања, већ само војнике. Детаљи ових савеза су били разрађени током дугог времена. Римска власт у Италији значила је престанак међусобних ратова, искорењивање разбојништва, сигурност имовине, путовања, трговине – у целини већина савезника је имала разлога да буде задовољна.⁹⁸ Ханибалов циљ у његовом походу на Италију је по свој прилици био да подели и подрије савез који су Римљани изградили. У случају да му то пође за руком, основни извор римске снаге би усахнуо и рат би на сваки начин био добијен. „Ханибал није био задовољан тиме да дочека непријатеља у

⁹⁴ M. Pallottino, *A History of Earliest Italy*, Routledge, New York, 1984, p. 139.

⁹⁵ H. H. Scullard, *нав. дело*, p. 126.

⁹⁶ Ц. Бордман, Ц. Грифин, О. Мари, *нав. дело*, стр. 36.

⁹⁷ B. Gladhill, *Rethinking Roman Alliance: A Study in Poetics and Society*, Cambridge University Press, Cambridge, 2016, pp. 31-38; М. Мирковић, *нав. дело*, стр. 134-135.

⁹⁸ M. Pallottino, *нав. дело*, pp. 141-148.

Шпанији и Африци. Он је схватио да картагинске победе тамо не би уздрмале моћ Рима, која се неповратно могла срушити само уништењем Италске конфедерације. Стога је одлучио да одрже извор римске снаге борећи се у Италији и растапајући Савез.⁹⁹ Међутим, управо на овом пољу се види државничка способност Римљана, односно њихове владајуће класе. Савез који су створили био је довољно чврст да издржи најјаче Ханибалове ударе. Већина савезника, без обзира на искуства која је имала с Римљанима у даљој прошлости, и без обзира на повољне услове које им је Ханибал нудио, закључила је да је у њиховом најбољем интересу ипак да остану верни Риму. Када је картагински војсковођа прешао Алпе да ослободи Италију, открио је да она не жели да буде ослобођена. Другу победничку стратегију није имао.¹⁰⁰

4. Римска војна организација. На ову тачку није потребно трошити много речи, изузев да се нагласи да су ту и Полибије и модерна наука у егземпларној сагласности. Полибије детаљно и пажљиво описује римску војну организацију, са много појединости које говоре да је за ово питање био непосредно заинтересован. За разлику од његовог приказа римског друштва и институција, у опису римске војске нема значајних грешака нити озбиљнијих изостављања, он је логичан, исцрпан и доследан.

Полибије имплицитно наводи да је и римска војска или, тачније речено, карактер римских војника такође производ најбољег уређења. Људи које оно ствара су дисциплиновани, послушни и храбри што пружа добру основу за будуће војнике. Ове ставове је тешко доказати или оповргнути, као што је с њима уопште тешко рационално полемисати. Као и римска држава, римска војска је била производ дугог развоја, комбинације бројних планских реформи са одликама које донело нагомилано искуство. Додуше, као и друге римске институције, и војску карактерише извешан конзервативизам и нерадо одбацивање постојећих, добро утемељених решења. Тек када би практично искуство, на бојишту, наметнуло промене до њих би дошло, али не пре. У војним питањима, као и у случају политичких проблема, Римљани су били спремни да уче и од пријатеља и од непријатеља.

5. Римска спољна политика и разумевање геополитичке ситуације. Не тако давно, у моди су била схватања која су минимализовала спољнополитички и дипломатски капацитет римске државе. Римска спољна политика, насупрот ономе што нам говоре многи антички извори, описивана је као ограничена и пасивна, примитиван инструмент који је пре реаговао на догађаје него што је њима управљао. Овај вид тумачења, и даље присутан у савременој науци, на трагу је идеја великог француског историчара и нумизматичара Мориса Олоа

⁹⁹ Н. Н. Scullard, *нав. дело*, р. 186.

¹⁰⁰ М. Мирковић, *нав. дело*, стр. 179.

(Maurice Holleaux, 1861 – 1932) и његовог чувеног дела о римској источној политици.¹⁰¹ Оло је веровао и покушао да докаже, да је кохерентна римска политика дуго времена била ограничена на западни Медитеран, да Римљани ни почетком II века п.н.е. нису имали никакву источну политику и да су им биле потребне деценије да је уобличи. А најважнији догађаји су се у међувремену већ одиграли. За већину римских дипломатских и војних интервенција на Истоку одговорни су спољни фактори који су позивали или провоцирали невољне Римљане да се умешају. Овај смер мишљења имао је много присталица током времена, да би достигао екстремни облик у тези америчког класицисте аустријског порекла, Ериха Груена (Erich S. Gruen, рођ. 1933), да Римљани никакву спољну политику нису ни имали нити могли да имају, пре епохе царства.¹⁰² Позивајући се на константно ривалство између поједених аристократских кланова, о чему сам претходно говорила, Груен је изнео тезу да једно тако подељено и конфликтно друштво није ни било у стању да формулише спољну политику око које би се водећи актери сложили, већ је у најбољем случају могло да просто реагује на догађаје. Грци су, по Груену, сами увлачили Римљане у своје конфликте, све док их то није одвело у пропаст. Интересантно је да и Оло и Груен (и многи други) своја схватања базирају највише на анализи Полибијевог дела, узимајући по вољи његов чињенички материјал али одбацујући његова тумачења.¹⁰³ Данас су ова схватања у мањини и у повлачењу: римска држава је имала добро осмишљену политику која је водила рачуна о ширем политичком контексту и промишљено одмеравала своје снаге и слабости у међународној арени.¹⁰⁴

Полибије је један од античких аутора који оставља утисак да је римска политика била плански уређена и добро промишљена. Сенат је имао чврсте принципе на којима је базирао понашање римске државе и ови су, у комбинацији са све већом свешћу о римској моћи у односу на друге државе Медитерана, обликовали римску спољну политику. У Полибијево време основне црте ове политике су биле: а) неговање и одржавање разгранатих веза са што више пријатељских држава; б) одржавање, у оквиру тих веза, посебног статуса Рима, као државе која је стоји изнад система међународних односа и у њему функционише као арбитар; в) употреба дипломатског притиска и војне снаге пријатељских држава за постизање циљева, ако околности то допуштају; г) ако не, практиковање директних војних интервенција против

¹⁰¹ M. Holleaux, *Rome, la Grèce et les monarchies hellénistiques au IIIe siècle avant J. C. (273-205)*, De Boccard, Paris, 1921.

¹⁰² E. S. Gruen, *The Hellenistic World and the Coming of Rome I-II*, California University Press, Berkley – Los Angeles, 1984.

¹⁰³ За детаљну критику идеја Олоа, вид. F. W. Walbank, 'Polybius and Rome's Eastern Policy', *Journal of Roman Studies* 53 1-2 (1963), pp. 1-13.

¹⁰⁴ Детаљније о римском империјализму и спољној политици: Ц. Бордман, Ц. Грифин, О. Мари, *нав. дело*, стр. 47-66.

држава које отворено пркосе римској позицији – у том случају римска моћ је таква да не трпи компромисе и све интервенције се воде до потпуног сламања противника; д) отклон према директној анексији освојених територија, поготову на источном Медитерану; уместо тога, коришћења територијалних поклона као средства награде пријатељских држава. У ери грађанских ратова ови принципи ће бити великим напуштени, али у време када је Полибије писао (свакако пре 133. године п.н.е.) они су доследно примењивани. Рим је могао да делује из позиције апсолутне премоћи и да међународне односе преобликује по својим схватањима и у сопственом интересу.

У целини, Полибије је у великој мери препознао основне разлоге римског успеха. Од пет наведених тачака, он у свом делу истиче четири, пренаглашавајући значај и досег прве тачке (унутрашња стабилност). Италска федерација и њена улога су једино битно место, по схватању модерне науке, које је Полибије пропустио да истакне. С обзиром да ипак говоримо о само једном човеку, који је ипак имао сопствена ограничења и предрасуде, ово се може окарактерисати као значајно постигнуће. Он јесте у свом делу (у читавом делу, никако не мислим само на VI књигу) тачно изнео узроке и ток римског успона до светске моћи. Међутим, њега као да га није задовољавало то здраворазумско, нефилозофско, па можда чак и банално објашњење. Уместо тога он у првом плану истиче римски устав, протумачен као мешовити облик, као узрок свих узрока и основни агенс иза римског успеха. Мислим да сам досад обрадила довољно материјала да бих могла да се осврнем и на питање валидности Полибијеве категоризације римске државе.

5.5 Раскорак између теорије и стварности: да ли је римска држава мешовити политички облик?

Да ли се римски устав може окарактерисати као мешовити облик? Да ли је такав устав основни узрок римске моћи и успеха? Ако проблем сведемо на ова два, крајње упрошћена питања, одговори су неизбежно: *не* и *није*. Римска држава није мешавина монархије, аристократије и демократије, понајмање њихова уравнотежена мешавина као равноправних елемената. Иза римског успеха стоји много сложенији сплет околности него што је то просто дејство најбољег државног уређења. И сам Полибије је, на неком нивоу свог размишљања, свестан да је одговор сложенији и мање тријумфалан. Појединости које указују на то су разбацане широм његовог текста и делиће тог колажа можемо склопити систематским проучавањем. Да је читаво дело сачувано, овај утисак би вероватно био још јачи.

Ако бисмо хтели да се држимо грчке политичке терминологије, онда би најтачније било римску државу описати као аристократску или олигархијску републику, и то не умерену.¹⁰⁵ Аристократска компонента је имала несразмерно велики удео у власти. Разни нивои одлучивања су били искључиво под њеном контролом, док је на све остале, укључујући ту и оне који су номинално припадали народу, имала знатан утицај, и формални и неформални. То није била ни тако стабилна ни тако јединствена држава каквом је Полибије слика. С друге стране, не може се рећи да је приказ у VI књизи потпуно произвољан. Он садржи бројне грешке, полуистине и прећуткивања, али је ипак у знатној мери заснован и на реалности римске државе. Појединачни елементи су боље насликани од целине. Морамо признати Полибију да је препознао значај Сената и сенатске аристократије, као и да је тачно идентификовао неколико носећих тачака на којима је почивало доношење одлука у Риму. Конзули јесу били најистакнутији представници државе, на врху хијерархије магистрата, мада свакако нису били монархијски елемент и нису имали могућност да самостално делују. Народ је ипак био заступљен у неким институцијама и била је неопходна његова сагласност при формулисању државне политике. У одређеним историјским ситуацијама, незадовољство народа је добијало снажнији и одређенији израз и подсећало аристократију да су и они део римске државе. Социјални проблеми, неједнака корист коју су неке друштвене групе имале од освајачких ратова, и директна економска штета коју су претрпеле друге – све то је, пред крај Полибијевог живота, утицало на отварање новог циклуса сукоба између аристократије и римског народа. На римску државу је свакако могуће гледати као на мешовити облик, али ту мешавину чине две компоненте, обе подељене унутар себе, од којих једна има јасан примат политичке и економске моћи, док друга обухвата велику већину популације. „Примена мешовитог облика на реалности римске државе је оригинална и домишљата, и понекад је убедљива на детаљу, али не функционише на целини. Да ју је Полибије изложио као мешовити устав у коме постоји несразмерна равнотежа између аристократије и демократије – а ту, може се тврдити, лежи бар једна од основних тензија римске државе – његов случај би изгледао далеко убедљивије.“¹⁰⁶

И за две државе које Полибије користи као примере сродне римској дискутабилно је колико је исправан опис њиховог уређења као мешовитог, мада овде Полибија оправдава да је таква оцена била врло раширена у грчкој филозофској литератури. И у Картагини (након раног V века п.н.е. свакако) и у класичној Спарти аристократска компонента је била далеко најјача. Обе се најтачније могу описати као аристократске републике. Међутим, за разлику од

¹⁰⁵ А. Molnar, *нав. дело*, стр. 83.

¹⁰⁶ В. MacGing, *нав. дело*, р. 186.

Рима у њиховом случају је бар могуће с извесним правом говорити о монархијском елементу. Мада ограничених моћи, Спартанци су имали две породице чији су припадници носили доживотне и наследне краљевске титуле и којима су указиване краљевске почести. Картагина је имала неки вид краљевске власти до раног V века а током једног или једног и по века након тога, и даље је постојала привилегована породица која је имала нарочит, готово краљевски, положај у држави. Конзули у Риму су типичне магистратуре, чиновнички положаји који су били ненаследни и временски строго ограничени, нису поседовали краљевске титуле или почести,¹⁰⁷ а права и обавезе су им биле јасно прописане и под снажним надзором Сената. Да се било који (а камо ли највиши!) јавни положај наслеђује у оквиру једне породице, као што је то био случај у Спарти или Картагини, у Риму је након 509. године п.н.е. било сасвим незамисливо.

Зашто Полибије није пронашао или створио модел који би био ближи римској стварности? Када користи дела својих претходника историчара, Полибијев приступ је критички, смео па и агресиван. Њихове анализе, методологије, чињенице и начин писања за њега су углавном незадовољавајући. Он троши велики простор на критику својих претходника и не оклева да њихове тврдње преиначи или замени својима, где год налази да је тако нешто потребно. Готово да се може тврдити да он показује једно темељно осећање супериорности у односу на своје колеге по перу. Међутим, исту врсту смелости он није показао када је у питању политичка мисао. На том пољу је био и мање оригиналан и мање спреман да буде иноватор, мада неке новине јесте увео. Идеју мешовитог устава преузео је као део богатог, платоновско-аристотеловског наслеђа политичке филозофије и она му је послужила као погодан образац да протумачи римску државу и објасни њен успех. Она му је нудила готово решење на више начина: већ раније је била употребљена и као опис једног крајње нетипичног устава (спартанског), а уједно и као објашњење за успех те државе. Полибије је први, колико знамо, дошао на идеју да овај концепт примени на римску државу. У почетку је морало изгледати како је то савршено и елегантно решење питања римског успеха. Чињенице које су ишле на супрот ове идеје у почетку нису изгледале као непремостив проблем. Како је рад на *Историјама* одмицао, овај раскорак између теорије и праксе постајао је све већи, али се Полибије није усудио да одбаци идеју мешовитог облика и замени је нечим другим, можда неком својом оригиналном конструкцијом. Мада сам горе окарактерисала римску државу као аристократску републику, истина је да она по много чему измиче објашњавању на основу грчког искуства и грчке политичке теорије. Уз сво поштовање према

¹⁰⁷ Мада почести које *јесу* поседовали су могле деловати као краљевске на стране посматраче, што примећује и Полибије.

једном истакнутом филозофу и друштвеном теоретичару, римски свет није ни на који начин „мање успела копија“ грчког света.¹⁰⁸ Као себи својствен ентитет, израстао у специфичним околностима, римска држава је заслуживала чисту анализу, ослобођену терета ранијих предрасуда и наметања непримерених политичких аналогја. Такав задатак је, међутим, тражио мислиоца првог реда, велике смелости и идејне свежине. Било би ипак неразумно да од Полибија очекујемо тако нешто. У његову одбрану можемо приметити да привлачни теоријски модели за којих нема довољно доказа нису реткост у историји идеја. И савремене друштвене науке садрже безброј теорија и теоријских конструкција које почивају на слабој чињеничној потпори.

Објашњавајући овај Полибијев пропуст – ако га тако треба схватити – модерни аутори су иступили са различитим мишљењима. Она одржавају различите теоријске али и идеолошке матрице с којима су прилазили Полибијевом делу. Данас се ретко чују безусловне похвале његове политичке анализе, каквих је било у даљој прошлости. Исувише смо свесни њених недостатака. Али није лако објаснити на задовољавајући начин зашто је његов модел толико удаљен од стварности римске државе и шта је он заправо хтео да постигне с њим. Данашње доминантно мишљење види писца из Мегалепоља претежно као брутално утилитарног историчара који је веровао да је у рату и политици успех мера свих ствари. Као најуспешнија држава, Рим се сам по себи квалификовао да прими ознаку мешовитог облика, попут својеврсне медаље, препознатљивог сјаја за све образоване Грке.¹⁰⁹ Ово тумачење је покренуло бујицу негативних оцена Полибија, с моралистичког становишта, која су нарочито карактеристична за последње две деценије XX века. Полибијево држање римске стране у сукобу са властитом домовином нагнало је неке ауторе да га посматрају као простог колаборатора са освајачем и античког Квислинга. Изрази као што је „Лавалов синдром“ су примењени на њега. У тој визури, на *Историје* се гледа као на дело псеудоисторијско-политичке пропаганде чији је циљ да смекша грчки отпор успостављању римске империје. Тако се и VI књига тумачи као неумерена похвала и глорификација Рима, написана из пропагандних разлога.¹¹⁰ Ова мишљења, међутим, поједностављују врло сложене односе и превиђају много тога позитивног у Полибијевом делу. МекГинг је изнео мишљење да VI књигу не треба схватити као интегрални део дела, већ као Полибијев данак филозофској литератури коју је читао. Она није замишљена као средство за тумачење остатка дела нити је

¹⁰⁸ Љ. Тадић, *Наука о политици*, Завод за уџбенике, Службени гласник, Београд, 2007, стр. 19.

¹⁰⁹ F. W. Walbank, 'Political Morality and the Friends of Scipio', *Journal of Roman Studies* 55 1-2 (1965), pp. 1-16. За детаљнији преглед сродних мишљења, вид. А. М. Eckstein, *Moral Vision in the Histories of Polybius*, University of California Press, Berkley - Los Angeles - London, 1995, p.18.

¹¹⁰ P. Green, *Alexander to Actium: the Historical Evolution of the Hellenistic Age*, Berkley - Los Angeles, 1990, p. 281-282.

аутор сматрао за неопходно да рашчисти све недоследности које постоје између ње и главнине текста.¹¹¹ Из критике одвише буквалистичког приступа VI књизи настало је мишљење да се Полибијево теоријско разматрање може боље схватити као покушај повлачења аналогije између римске стварности и идеје мешовитог устава, него као директно изједначавање.¹¹² Изнето је и мишљење да VI књигу не треба разумети као чврст модел, који по сваку цену захтева поклапање између теорије и чињенице, већ као широк и понешто идеализован нацрт, сличан концепту идеалног типа код Макса Вебера. У том случају није исправно очекивати да модел издржи чињеничну проверу већ треба повести рачуна о томе колико добро функционише као генерализација, занемарујући појединости.¹¹³ Неки аутори подсећају да Полибије није био филозоф (што сам и не тврди) и да га не треба схватати на тај начин. Он је унео теорију мешовитог устава зато што је била важан и одвише истакнут део политичке теорије, и применио ју је на римску државу, јер је то био логичан следећи корак. Али он није желео нити могао да превазиђе све нелогичности и формалне слабости таквог модела. Као и у случају проблема које је изазвао концепт Тихе, Полибију је недостајало филозофског образовање да тај задатак реши.¹¹⁴

Узимајући препознатљив теоријски модел и примењујући га на римску државу, Полибије је легитимизовао своје тумачење римске историје у очима филозофије. Ауторитет Платона, Аристотела и других филозофа представљао је велико појачање изнетим тврдњама о успону римске државе. Узимајући у обзир вероватан профил публике за коју је Полибије писао, то је на неки начин било неизбежно. Римска моћ је добила идеолошку потпору црпену из угледа највећих грчких филозофа. Као да је следила овај пример, и стоичка школа ће у току једне генерације након Полибије ставити своје најбоље идеје у службу објашњења римског успеха. Као друго, можемо приметити да у самој идеји мешовитог облика постоји нешто моћно, нека привлачна снага којој аркадски историчар није могао да одоли. Употребом тог теоријског решења, Полибије је истовремено објаснио досадашње римске успехе, предочио Грцима зашто је отпор Римљанима узалудан али уједно јасно ставио до знања да ће римска премоћ бити другог трајања. Тешко да је у тадашњој грчкој филозофији постојао бољи и елегантнији модел који би му могао пружити све то. Можда је мистификација била неизбежан део таквог покушаја. Универзалну формулу империјалног успеха није лако

¹¹¹ В. McGing, *нав. дело*, pp. 184-185.

¹¹² С. В. Champion, *Cultural Politics in Polybius' Histories*, University of California Press, Berkley - Los Angeles – London, 2004, p. 68.

¹¹³ К. von Fritz, *нав. дело*, pp. 212-213.

¹¹⁴ G. J. D. Aalders, *нав. дело*, p. 86.

пронаћи и докучити. Полибије је у том погледу учинио најбоље што је могао. Верујем да је био у потпуности свестан да није рекао последњу реч на ову тему.

6. ЗАКЉУЧАК: ЗНАЧАЈ ПОЛИБИЈЕВЕ ТЕОРИЈЕ МЕШОВИТОГ ОБЛИКА

Да би се разумео Полибијев значај у историји политичких идеја, и поготово у историји идеје мешовитог облика, неопходно је размотрити утицај који је имао на савременике и даље настављаче. Ово је мање једноставан задатак него што се можда чини. Непосредан утицај неког научног или филозофског списа може бити врло другачији од његовог утицаја на потоње генерације или дугорочног значаја у историји идеја. Неки данас врло цењени антички писци су били мало уважавани међу својим савременицима или чак потпуно несхваћени. Постоји мноштво филозофа и писаца који су сматрани величинама првог реда у своје време да би касније били заборављени, понекад до те мере да ми нисмо у стању да кажемо у чему је био њихов значај. А опет, постоје ствараоци попут Сократа, Платона или Аристотела које су савременици видели као колосе а да хиљаде године које су прошле од тада нису умањиле овакав суд. То су блистава имена у историји политичке филозофије без којих се она не може писати. Али, строго говорећи, Полибије не спада ни у једно од ових група. Врло познат међу савременицима, али пре као историчар него политички мислилац (што се могло и очекивати), амплитуда његове популарности и славе је значајно осцилирала у протекла два миленијума. Било је епоха када је сматран највећим историчарем антике и једним од највећих политичких филозофа, али и времена када је мало цењен или чак готово заборављен. Последњих неколико деценија, нарочито од шездесетих година XX века, не спадају у најбоље полибијевске периоде. Он је више критикован него уважаван, више преиспитиван него што му се верује, више оцењиван по ономе што је преузео од других него по ономе што је сам створио. Сумирајући утицај који је Полибије вршио на друге античке ствараоце, ми неизбежно говоримо и о преношењу идеје мешовитог политичког облика. Има пуно разлога да се тврди да је већина каснијих писца на овај концепт наишла најпре код њега.

6.1 Утицај Полибијевог дела на савременике. Непосредни настављачи

Полибијево дело је имало велики одјек већ међу савременицима. Тешко је замислити да је и могло бити другачије. Упркос неким манама које сам поменула раније, Полибије је написао доста добру војну и политичку историју Рима и хеленистичког света, од почетка Првог пунског рата па до разарања Коринта. Нико друго није, колико знамо, обрадио овај

период тако исцрпно и детаљно. Недуго након његове смрти ово дело је прихваћено као дефинитиван одговор на ову тему и нови покушаји у том правцу нису чињени. Он је имао бројне настављаче али није било историчара који би покушали да пишу дела сличне тематике и концепције, да га замене или побољшају. У овом процесу велику улогу је играло постепено прихватање Полибијевог дела од стране учених Римљана. Из Цицеронових радова се види да су *Историје* средином I века п.н.е увелико сматране неком врстом стандардног, готово уџбеничког текста, за који се очекује да сваки учени Грк и Римљанин нађе времена да га прочита. Било је ту много тога што се римској читалачкој публици морало допасти, те су били спремни да му опросте пропусте и грешке при описивању институција римске државе. Како је време пролазило, а република уступала место царству, ти детаљи су ионако били све мање битни. Оно што је остало била је драма и тријумф римског уздицања и због тога је Полибијево дело било читано, преписивано и ширено. Његова слава, додуше, неће у каснијим временима остати на овом нивоу, али у време позне републике и прва два века царства *Историје* су једно од читанијих и цитиранијих дела грчке књижевности.

У каснијој античкој традицији, за најуспешнијег Полибијевог настављача узиман је стоички филозоф и историчар, Посидоније из Апамеје (око 135 – до после 51. п.н.е.).¹ Аутор бројних дела из свих области људског знања,² Посидоније је и аутор обимног историјског дела које се експлицитно наставља на Полибијеве *Историје* и чак носи исти наслов. Дело почиње од разарања Картагине и Коринта и протеже се до краја Савезничког рата у Италији, прве фазе грађанских ратова (дакле, 146 – 88. п.н.е.). Имало је чак 52 античке књиге што показује да је излагање било још детаљније него Полибијево. Нажалост, дело није сачувано и ми данас његов садржај познајемо само по малобројним фрагментима и понеким изводима и коментарима античких писаца. Следећи Полибија, и Посидоније је у центар излагања ставио римску државу и њену спољну политику. И његово дело је настојало да се ослања на политичку теорију и било испуњено екскурсима различите врсте. Као аналогију Полибијевом пријатељству са Сципионом, Посидоније истиче своје познанство са Помпејем. Међутим, Посидоније је одбацио Полибијево решење које се ослањало на платоновско-аристотеловску традицију и одговор на енигму римског успеха је потражио у стоичкој политичкој теорији, која му је природно била много ближа. Колико се то да видети, у Посидонијевом делу римска држава је представљала као живи израз стоичког идеала савршене државе. Сенатски сталез је приказан као колектив стоичких филозофа који је прихватио као своје основне принципе

¹ Понекад се спомиње и као Посидоније са Родоса, будући да је на том острву провео последњих пола века живота, тамо је предавао, као глава локалне стоичке школе, тамо је и написао главнину својих дела. Имао је локално грађанско право па је чак био биран и на високе јавне позиције.

² F. Koplston, *Istorija filozofije I: Grčka i Rim*, BIGZ, Beograd, 1988, стр. 460-463.

стоичко учење и сада их активно примењује у политици. Ако је Полибијево објашњење римског успеха било субјективно и подложно критици, шта тек треба рећи за Посидонијево? Да је дело сачувано, а нема сумње да је и то велики губитак, вероватно би пружало много повода за оправдану критику. За разлику од Полибијевог фактографски оријентисаног излагања, Посидонијево *Историје* су много више филозофски текст, препуне дугих анализа и специфичне стоичке терминологије, што их је учинило теже приступачним за обичног читаоца. Посидоније воли да налази психолошка и етичка објашњења у позадини свих важнијих догађаја. Стоички принцип, у потпуности прихваћен од стране Римљана, омогућава и појединцима и колективу да најлакше преброди велике изазове и тешка времена. Порука његовог дела је слична оној коју даје Полибијева историја: Римљани сасвим заслужено имају превласт над светом, они ће надвладати сваког противника и зато је отпор њима узалудан, њихова власт је најбоља и утемељена на добрим етичким принципима. Упркос различитим путевима којима су дошли до истог одговора, Полибијево и Посидонијево дело су у антици често читана заједно, те се у IV веку н.е. чак јавља (потпуно измишљена) легенда да је Посидоније био Полибијев ученик. Но, нема разлога да мислимо да је Посидоније укључио идеју мешовитог облика у свој рад, изузев можда као директно преузимање од Полибија.

Других примера Полибијевог утицаја у грчком свету има више него што могу да наведем на ограниченом простору; поменућу само истакнутије. Историчар и географ Страбон (63. п.н.е. – 24. н.е.) га често цитира у својим *Географским белешкама* а два сачувана фрагмента показују да је то био случај и са изгубљеним *Историјским белешкама* – у једном од фрагмената се парафразира Полибијева оцена о мешовитом уставу као најбољем. Страбоново дело је било један од покушаја настављања Полибија, обухватајући временски след од 146. године п.н.е. па до битке код Акција, 31. п.н.е. Страбон познаје и користи Посидонија али према њему има критички став, јер га види као озбиљног конкурента за титулу правог Полибијевог настављача. Још један писац светске историје, Диодор са Сицилије, користио је *Историје* као богат рудних информација за историју III и II века п.н.е. У II веку н.е. Плутарх из Херонеје и Аријан из Никомедије се често ослањају на Полибија: Плутарх га директно цитира чак двадесет шест пута. У III веку н.е. га користе Атенеј из Наукратиса, Филострат и Плотин.³

На крају другог поглавља сам споменула да је Полибије поставио одређене обрасце који су каснији грчки интелектуалци следили. Био је први Грк који је морао да се озбиљно суочи са животом под римском влашћу у римском окружењу. Током неколико деценија након

³ В. McGing, *Polybius' Histories*, Oxford University Press, Oxford, 2010, p. 204.

разарања Коринта римска надмоћ се још није чинила дефинитивном и више пута је озбиљно доведена у питање али и крајњи исход је показао да су Полибије и његови истомишљеници били у праву. Мање од стотину година од Полибијеве смрти, читав источни Медитеран, у најширим географским границама, укључен је у Римско царство. За хеленоцентрично схватање Грка, за те људе који су веровали да је њихова култура најбоља и најуспешнија од свих, римска премоћ и власт су били тешко искушење и удар на њихово самопоштовање. Полибије је у том погледу давао корисне поуке. Било је могуће помирити достигнућа грчке културе и очување грчког идентитета са прихватањем стране надмоћи. Додуше, та транзиција је захтевала високу цену. Требало је редефинисати грчку визуру света и поделу на Хелене и варваре (која је много пре Полибијевог времена добила привук културне искључивости) и убедити све да се Римљани налазе на овој страни те поделе. Било је неопходно показати да је римска власт не само пожељнија за један полис од власти хеленистичких краљева, већ пожељнија и од независности као такве. Ако би се могло показати да је римска власт апсолутна неизбежност, то је у знатној мери скраћивало пут ка њеном прихватању од стране Грка. Даље, требало је применити грчку политичку теорију на римски пример и тврдити да је баш Рим, упркос свему што је говорило против тога, оно идеално друштво о коме су грчки филозофи сањали и које су настојали да скицирају у теорији. Најзад, све то је морала бити изражено у таквој форми да буде прихватљиво и за учене Римљане који су, сада више него икад, пратили шта се све писало и објављивало у грчком свету.

За сваки од наведених праваца Полибије је оставио солидне путоказе. Он је приказао Римљане као људе који су усвојили грчку културу и прихватили грчки као други језик, готово као неку врсту почасних Грка. Ово је било само делимично тачно у Полибијево време (мада је старији Катон већ имао разлога да се буну због поплаве грчких обичаја у Риму) али је постајало све више истина, како је време одмицало. Римљани према Полибију нису варвари, мада заостају за Грцима на многим пољима и гладни су подуке (односно њега и Сципиона може да послужи као илустрација!), али на два важна поља – државништву и ратној вештини – их недостижно превазилазе и то Грци морају да прихвате. Римска превласт (која у сваком случају убрзо постаје власт) почива на чврстим моралним принципима и нуди просперитет и безбедност онима који је прихвате. На много примера он је приказао недостатке хеленистичких монархија, грчких федерација и појединачних градова. Тешка срца је на крају и своју вољену Ахајску лигу окарактерисао као државу која је сама тражила (и добила) римску интервенцију. А за оне који су и поред тога сумњали, постојало је једноставно решење: ако Полибијево дело неку поруку преноси јасно и недвосмислено то је да су сукоби с Римљанима лудост а отпор њиховим жељама узалудан. Хтели то или не, сви Грци ће се

наћи под римском влашћу и боље им је да се с тим помире. Примењујући идеју мешовитог облик на римском примеру, Полибије је добио целину која је била релативно разумљива, врло прихватљива за Римљане и убедљива за образоване Грке – под условом да је нису одвише анализирали и преиспитивали.

Све што сам претходно рекла не значи да је Полибијево дело наишло на апсолутно одобравање. У динамичном свету грчке филозофије и књижевности ни једна идеја и ни једно дело нису могли да прођу без темељног оспоравања и дебате, макар ова и немала практични значај. Међутим, већина сачуваних критика баве се стилском и језичком страном дела. Дионисије из Халикарнаса је грмео против бројних мањкавости Полибијевог стила – по њему, сувог, досадног и неиспиративног. Читање Полибијевог текста овај књижевник и историчар пореди са пробијањем кроз густу шуму, са секиром у руци.⁴ Квинтилијан у свом *Образовању говорника (Institutio Oratoria)* закључује да Полибије не спада у добре прозне писце и изоставља га из разматрања. Ако је било неког оштријег филозофског и политичког супротстављања Полибију – а немамо разлога да мислимо да није – онда је оно било схваћено и као идеолошко супротстављање причи о римском успеху и као такво није имало изгледа да дође до нас.

6.2 Полибије и римска политичка теорија

Бројни су Римљани који су читали Полибија. Цицерон, који нас данас у том погледу свакако највише интересује, поготово када говоримо о идеји мешовитог облика, често и радо је користио Полибија. За њега је Полибије један од „два Грка“ који су „велики познаваоци политичких питања“⁵ (други је стоички филозоф Панетије са Родоса, Посидонијев учитељ), историчар „који је непревазиђен по питањима тачности у хронологији“⁶ и „нарочито добар писац“.⁷ Тит Ливије га је сматрао једним од најпоузданијих историчара Рима, посебно корисног за питање римског уплитања у грчке односе. На једном месту га је оценио као историчара којег нико не би смео да игнорише.⁸ Према Плутарху, сенатор Марко Јуније Брут (каснији учесник у атентату на Цезара) аутор је једне скраћене верзије (епитоме) Полибијевог

⁴ Дионисије из Халикарнаса, *О стилу* IV 21.

⁵ Цицерон, *Држава* I 34 (21).

⁶ Цицерон, *Држава* II 27 (14).

⁷ Цицерон, *О дужностима* III 113.

⁸ Ливије XXX 10.

дела на латинском језику.⁹ Плиније Старији спомиње Полибија дванаест пута у свом делу, углавном као извор информација о физичкој географији, али понекад и за политичка питања. За њега је Полибије (уз Ератостена) „познат као један од највећих ауторитета“.¹⁰ Као и у случају грчких писаца, могла бих дуго да набрајам примере латинских аутора који показују да су користили Полибија. Број оних за које постоји основна сумња да су то чинили је још већи.

Дакле, Полибијев утицај на латинске писце се никако не завршава на Цицерону. Међутим, све и да је стање другачије, да је Цицерон једини римски аутор који је познавао Полибија, већ би то овоме осигурало постојан утицај, који би трајао све до данас. Цицерон се рано устолочио као врхунски беседник и најбољи пример писца добре прозе на латинском језику, али и као најважнији римски политички теоретичар, а такође и популаризатор грчке филозофије у римском свету. Сви који су у последња два миленијума били заинтересовани за латински језик, латинску књижевност, римску историју или класичну републиканску теорију, читали су Цицерона и тако неизбежно долазили у контакт и са Полибијем.¹¹

На следећим странцима нећу покушавати, нити за то има разлога, да скицирам целовитост Цицеронове политичке мисли. Анализа коју дајем окренута је двома проблемима: Полибијевим утицајем на Цицерона и месту које има идеја мешовитог облика у Цицероновим схватањима. Пре него што пређем на то, осећам да је неопходно да рашчистим једно начелно питање. Као и у случају Полибија, али са много мање објективног оправдања, и Цицеронов углед политичког теоретичара је у великом повлачењу последњих деценија. Данас је Цицероново место у историји филозофије упадљиво мало, многи опширни прегледи га изостављају или свде на пропратне напомене у којима се обично апострофира његова неоригиналност и зависност од грчких узора.¹² Мада је јасно да се Цицерон у знатној мери

⁹ Плутарх, *Брут* 4 (употребљено издање: Plutarh, *Usporedni životopisi* I-III, prev. Z. Dukat, Augustin Cesarec, Zagreb, 1988).

¹⁰ Плиније, *Историја природе* V 90 (употребљено издање: Pliny the Elder, *Natural History II (Books 3-7)*, trans. H. Rackham, Loeb, Cambridge MA – London, 1967).

¹¹ K. von Fritz, *The Theory of the Mixed Constitution in Antiquity: A Critical Analysis of Polybius' Political Ideas*, Columbia University Press, New York 1954, pp. 323-325; G. J. D. Aalders, *Die Theorie der gemischten Verfassung im Altertum*, Nakkert, Amsterdam, 1968, pp. 111-113.

¹² У Коплстоновој великој историји филозофије Цицерон је заслужио мање од две комплетне стране текста (F. Koplston, *нав. дело*, стр. 456-458; Полибије је само узгредно поменут на два места, стр. 66, 459). Чак и наш велики научник и филозоф, М. Н. Ђурић, посвећује Цицерону мање од три стране у својој *Историји политичке филозофије*, Албатрос плус, Београд, 2010, стр. 155-157, уз коментар да он „није био самосталан мислилац; био је више беседник него филозоф“ (стр. 156). Уп. R. H. Popkin (ed.), *The Columbia History of Western Philosophy*, Columbia University Press, New York, 1999, p. 129: „Цицероново место као филозофа је споран из ова два разлога: његова дела су одвише деривативна и он није имао следбенике у правом смислу. Суштина његовог доприноса, готово сократовска на неки посебан начин, није била довољна да му обезбеди чврсту репутацију.“

ослањао на своје претходнике, постоји много разлога зашто такав став није оправдан.¹³ Слично се може рећи као и за Полибија: мада већина критичких судова садрже у себи знатне елементе истине, они су често преувеличани до те мере да се морају одбацити као нетачни. Модерна политичка теорија, а с њом и савремени свет као такав, би изгледали доста другачије да није био Цицерона – мислећи ту и на Цицерона посредника и на Цицерона као на оригиналног мислиоца. За даље ширење идеје мешовитог устава и њено преношење модерној европској мисли он је заслужан у доброј мери.¹⁴

Као и у Полибијевом случају, Цицеронове идеје и схватања су великим делом биле одраз околности у којима је живео и проблема са којима се сукобљавао у јавном животу. Он је припадао последњој генерацији истакнутих државника републике (рођ. 106. године п.н.е., убијен 43. п.н.е.). Његов положај је компликовало то што пореклом није припадао сенатском сталежу нити је рођен као становник града Рима. Цицеронова породица је припадала коњичком сталежу и живела у латинском градићу Арпинуму (родни град Гаја Марија). Цицерон је био први припадник своје породице који је заслужио пријем у Сенат, што је само по себи била велика част и успех. На путу друштвеног напредовања морао је да се бори са неповерењем па и презиром припадника старих сенаторских родова који су у њему видели скоројевића (лат. *homo novus*). Но, Цицерону је пошло за руком да прође кроз све јавне почести (*cursus honorum*) и да буде изабран за конзула, 63. године п.н.е. На том положају је извршио највећу услугу републици, сломивши оружани преврат који је покушао да изведе Луције Сергије Катилина. Неколико година након тога, Цицерон је одбио позив Јулија Цезара да се придружи тријумвирима као четврти члан политичког савеза, пошто је у њему видео опасност за републику. Није се, међутим, одлучније супротставио ефективном преузимању власти од стране тријумвира и резултат је била најпре политичка маргинализација, а потом и изгнанство из Италије. По повратку из прогонства пристао је на уступке и подржао тријумвират. Овакви и слични компромиси су врло карактеристични за Цицеронову јавну каријеру. У својим списима, он је формулисао врло снажна начела којима државник треба да се руководи. Практична политика га је више пута приморала да од њих одступи. У рату између Цезара и Помпеја, Цицерон бира Помпеја као мање зло. После Цезареве победе, он је примио амнестију и вратио се у Рим, са већ очајничком надом да ће победника успети да придобије за идеју обнове републиканских институција. Ако је за ова надања и било неке

¹³ Вид. нарочито убедљиву одбрану Цицерона као политичког филозофа коју даје N. Wood, *Cicero's Social and Political Thought*, University of California Press, Berkley – Los Angeles – Oxford, 1991, pp. 1-13 (укључујући и преглед најважнијих мишљења) и још шире замишљену рехабилитацију Цицерона као филозофа и културног ствараоца: W. Nicgorski, *Cicero and the Rebirth of Political Philosophy*, in: W. Nicgorski (ed.), *Cicero's Practical Philosophy*, University of Notre Dame Press, Notre Dame IN, 2012, pp. 242-282.

¹⁴ G. J. D. Aalders, *нав. дело*, 108.

основе, убрзо су се показала лажним, али Цезар је убијен 44. године п.н.е. и то је отворило бар неки простор за републиканско деловање. У последњих годину дана живота Цицерон је заузео бескомпромисан став против Марка Антонија и Другог тријумвирата. Склапањем новог тријумвирата у коме је Марко Антоније имао водећу улогу, његова судбина је била запечаћена: убијен је крајем 43. године н.е., заједно са својим братом Квинтом.¹⁵

Цицерон је с правом важио за једног од најобразованијих људи свог доба. Према биографији коју је написао Плутарх, Цицеронова надареност и ученост су изазвале пажњу угледних Римљана већ у његовим млађим данима.¹⁶ Одлично познавање грчког језика и књижевности се подразумевало, али Цицерон је од самог почетка био крајње заинтересован за право, говорништво и политику и било је неизбежно да се Полибије појави као део његове стандардне литературе. Из Цицеронових дела и писама је јасна да је аркадски историчар оставио снажан утисак на њега. За разлику од многих других, Цицерон је пришао Полибију пре свега као политичком теоретичару, што никако није био обавезан след догађаја, као што није било неизбежно да из мноштва Полибијевих идеја преузме концепте мешовитог облика и анакиклозе.¹⁷

Наравно, сва Цицеронова дела су у некој мери политичка (укључујући и филозофске списе, па и приватна писма и судске беседе) те није правилно делити његова дела према овој одредници. Ипак, најважнија теоријско-политичка дела, она којима се окрећемо да добијемо непосредан увид у Цицеронова размишљања и принципе, јесу расправе *Република*, *Закони* и *О говорнику*.¹⁸ Последњи рад је био упућен Цицероновом млађем брату и замишљен да се чита заједно са, тада још ненаписаном *Републиком*. Утицај Полибија је приметан у сва три дела али нарочито је снажан у *Републици*, мада га је понекад теже одвојити од директног позивања на Платона, Аристотела и друге грчке мислиоце које је Цицерон добро познавао. Дикеарх, кога немамо сачуваног изузев у малим фрагментима, а који је писао о мешовитом облику, један је од филозофа које Цицерон често помиње. Претпостављамо да га је користио

¹⁵ Уопште о Цицероновом животу и делима: Ц. Бордман, Ц. Грифин, О. Мари, *Оксфордска историја римског света*, СЛЮ, Београд, 1999, стр. 87-95; М. Будимир, М. Флашар, *Преглед римске књижевности*, Универзитет у Београду, Београд, 1996, стр. 243-268. J. Coleman, *A History of Political Thought: From Ancient Greece to Early Christianity*, Blackwell, London, 2000, pp. 229-291; A. Everitt, *Cicero: the Life and Times of Rome's Greatest Politician*, Random House, New York, 2011; J. M. May, *Cicero: His Life and Career*, in: J. M. May (ed.), *Brill's Companion to Cicero: Oratory and Rhetoric*, Brill, Leiden, 2002, pp. 1-22; L. Strauss, J. Cropsey, *History of Political Philosophy*, The University of Chicago Press, Chicago – London, 1987³, pp. 155-175.

¹⁶ Плутарх, *Цицерон 2*.

¹⁷ K. von Fritz, *нав. дело*, pp. 316.

¹⁸ Наслови су дати према преводу који је уобичајен код нас али који није најпрецизнији. Изворни наслови су *De re publica* (*О републици*), *De legibus* (*О законима*) и *De oratore. Ad Quintum fratrem libri tres* (*О говорнику. Три књиге за брата Квинта*). Забуна има још више када је трактат *De oratore* у питању, јер Цицерон има и спис који је насловљен просто *Orator* (*Говорник*). Чак је и модерна реч „република“ као превод латинског *res publica* спорна, тачније би било превести у нешто ширем значењу, као „заједница“ или „држава“, уп. Љ. Тадић, *Наука о политици*, Завод за уџбенике, Службени гласник, Београд, 2007, 277-278.

и Полибије али је немогуће рећи у којој мери. То отвара могућност да су неке од специфичности које деле Полибије и Цицерон, али не и Платон и Аристотел, заправо Дикеархове идеје које су обојица преузели.

Цицерон је наведена дела писао у пресудном тренутку свог јавног живота. Спис *О говорнику* је написан 55. године п.н.е., одмах по повратку из изгнанства. *Републику* је почео да пише у Риму у пролеће 54. године п.н.е. а завршио је пре одласка у Киликију, на позицију намесника (пропретора) 51. године п.н.е. Тачан датум писања *Закона* није познат али готово је извесно да је то било након *Републике*, у складу са редоследом платоновских узора. Могуће је да су *Закони* написани непосредно пре почетка рата између Цезара и Помпеја, или за време боравка у Грчкој 49-48. п.н.е., када је Цицерон пратио и подржавао Помпеја.

Сва три списа имају форму платоновског дијалога, смештеног у не тако давну прошлост. Дијалог из *Републике* се дешава 129. године п.н.е. на сеоском имању Сципиона Емилијана. Група пријатеља из највишег сталежа се окупља, наводно да се одморе од политичког живота у Риму, али то их не спречава да покрену вишечасовну дискусију управо о политици. Дијалог је смештен у време које Цицерон види као сам крај срећне и стабилне епохе римске државе, када су поделе и будући конфликти већ почели да добијају видљиве обресе. Трактат *О говорнику* је такође постављен у један од пресудних тренутка римске историје, 91. године п.н.е., на сам почетак тзв. Савезничког рата (91 – 88), првог у низу грађанских ратова који су погодили Италију у I веку п.н.е. У *Законима*, смештеним у ближу прошлост, сам Цицерон је учесник дијалога, заједно са својим братом Квинтом и Помпонијем Атиком.

У *Републици*, догађаји у вези трибуната Тиберија Граха и његове смрти (133-132. п.н.е.) наведени су као прва велика подела римског друштва; ништа више није било исто након тога. Лелије, један од саговорника, примећује да сада постоје два Сената и два народа који не могу да се сложе да ли је Грах био херој или злочинац, да ли је примио заслужено казну или је мучки убијен.¹⁹ Сципион је једини човек који може да премости ову поделу али њега спутава љубомора других сенатора. Јединство се свакако мора обновити, али на који начин?²⁰ Цицерон одговор види у политичкој филозофији, у науци о политици коју треба да изучавају сви учесници у јавном животу. То покреће дискусију о најбољем уставу, коју води сам Сципион.²¹ Он овде преузима улогу коју у Платоновим дијалозима има Сократ. Он изражава разлоге зашто би могао бити позван да о овим стварима донесе суд, али уједно, у

¹⁹ Цицерон, *Држава* I 31-32.

²⁰ Цицерон, *Држава* I 32.

²¹ Цицерон, *Држава* I 33.

правом сократовском маниру, обзнањује и границе свог знања. „Нити сам задовољан оним што су нам о тим проблемима забележили највећи и најмудрији људи Грчке, нити се усуђујем да им претпоставим своје мишљење. Из тог разлога молим вас да ме саслушате, не као некога који је потпуно упућен у грчка схватања, нити као некога којих их претпоставља нашим – нарочито кад је реч о тој врсти проблема – него ме саслушајте као једнога од оних одевених у тогу, који је очевом бригом стекао довољно грађанског образовања и од младости био подстакнут жељом према учењу, више образован искуством и домаћом поуком него књигама.“²² То је и објашњење за пут којим је Цицерон пришао грчкој теорији, Платону, Аристотелу, Дикеарху, Полибију и осталима: са великим поштовањем али и са свешћу да нису рекли последњу реч о овим питањима. Цицерон користи своје практично политичко искуство и непосредне потребе римске државе као показатеље како да модификује преузету теорију.²³

Сципион, кроз кога говори Цицерон, излаже основне идеје о три проста облика владавине, монархији, аристократији и народној владавини.²⁴ Сва три облика су врло честа, па ипак, имају велике и очигледне мане.²⁵ „Говорим то о ове три врсте државе када су по форми чисте, када нису *измешане* и *помешане*, већ задржавају свој основни карактер. Оне су, као прво, подложне оним манама које сам раније поменуо, а затим имају и друге погубне мане. Ни једна од њих није лишена могућности да стрмоглавим и клизавим путем крене према крајњем злу.“²⁶ Постоје добри краљеви али часком могу да се промене у лоше, јер све зависи од хира једног човека. Да ли је владар ближи праведном Киру или тиранину Фалариду, никада се не може рећи са сигурношћу. Аристократија може бити праведна влада али она лако склизне у олигархијско насиље, попут Тридесеторице у Атини. Цицерону је Атина послужила и као пример екстремне и лоше демократске државе. Такву оцену је нашао спремну и код Платона и код Полибија, мада у другим делима користити Атињане као пример мудрости и образованости. Различит приказ исте државе и народа је данак различитим изворима који су коришћени а нису супротстављени.²⁷

Даље се излаже деструктивни карактер цикличне промене државних уређења. Полибијева анакиклоза је ушла у Цицеронов текст у пуној снази. Она према предвидљивом обрасцу мења (квари) ова уређења и води их ка пропасти друштва. Једини начин да се она

²² Цицерон, *Држава* I 35 (22).

²³ J. G. F. Powell, *Cicero's De Re Publica and the Virtues of the Statesmen*, in: W. Nicgorski (ed.), *нав. дело*, pp. 14-29.

²⁴ Цицерон, *Држава* I 42 (27).

²⁵ Цицерон, *Држава* I 43 (28).

²⁶ Цицерон, *Држава* I 44 (28) (мој курзив).

²⁷ K. von Fritz, *нав. дело*, pp. 371-374.

избегне је посебан тип државе, које узима делове од свих простих типова. „Зато сматрам да је понајвише достојна похвале нека четврта врста државе, која представља одмерену мешавину оне три врсте које сам најпре поменуо.“²⁸ У следећих неколико тешко оштећених пасуса Сципион се враћа на појединачне проблеме „чистих“ облика и зашто они, будућу да нису вођени у општем интересу не заслужују да се назову државама у правом смислу. Цицерон и овде следи Полибија понављајући да добар облик владавине мора почивати на пристанку оних којима се влада. То уједно значи да ће таква држава бити вођена у интересу свих њених припадника а не само једног дела.²⁹

По завршетку ове секције, разматра се детаљније феномен анакиклозе. Овај део се готово своди на парафразу одговарајућег места у Полибијевој VI књизи, уз изостављање неких детаља. Краљевина је почетни облик (примитивна монархија се не помиње или је то учињено у некој од изгубљених партија текста) који има извесне врлине докле год се влада по принципу праведности. Када се напусти, настаје тиранија. Када тиранина обори аристократија, што је најчешћа али не и једина могућност, уводи се аристократска форма владавине. Она је у бити владавина сенатских стараца и траје, као и монархија, докле год се држи основног принципа праведности. Када од њега одступи, није више права аристократија и народ је обара.³⁰ Овде се Цицерон делимично разилази са Полибијем, тврдећи да су, у циклусу промене устава, могућа и прескакања појединачних фаза. Народ може, на пример, да сам обори краља и одмах успостави демократију, док групација племића која исто чини, може од почетка бити олигархијска и неправедна.³¹ Ту је Цицерон нешто флексибилнији од Полибија који је све етапе и детаље анакиклозе третирао са готово догматским уверењем. Као и многи коментатори после њега, Цицерон је морао бити свестан да не постоји пример, било у историји Грчке или Италије, државе која је прошла кроз баш онакав циклус промене какав теорија сугерише. Зато је тај суштински али ригидно осмишљен концепт морао донекле бити ублажен. Но, којим год специфичним путем ишао циклус, завршиће се са исквареном владавином народа која се изметнула у владавину руље. Известан простор је посвећен опису таквог стања, као и констатацији да је у том часу касно за спасавање датог друштва. То је фаза коју одговорни државници желе да избегну.³²

Да би појаснио проблем кварења основних типова држава, Цицеронов Сципион се позива на етичке аргументе какви су чести у грчкој филозофији, али их не срећемо код

²⁸ Цицерон, *Држава* I 45 (29).

²⁹ G. J. D. Aalders, нав. дело, 106.

³⁰ М. Podunavac, *Republikanizam: teorija, nasleđe, principi*, CID, Podgorica, 2014, p. 129.

³¹ Цицерон, *Држава* I 65 (42).

³² Цицерон, *Држава* I 66-67 (42-43).

Полибија. Претеран успех и превелика срећа су заправо лоши за оног ко их доживи, свака ствар и свака појава има праву меру након које постају штетни. Превише моћи у случају краљевства, превише богатства у случају аристократије, превише слободе у случају демократије – све је то на свој начин штетно. Цицерон је сматрао да власт неизбежно почива на прихватању народа и да постоји ради народа – спас народа је највиши закон – али дати народу превише слободе није корисно за државу, па ни за сам народ.³³ Дobar систем не тежи ни вишку моћи ни вишку слободе већ правилној равнотежи између њих.³⁴ После излагања о основним облицима, Сципион је приредио изненађење својим саговорницима, изјављујући да су сви прости облици лоши на свој начин, али да би он, ако би баш био принуђен да бира, изабрао краљевство као најмање лоше решење, док је демократија најлошија. Искварена демократија је такође најгори од свих искварених облика. Овде Цицерон уводи извесну хијерархију у оквиру анакиклозе која код Полибија не постоји у експлицитном облику. Ране фазе циклуса су боље од познијих, читав циклус је један велики ток кварења али, за разлику од Полибијевог тумачења, у Цицероновој верзији он није неповратан.³⁵

Али ни монархија не може да издржи поређење са најбољим обликом, који је уравнотежен и склопљен од сва три основна типа државе. Ова форма има нешто од узвишености монархије у себи, као и од ауторитета аристократије и слободарског духа демократије.³⁶ У комбинованом облику не делују процеси кроз које долазе до кварења државе. У њему нема краља који постаје господар, аристократије која се измеће у хунту, нити народа који се часком преобрази у руљу. Нема разлога за насилне преврате, већ је свако на месту којем му припада. Бољи људи имају довољан удео у власти а народ има довољно слободе. До овог тренутка, Цицерон је у потпуности на Полибијевом трагу али онда уводи превратничку идеју: *кварење мешовитог облика није могуће изузев ако вође немају знатне недостатке.*³⁷ За разлику од Полибија, Цицерон не тврди да ће анакиклоза неизбежно потврдити своју премоћ и да се чак и најбољи облик владавине кад-тад мора дегенерисати. Али, с друге стране, он не тврди да такав облик владавине производи само најоданије и најморалније људе. Сасвим је могуће да неодговарајуће личности добију превише моћи чак и у најбољем систему – то је заправо Цицеронова дијагноза проблема римске државе – као што

³³ V. Stanovčić, *Politička teorija I*, Službeni glasnik, Beograd, 2008², стр. 135.

³⁴ Цицерон, *Држава* I 68 (44).

³⁵ Цицерон, *Држава* I 69 (44).

³⁶ A. Molnar, *Rasprava o demokratskoj ustavnoj državi I: pravo na otpor tiraniji*, Samizdat B92, Beograd, 2001, стр. 106.

³⁷ Цицерон, *Држава* I 69 (44).

је потпуно могуће да такви људи упропасте иначе одличан систем.³⁸ Али у овом смеру закључивања се крије и трачак наде: што један човек уради, други може да поништи. Штету коју су направиле неодговорне личности неки други, бољи људи, истинска римска аристократија, можда могу да исправе.³⁹

Цицерон следи Полибија и друге грчке писце у третирању Ликургове Спарте као архетипа мешовитог облика. Цицерон такође наводи да је римски систем имао црте мешовитости од самог почетка. Њима је требало време да се развију, компоненте нису у почетку биле у одговарајућој равнотежи, али добра основа за каснији развој је била ту.⁴⁰ Пошто Полибијева партија о раној римској историји није сачувана, врло је могуће, као што сам прихватила у претходном поглављу, да и ове идеје потичу од њега. Тешко оштећен текст нам тек допушта да видимо да је направљено и поређење између Картагине и Рима, баш како је и код Полибија.⁴¹ Износећи рану историју римског устава, Цицерон долази до средине V века када је, након краткотрајне олигархије децемвира, успостављен прави мешовити устав.⁴²

Сличну идеју налазимо у *Законима*. Стари римски устав је био најбољи до сада познат систем јер је садржао мешавину различитих али добрих принципа. Ови принципи су, узети за себе, доводили до настанка дефектних држава, али комбиновани у једно тело, створили су најбољи устав.⁴³ На истом месту се одаје признање грчким мислиоцима који су дошли до ове спознаје. Поново се разматра Ликургова Спарта као пример доброг, помешаног и умереног устава. Полибије се не помиње у сачуваном тексту, који је препун изгубљених делова, али његов утицај је могуће претпоставити на више места, поред Платона и Аристотела који су директно наведени.⁴⁴ Цицерон дефинише стару римску државу као заједницу људи уједињених у љубави према општим врлинама и идеалима, што је схватање који ће многи мислиоци, пагански и хришћански (укључујући и блаженог Августина) преузети и употребити.⁴⁵

Као што кроз пукотине у Полибијевом тексту понекад видимо Платона, тако и Полибије често избија кроз површину Цицероновог трактата. Већина Полибијевих похвала

³⁸ N. Wood, *нав. дело*, pp. 100-104

³⁹ Што је била суштина Цицеронове идеје о слози између свих сталежа (*concordia ordinum*), идеалистичке али у крајњем исходу нереалне, уп. С. Е. W. Steel, *Cicero, Rhetoric, and Empire*, Oxford University Press, Oxford, 2001, pp. 227-230.

⁴⁰ Цицерон, *Држава* II 16-17. Ове црте су још израженије када Цицерон говори о реформи краља Тулија, уп. II 39-40.

⁴¹ Цицерон, *Држава* II 42.

⁴² Цицерон, *Држава* II 62-64.

⁴³ X. Márquez, *Between Urbs and Orbis: Cicero's Conception of the Political Community*, in: W. Nicgorski (ed.), *нав. дело*, p. 189.

⁴⁴ Цицерон, *Закони* III 12-17.

⁴⁵ J. S. McClelland, *A History of Western Political Thought*, Routledge, London – New York, 2005, p. 91.

римском уставу препознају се на местима где Цицерон говори о предачком уређењу, пре Граха и великих подела. То је био поредак истовремено и функционалан и стабилан, који је давао добре и моралне људе и који је обезбеђивао непоколебљиво јединство према спољним претњама и унутрашњу хармонију између кључних елемената.⁴⁶

Највеће разлике између Полибијевог и Цицероновог схватања мешовитог облика долазе из различитости сврхе. Полибије је мешовити облик употребио као објашњење успона Рима, пре свега наглашавајући стабилност коју ово уређење има али и многе друге предности. Цицерон понајпре повлачи разлику између римског устава какав је постојао стотину година раније и жалосне институционалне ситуације свога времена. Стабилност и јединство старог римског устава били су предуслови римске величине – у томе се Полибије и Цицерон слажу. Али у Цицероново време је то јединство изгубљено чиме је и римска величина наружена па и доведена у питање. Пошто је републику дефинисао управо као средство успостављања реда, помирења иначе непомирљивих конфликта интереса и неспојивих мишљења о личним заслугама и статусима, Цицерон види тренутно стање као постепено разводњавање и нестајање саме државне организације.⁴⁷ Одатле следи јасан закључак о томе каква је будућност римске државе ако се поделе наставе.⁴⁸ Дакле, старе идеале и праксу треба *обновити* што подразумева да она није неповратно изгубљена. Цицерон се окреће (јачо идеализованој) прошлости да би у њој нашао поуку како да поправи садашњицу. Полибије је тражио чисто теоријско објашњење за догађаје који су се већ одиграли. Цицерон је намеравао да теорију искористи за непосредан политички активизам.⁴⁹

Природно, са оваквом намером Цицерон није могао да остави ни развој римског устава ни идеју анакиклозе у њиховом полибијевском облику. Ако ће Рим да се врати на старе добре вредности, онда циклус промене не сме имати апсолутну снагу. Али, пошто је очигледно да се неће вратити сам од себе, онда се мора прихватити идеја да слободна људска воља, планирање и деловање могу утицати на њега. А ако је то већ тако, нема више разлога да се инсистира на квалитету спонтаности у настанку римског устава. За Цицерона, он се није развио сам од себе већ управо кроз деловање – свесно и планско – умних људи који су обликовали римску историју. Полибије је имао разлога да супротстави наводни плански карактер Ликурговог устава спонтаном чуду римског. „Цицерон, насупротив њему, представља

⁴⁶ О размерама Полибијевог утицаја на Цицерона, вид. К. von Fritz, *нав. дело*, pp. 334-341; А. W. Lintott, *нав. дело*, p. 80 се слаже са генералном оценом да је Полибије значајно утицао на Цицерона али мисли да је von Fritz (*нав. место*) размере тог утицаја непотребно пренагласио.

⁴⁷ А. W. Lintott, *The Theory of Mixed Constitution at Rome*, in: J. Barnes, M. Griffin (eds.), *Philosophia Togata II: Plato and Aristotle in Rome*, Oxford University Press, Oxford, 1997, p. 79.

⁴⁸ G. J. D. Aalders, *нав. дело*, p. 107.

⁴⁹ А. W. Lintott, *нав. дело*, p. 76.

римски устав као циљ постигнут у прошлости кроз заједничке напоре многих Римљана, циљ који остаје и модел за будућност. Колико год да је Цицерон гледао на прошлост са носталгијом, он има и један практичан мотив. Подсећајући Римљане на оно што су изгубили, он им уједно показује како да то поврате.⁵⁰

Цицерон преузима од Полибијевог модела систем ограничења и препрека које ће три компоненте постављати једна пред другу и тиме онемогућавати покушаје злоупотреба. То је основни механизам који је дејствовао у старој римској држави. Цицерон, за разлику од Полибија, не инсистира на апсолутном одсуству конфликта и неслагања из те државе али мисли да су они превазилажени на оптималан начин.⁵¹ Како циљ државе и јесте да мири противречне тежње, римска република пре Граха се могла окарактерисати као врло успешна држава. Међутим, Цицерон је кроз непосредно политичко искуство схватио оно што је Полибије одбијао да види. Његови механизми заштите функционишу докле год сви учесници остају у оквиру система и поштују законе. Цицерон је видео на делу како бескрупулозни појединци остварују своје планове потпуно игноришући законе, обичаје и моралне обавезе.⁵² Како обезбедити поштовање закона у том случају?

И ту долази платоновски преокрет. Цицерон није задовољан механизмима ограничавања које је дао Полибије, нешто више је потребно. Овде наилазимо на нетипичну похвалу грчким државама да су нешто учиниле боље него Римљани: многе су имали институцију чувара закона (*νομοφύλακες*), коју и Платон оставља у идеалној држави. Цицерона је мучио проблем примене закона. Без одговарајуће примене и најбољи закон је само мртав текст. А Цицерон је у свом животу видео довољно примера како закони могу бити заобиђени или директно игнорисани, или пак извитоперени услед злоупотреба или незнања. Стога, инспирисан Платоновим „чуварима закона“ он уводи чувара државе (*Rector rei publicae*).⁵³ Ово је Цицеронова иновација, без паралела у Полибијевом моделу. Цицерон уводи чувара како би заштитио законе и принципе државе од злоупотреба. Он више не дели Полибијево уверење у отпорност римског устава и природну моралност римских људи. Добро одмерена овлашћења, да блокира и зауставља све што је мимо закона, дата нарочито способном и моралном појединцу једини су излаз.⁵⁴

⁵⁰ E. Asmis, “A New Kind of Model: Cicero's Roman Constitution in ‘De republica’”, *The American Journal of Philology*, 126-3 (2005), p. 378.

⁵¹ G. J. D. Aalders, нав. дело, p. 109.

⁵² A. W. Lintott, нав. дело, p. 77.

⁵³ Цицерон, *Закони* III 46-48; уп. A. Molnar, нав. дело, стр. 107.

⁵⁴ J. Wisse, *De Oratore: Rhetoric, Philosophy and the Making of an Ideal Orator*, in: M. May (ed.), *Brill's Companion to Cicero: Oratory and Rhetoric*, Brill, Leiden, 2002, pp. 375-397. Цицеронова идеја чувара државе је последњих година изазвала извесну пажњу историчара и политиколога. О њој је написана запажена докторска дисертација (J. P. Zarecki, *Cicero's Ideal Statesmen in Theory and Practice*, University of Florida, Gainesville FL, 2005.) која је

У целини, можемо закључити да Цицеронов модел мешовитог облика много тога дугује Полибију, који му је, по свему судећи, био један од основних извора инспирације. Без читања Полибија тешко је разумети многа места код Цицерона.⁵⁵ Али, попут Сципиона у *Републици*, Цицерон Полибијевим идејама и ставовима није пришао ни са страхопоштовањем ни са презиром, већ их је искористио на креативан начин, да пружи одговор на горућа питања свог времена. Концепт мешовитог облика је имао ту судбину да никада не буде третиран као статични конструкт већ је на сваком кораку добијао нове елементе и трпео извесно преобликовање. То га је начинило једним од најдинамичнијих продуката грчке политичке мисли али уједно и идејом коју је најтеже дефинисати и уопштити. Ова амбивалентност појма ће се пренети и у модерну политичку мисао, будући да су грчка и римска филозофија преживеле у довољном обиму да више схватања и тумачења мешовитог облика буду сачувани. Може се рећи да је та нејасноћа, та произвољност коју су векови разматрања и моделовања оставили за собом, играла улогу у каснијој популарности ове идеје. Она је допуштала велику слободу интерпретације и као таква била је привлачна многим мислиоцима и примењива у различитим контекстима.⁵⁶

6.3 Мешовити политички облик, политичка теорија и историографија

Био је то дуг, управо вишегодишњи истраживачки и мисаони процес који ме је довео до ове тачке, писања завршног поглавља. На крају, остаје ми да изнесем основне закључке и да пружим одговарајући коментар уз сваки од њих. Мада је у њих уложено много времена и мада су производ интензивног размишљања и читања великог броја извора, примарних и секундарних, закључци који следе нису ништа више од мог личног мишљења, поткрепљеног извесним доказима и аргументима изнесеним на претходним страницама. Свесна

недавно преточена у подстицајну монографију (J. Zarecki, *Cicero's Ideal Statesman in Theory and Practice*, Bloomsbury, London - New York, 2014.). Важнија старија литература монографског обима о овој идеји није ни на енглеском ни на немачком језику, већ на италијанском (E. Lepore, *Il principe ciceroniano e gli ideali politici della tarda repubblica*, Istituto Italiano per gli Studi Storici, Napoli, 1954.) и данском (P. Крауп, *Rector rei publicae: bidrag til fortolkningen af Cicero's de re publica*, Gyldendal, København, 1956.). Концепти чувара државе и идеалног државника којем је та улога намењена су у извесној мери производ Цицероновог разочарања у државничке квалитете Помпеја, Катона па и себе самог. Само би државник изузетних квалитета заслужио ово изузетно звање које, као ни трибун, не спада у магистратуре (уп. Цицерон, *О почастима* I 124; *Република* II 51).

⁵⁵ K. von Fritz, *нав. дело*, р. 398. Стога су промашени сви покушаји да се Цицерон третира као директан настављач било Платона било Аристотела, ако се не узимају у обзир посредници, попут Дикеарха и Полибија. На пр. J. Coleman, *A History of Political Thought: From Ancient Greece to Early Christianity*, Blackwell, London, 2000, pp. 284-287 изводи Цицероново схватање мешовитог облика из директног читања Аристотела и само њега. Али бројне разлике које на тај начин настају између два модела је збуњују и она не успева да их објасни.

⁵⁶ G. J. D. Aalders, *нав. дело*, р. 119.

релативности људског знања, поготово када је у питању такво турсно тло као што је античка политичка мисао, у неким случајевима сам била намерно мање одређена или сам се чак суздржала од давања конклузивног мишљења. Нарочито ме је мучило место које је један Аристотелов ученик, Дикеарх, имао у развоју идеје мешовитог облика. Он је писао о њој, био доста читан у антици (претпостављамо, од стране Полибија; поуздано знамо, од стране Цицерона) а данас су његова дела потпуно изгубљена. Колики је био његов утицај на Полибија? Мишљења се ту разликују и углавном се претпоставља да није био велики, да је Полибије директно користио Аристотела и Платона, вероватно и неке њихове хеленистичке коментаторе. Међутим, постоји и став, који није без основа, да је Дикеархов утицај био много већи него што мислимо те да *све* Полибијеве иновације у сфери политичке теорије заправо потичу од овога. Уколико би се то показало тачним, неки од мојих ставова – поготово онај у коме истичем оригинални допринос Полибија – били би оборени. Само би неки нови папиролошки или кодиколошки налаз могао да реши ову непознаницу. Док се то не деси, моји закључци су следећи:

1. Учење о мешовитом политичком облику имало је важно место у грчкој филозофији класичног доба. Најраније корене ова идеја има у практичној политици и општим политичким представама класичног доба. Различите хипотезе које теже да ову идеју припишу једном од прекласичних или раних класичних филозофа данас углавном немају присталица. У основним обрисима, као дневнополитички, нефилозофски концепт, „умерени“ и „помешани“ устав се срећу већ у Тукидидовом делу. Од Платоновог времена можемо говорити о филозофском концепту мешовитог облика у правом смислу, мислећи ту на позније радове атинског филозофа, попут *Државника* и *Закона*. У *Законима* се за пројектовани критски град, фиктивну „Магнезију“ примењује модел мешовитог устава који неће бити ни краљевство, ни аристократија, ни демократија већ је изведен од елемената сва три а биће најбољи од свих. Платону је и за Магнезију, као из његову првобитну идеалну државу, велики узор била Спарта, али је у *Законима* значај спартанског примера ублажен а пројекција атинске државе игра подједнако велику улогу. Ипак, идеја третирања Спарте као живог примера мешовитог облика има корене овде. Аристотел је идеју мешовитог облика довео до њене зрелости и истакао стабилност и одсуство унутрашњих нереда као основни квалитет који препоручује овај тип државе.

2. Идеја мешовитог облика је била значајна и у хеленистичко доба. Полибије је дошао у контакт са њом као једном од важнијих модела у политичкој филозофији. Више филозофа и историчара су у III и II веку користили појам мешовитог типа државе. Један број истакнутих Платонових и Аристотелових ученика су се враћали на ову идеју а Дикеарх је чак

написао и посебно дело о њој. На доминантну стоичку школу ова идеја је оставила слаб утисак али Полибије стоичкој филозофији ионако није био много наклоњен. Тачан степен оригиналности и доприноса хеленистичких филозофа овој идеји није могуће утврдити јер су дати списи већим делом изгубљени. То оставља простор за недоумицу у погледу Полибијевог доприноса, мада нема сумње да је он значајно проширио концепт.

3. Полибије је ранији концепт мешовитог облика у великој мери изменио и преобликовао. Када говоримо о *Полибијевој* теорији мешовитог облика, то имплицира да је он унео значајне новине у преузети концепт и, на неки начин, учинио га својим. Верујем да се то може тврдити с пуним правом. Мада ни у ком смислу није био оригиналан политички мислилац, Полибије је далеко од простог преузимања и копирања. На крају одељка 3.4 сам разматрала његов оригинални допринос политичкој теорији. Новина је већ и то што је мешовити облик примењен као модел за разумевање римске државе. У средишту Полибијевог схватања мешовитог облика више нису били појмови умерене мешавине и баланса (мада је и њих задржао) већ постојање сасвим одвојених носилаца моћи који се међусобно блокирају, ограничавају и тако спречавају злоупотребе. Пристанак већине грађана на власт је такође битан елемент Полибијевог разумевања политичког облика, што раније није био случај. Надаље, мешовити облик а и појам анакиклозе су употребљени као средства тумачења светске историје. Циклус промене државних уређења погађа све државе без изузетка. Међутим, мешовити облик је та чудесна формула која омогућава да се циклус одгађа јако дуго (мада не у недоглед) што једној држави даје стабилност неопходну за велика дела на историјској позорници. На све ово је битно указати јер су све иновације које је Полибије унео у овај концепт биле преузете од стране његових настављача. Велики број каснијих теоретичара није се упознао са идејом мешовитог облика читајући директно Платона или Аристотела, већ управо преко Полибија.

4. Извесна веза између мешовитог облика и идеја цикличне промене државних уређења (анакиклозе) постојала је пре Полибија. Он је, међутим, анакиклозу учинио интегралним делом идеје мешовитог облика. У VI књизи Полибије гради чврсту везу између ове две идеје, која ће потом бити њихова трајна карактеристика. Анакиклоза је представљена као основни проблем сваког облика владавине, незаустављиви али врло правилан и предвидљив циклус промене и пропадања. Након примитивних почетака, све државе пролазе кроз серију добрих и лоших облика владавине. Добри су засновани на одређеним ваљаним принципима, пре свега општег добра и правде, а у лоше прерастају њиховим напуштањем. Један лош режим може бити уклоњен само реакцијом грађанске базе ако и она није искварена, односно, ако јесте, друштво нестаје у анархији и враћа се на

примитивну монархију која је уствари почетак новог циклуса. Једини начин да се застрашујући ритам овог циклуса избегне или одложи јесте мешовити облик. Својим квалитетом да спречава узурпацију и злоупотребу моћи, мешовито уређење одузима анакиклози основни механизам дејства. Тиме претња промене није трајно уклоњена, анакиклоза се враћа пре или касније, али не постоји начин да се каже колико дуго ово одлагање може да траје. Из Полибијевог текста се стиче утисак да ту могу бити векови у питању. У каснијој политичкој теорији, римској и модерној, страх од пропадања друштва је био велики део привлачне снаге мешовитог облика.

5. Полибијево јавно и животно искуство је снажно утицало на обликовање његове политичке теорије. Схватања која су највише утицала на Полибијеву политичку теорију су производ кључних момената у његовом животу. У овом погледу нарочито је упадљива разлика између младог Полибија, аристократе са демократским склоностима, ватреног присталице независности Ахајског савеза и хладног према Римљанима, и старог Полибија, аутора *Историја*, који негује изразито елитистичке ставове и страх од утицаја маса у политици, који цени моћ а презире слабост и велики је присталица римске превласти. Образовање, аркадски политички контекст у коме је одрастао и примери људи попут Филопемена и Ликорте су обликовали младог Полибија. Старији Полибије је производ разочарања у грчке политичке вође и импресионираности римског силом, али пре свега производ вишегодишњег боравка у Риму, у сенци најмоћније сенаторске породице оног времена. У његовом тексту две животне етапе се понекад преплићу и сукобљавају што је трага оставило пре свега на наративни део *Историја*, али и на нека места у VI књизи. Већ и сама идеја да римске успехе прикаже као дубоко утемељене у једном филозофском принципу последице је дубоког утиска који су римска моћ и успех оставили на њега.

6. Историографска и теоријска разматрања у Полибијевом делу представљају два одвојена света. Неслагање између теорије и праксе је упадљива карактеристика Полибијевог дела и оно превазилази границе које обично прихватamo у таквим случајевима. Шеста књига даје читаоцу основни узрок римског успеха који је тешко приметити, па чак и само наслутити, у остатку текста. Главнину *Историја* чини занатски солидно одрађена војна и политичка историја, слична многим таквим делима писаним у хеленистичко доба. Догађаји се излажу хронолошки уз нека одступања која намећу синхронизми (излагање паралелних дешавања на различитим просторима) и одвојене теоријске партије (екскурси, најчешће географске природе). Узрочност у овим деоницама припада непосредној личној или колективној мотивацији. Један догађај следи за другим а с обзиром на војни карактер већине догађаја, стиче се утисак да успешност Рима или било које друге државе почива на војним

победама, односно на способности да се порази брзо амортизују и превазиђу. У VI књизи, која има форму филозофског трактата, римски успех је објашњен специфичним римским државним уређењем које је анализирано и осветљено у контексту платонвско-аристотеловске традиције политичке филозофије. Римској војној организацији је посвећен знатан простор у истој књизи али се директна веза између ње и најбољег типа државе не види или је она успостављена негде у изгубљеном делу текста. Због тога је два дела Полибијевог текста могуће читати и разматрати одвојено, што је данас врло чест случај.

7. Велика улоге Тихе (Судбине) у Полибијевом делу представља данак културној и духовној клими оног времена и у извесном смислу нарушава његов теоријски модел. Тихе је божанство које је имало властити култ у римско доба али је такође употребљавана у свакодневном говору као реторичка референца на срећу или случај. Код Полибија се срећу оба типа опхођења. У његовом тексту Тихе је често само фраза или реторска фигура, али постоје више места која се не могу објашњавати на такав начин. Тихе је одређена као божански ум, мистични фактор који има пресудан утицај на људске послове. Она је непредвидљива, склона преокретима и чудесним разрешењима и за ничију срећу или несрећу се не може тврди да је она неће, већ следећег тренутка, променити. Употреба Тихе код Полибија није доследна. На различитим местима у тексту он ће рећи да Римљани свој успех дугују Тихи, да она нема везе с њиховим успехом, да она подржава њихове непријатеље или да су своју величину постигли управо насупротив њеним жељама, мада је њена моћ насликана као апсолутна. Да је био доследно спроведен, утицај овог религиозног фактора би разорио саме основе Полибијеве политичке теорије. Тешко је видети какав би значај могао да има и сам мешовити облик, са свим својим квалитетима, ако се признаје моћ ћудљивог божанства које у сваком тренутку управља догађајима. Мноштво Полибијевих представа о Тихи су преузете из свакодневне употребе и није било у покушају да се озбиљније размотрити и усклади њен утицај на општи ток излагања. Мада он често исмева сујеверје својих савременика, није у овом случају ни сам био имун на њега. Већина каснијих читалаца *Историја*, почев од Цицерона и Ливија, одлучили су да у потпуности игноришу ову страну Полибијевих размишљања.

8. Улога изузетних личности делимично нарушава Полибијеву теоријску конструкцију али је на неким местима и подупире и допуњава. Полибије у неким местима у VI књизи готово потпуно негира значај појединачне људске воље и замењује га позитивним дејством римског устава који производи одане, дисциплиноване и моралне појединце. У другим књигама *Историја*, Полибије ставља још већи значај на фактор изузетних појединаца и ми стичемо утисак да лични квалитети или неквалитети појединаца

управљају развојем догађаја и током историје. То чак важи и за Римљане, јер он неким изузетним личностима у Риму (двојници Сципиона, пре свих) приписује одлучујућу улогу у уздизању римске величине. То доводи до озбиљне недоследности. Ако је човек попут старијег Сципиона био неопходан да би Римљани добили рат, чему уверавања у VI књизи да је рат између Рима и Картагине могао имати само један исход, с обзиром на супериорност римске државе? Али ова недоследност на другим местима помаже очувању теорије. Када говори о примерима других држава он често користи фактор изузетних појединаца да објасни њихов успех, иако наводно припадају лошим облицима. Атина и Теба, две изразито демократске државе су били изузетно успешне у једном периоду своје историје. Ово се коси са Полибијевом теоријском конструкцијом и он излаз налази у позивању на изузетне личности. Пар способних појединаца су ове државе одвеле до моћи и славе а када су они напустили сцену, урођене мане ових система су те успехе поништиле. У Полибијевој теорији има места за појединце који пркосе њеним основним законитостима: слаби, рђави и неефикасни политички системи могу бити импресивно успешни ако их воде одговарајући људи.

9. Постоји велики раскорак између стварности римске државе и идеализоване слике коју даје Полибије. Дуго су учени читаоци Полибија узимали његов приказ римске државе и њених институције као објективан и непристрасан извештај. Појединачне грешке и неслагања, која су понекад уочена, нису изменила овај позитиван суд. Са напретком модерне науке, нарочито од средине XIX века, постало је јасно да је то поверење било неутемељено и наивно. Мада не садржи директне неистине, Полибијева анализа римске државе укључује бројна преувеличавања, крупна изостављања и понеку полуистину. На овом пољу су се Полибије-историчар и Полибије-политички теоретичар сукобили. Римска држава објективно није мешовити облик, понајмање не мешавина монархије, аристократије и демократије. То је изразито аристократска држава са извесном свешћу о правима народа који је у њу укључен. Да би разрешио раскорак између теоријског модела који је одабрао и стварности римске државе, Полибије се одлучио на приказ који представља селективну истину. Објективнија анализа би искључила квалификацију Рима као мешовитог облика а морала би да укључи и одређена разматрања који би могле бити схваћене као критика римске државе. Међутим, мешовити облик је био једини концепт у грчкој политичкој теорији који је Полибију пружао све што је желео а римска држава је била прослављени јунак његовог дела. Стога су оба исхода били потпуно неприхватљиви за њега.

10. Полибије је генерално склон субјективности и идеализацији при третирању римских питања што је знатно утицало и на његову политичку теорију. Његова вековна репутација апсолутно објективног историчара, другог Тукидида, потиче од суровог и несентименталног приказивања грчких проблема и сукоба. Тек је постепено примећено да слична критика римске државе, институција, па чак ни појединаца у његовом делу једноставно не постоји. Такође, не постоји ни етичка анализа римских поступака, мада је овај аутор иначе склон моралисању. Полибије је импресиониран снагом и успехом, док према слабима и побеђенима показује презир, они су добили оно што су заслужили. Како је римска држава врхунски победник она у том смислу добија највеће похвале, сви њени противници су третирани супротно. Овај сентимент, који је последица околности у којима је Полибије писао, утицао је великим делом на његову политичку теорију, на неки начин он је и узрок за његово окретање политичкој филозофији у потрази за одговором. Полибије пише о успону римске државе до светске моћи, она је јунак његовог дела али дело је намењено грчкој публици. Његов циљ је да Грцима предочи величину римске моћи и да их наведе на закључак да је сарадња с Римљанима а не отпор, прави пут. Пишући за учену грчку публику, Полибије римски успех није могао да сведе на снагу војске и обиље материјалних и људских ресурса. Он је морао имати темељније, више филозофско и више етичко утемељење. Концепт мешовитог облика као најбољег државног уређења пружио му је, уз извесне модификације, све што је тражио а, поврх тога, та идеја је била освештана ауторитетом таквих имена попут Платона и Аристотела. Полазна позиција коју је изабрао је диктирала и детаље теоријског модела. Како би избегао сваку назнаку критике римске државе, она је приказана у крајње идеализованом облику, као систем у коме не постоје конфликти већ само хармонија и сарадња, систем који се држи неоспорних етичких принципа и производи најбоље људе. Ова околност је имала утицаја и на каснију рецепцију идеје мешовитог облика, која је у Полибијевој интерпретацији идеализована до тачке да се могла сматрати савршеним решењем за *све* проблеме *сваке* државе. Од ове следе полибијевске вере у ненадмашан квалитет мешовитог устава већ је Цицерон одступио на неким местима, правећи уступак реалности и свом искуству.

11. Снагу мешовитог облика и постојаност циклуса промене државних уређења Полибије је третирао као апсолутне законитости. Полибије је идеји анакиклозе пришао са апсолутним уверењем. Детаљи могу варирати као и време потребно да се поједине етапе или читав циклус окончају, али функционисање циклуса је изван сваке сумње. Он важи за сва друштва, прошла, садашња и будућа и омогућава људима који су упознати са његовом природом да предвиде будућност конкретног друштва и државе. Никакав простор није

остављен за изузетке или компромисе, изузев када говори о мешовитом облику. Мешовити облик није, међутим, узет као доказ нетачности анакиклозе или изузетак од ње. Он има својство да циклус промене успори или замрзне али на дуге стазе и најбоље државе ће подлећи овом неумољивом процесу. Мешовити облик је по својим карактеристикама такође једна апсолутна законитост. Државе у којима важи мешовити устав увек су боље и успешније од оних којима владају прости облици, као што су добре просте форме увек боље од искварених. Квалитет мешовитог облика је апсолутан и он се протеже кроз све сфере: државну, административну, државну, војну, па чак и приватну и етичку. Између конкретних држава које припадају мешовитом облику постоје разлике али оне су последица доследности придржавања основних принципа. Рим је најбољи пример мешовитог облика јер: а) он је ту најдоследније спроведен, чистим историјским искуством без примера апстрактног планирања, што Полибије види као предност; б) процес кварења ту није још започео, Рим је на врхунцу, док су други примери (Спарта, Картагина) увелико склизнули са те тачке.

12. Теорија мешовитог облика, у варијанти коју даје Полибије, снажно је утицала на каснију политичку теорију. Дијахронично гледано, у временској перспективи, концепт мешовитог облика владавине, како је уобличен код Полибија, има далеко већи значај него што је имао у његово време. Да неки концепт одигра мању улогу сам по себи, у односу на утицај који је касније имао, није ретка појава у историји идеја. За Полибија, идеја мешовитог облика је била пре свега погодан филозофски начин да открије тајну римског успеха. Играла је помоћну улогу у односу на главнину његовог дела. Али, с обзиром на велику потоњу читаност овог аутора, то значи да је и концепт мешовитог облика био доступан великом броју мислилаца у облику који ни платоновски ни аристотеловски. Цицеронова интерпретација није заменила ни истисла Полибијеву, нити су оне увек читане заједно. Ако смо константовали да је било нечег привлачног и елегантног а уједно и снажног у идеји мешовитог облика, што је навело Полибија да је одабере из обиља филозофских идеја и угради у своје дело, онда се мора закључити да је ова идеја после његове обраде постала још привлачнија. Платон и Аристотел (претпостављам: и Дикеарх) користили су идеју мешовитог облика као путоказ ка стабилном и добро уређеном друштву. Цицерон ју је замислио као средство повратка старинског реда и стабилности. Само је Полибије изградио чврсту везу између ове идеје и моћи и спољнополитичког успеха једне државе. Полибије је не користи да објасни зашто је римска држава уређена и отпорна на промене, то је само по себи споредно. Он пре свега користи идеју мешовитог облика да објасни зашто је римска држава постала моћна. На листи резултата којима римско уређење може да се подичи су и унутрашњи мир, стабилност, кооперација али и одлично вођство, морални и дисциплиновани грађани, што у

комбинацији даје снажну војску која је успела да савлада све непријатеље. У идеји мешовитог облика Полибије је нашао не само агенс унутрашње хармоније и средство за (привремено) обуздавање анакиколзе, већ и *кључ за стварање империје*.

Када је један од најчитанијих писаца антике ставио толики значај и толике могућности на једну једноставну и привлачну идеју, није никакво изненађење да је она побуђивала велику пажњу, била разматрана, дискутована и најзад, практично употребљена. У односу на оно што је идеја мешовитог уређења обећавала, недоследности и празнине у Полибијевој теорији су деловале као ситнице које се могу занемарити. Дуго време их, уосталом, нико није ни примећивао. Једна околност је нарочито поговарала томе: није било неопходно читати целину (преживелог) текста да би се разумела VI књига, нити је она била потребна за праћење излагања у наративним књигама. То је осигурало самосталан живот за VI књигу *Историја*, невезан за остатак дела, што није била намера аутора. Али то се десило тек пошто је Запад наново открио Полибија у време Ренесансе.

Полибијева популарност је доживљавала знатне осцилације након високог царског доба. „Како идемо ка позној антици и раној Византији, Полибијев рад је понешто изгледео из колективног сећања.“⁵⁷ Он није потпуно заборављен – више истакнутих писаца га спомињу,⁵⁸ макар у пролазу, али он више није спадао у читаније ауторе. У Византији је већ много мање цењен него неки други писци и овај став је довео до тога да ми немамо сачувано читаво његово дело. Једини рукопис у целини сачуваних Полибијевих књига (I-V) потиче из X века. Судаћи по неким коментарима учених Византинаца, након XIII века ни у Цариграду се више није могао наћи целокупан рукопис. Уместо тога, заинтересовани читаоци су упознали Полибија преко различитих извода, збирки цитата, текстуалних анатолија и сличних компилација колажног карактера на основу којих се и данас реконструишу делови књига почев од VI. Слабо интересовање учених Византинаца за републиканску политичку теорију разлог је што ни VI књига није сачувана у целини. У XV веку Полибије улази у западноевропску културну историју. За разлику од њих, примарно заинтересованих за рану историју римске империје (што објашњава опстанак првих пет књига), пажњу Запада је нарочито привукла VI књига и политичке идеје изложене у њој, и тако је остало до данас. Године 1419. у Фиренци Леонардо Бруни пише дело *О Првом пунском рату (De primo bello punico)*, које излази већ 1422. и писано је претежно по Полибију. Пишући о томе кардиналу Колони, Бруни је рекао: „Следио сам у свему Полибија из Мегалопоља, несумњиво великог

⁵⁷ В. MacGing, *нав. дело*, р. 209.

⁵⁸ Између осталог: Амијан Марцелин, Еусебије из Цезареје, св. Хијероним, Павле Орозије, Зосима, Прокопије и Агатија. Зосима поготово, пишући историју римског опадања, затвара наративни круг тако што повезује своје излагање са Полибијем, човеком који је описао римско уздицање.

човека и изузетног писца, који је уживао силан ауторитет међу Грцима.⁵⁹ Са нескривеним узбуђењем фирентински хуманиста истиче своје дело као доказ да је античка ученост васкрсла у Италији – а с њоме и Полибијев углед. Неформални преводи и парафразе Полибија су почеле да круже Италијом, све док папа Никола V није наредио превод Полибијевог дела на латински. Задатак је прихватио Николо Пероти и превод је изашао 1454. године у Фиренци, али је обухватао само првих пет књига. Почетком XVI века, Николо Макијавели је искористио Полибијеву шесту књигу као основу политичке анализе римске државе у другом поглављу својих *Расправа о првих десет књига Тита Ливија (Discorsi sopra la Prima Deca di Tito Livio)*.⁶⁰ Макијавели је искористио оно што је нашао код Полибија и других античких писаца и применио на себи савремену Италију, пишући дело у коме су савременост и прошлост у сталном дијалогу.⁶¹ Како је он уопште дошао до текста VI књиге (грчки није знао) остаје једна од већих мистерија културне историје Ренесансе.⁶²

Захваљујући својој VI књизи, или тачније идејама мешовитог устава и цикличне промене држава у њој, Полибије је постао саставни део нововековне уставне теорије и модерне дебате о републиканизму. У том ширењу утицаја велику улогу је играла флексибилност концепта и могућност његове примене на различита друштва. Цицеронова популарност у овом периоду је такође играла улогу у процесу. Енглески књижевник и политичар Џозеф Адисон (Joseph Addison, 1672 – 1719) почетком XVIII века пише у уводној колумни новина *Посматрач (Spectator)*: „Никад нисам могао да прочитам неки такав пасус код Полибија, или неки од Цицерона, а да не осетим потајно задовољство примењујући га на енглески устав, коме он пристаје много боље него римском. Ова два велика писца подједнако дају првенство мешовитој владавини, коју чине три гране, краљевска, племићка и народна. Нема сумње да су они имали у својим мислима уређење римске државе, где конзули представљају краља, Сенат племство а трибуни народ. Али ова подела на три моћи у римском уставу ни у ком случају није тако разграничена и природна, као у енглеском облику владавине.“⁶³ Овај цитат и публикација у којој је објављен јасно показују колико је Полибије

⁵⁹ Цитирано према: G. Lanziti, “Between Livy and Polybius: Leonardo Bruni on the First Punic War”, *Memoirs of the American Academy in Rome* 51-52 (2006-2007), p. 173.

⁶⁰ E. Nelson, *The Greek Tradition in Republican Thought*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004, pp. 78-79.

⁶¹ W. Nippel, *Ancient and Modern Republicanism: mixed constitution' and 'ephors'*, in: B. Fontana (ed.), *The Invention of the Modern Republic*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006, p. 11-13; A. Molnar, *Regeneracija, romantika, republika: fantastični uspon romantičarskog republikanizma*, VisioMundi, Novi Sad, 2014, стр. 153.

⁶² J. H. Hexter, “Seysssel, Machiavelli, and Polybius VI: The Mystery of the Missing Translation”, *Studies in Renaissance* 3 (1956), pp. 75-96.

⁶³ J. Addison, *The Spectator* II, ed. H. Morley, London, 1891, no. 287, pp. 246-247 (издање од уторка, 29. јануара 1712. године). Комплетан текст овог издања Адисонових текстова у *Spectator* магазину је на располагању у дигиталном облику, захваљујући пројекту Гутенберг: <http://www.gutenberg.org/ebooks/12030> (приступљено 4. 8.

већ постао део општег корпуса политичке теорије. Од фирентинске политичке школе (Макијавели, Гвичардини, Ђианоти), преко англосаксонске (Хобс, Харингтон, Мојл) и француске (Русо), идеја мешовитог облика долази до америчких „очева нације“ попут Александра Хамилтона и Џејмса Медисона и преко њих утиче и на текст устава Сједињених Америчких Држава и *Повеље о правима*.⁶⁴ Мешовити устав је послужио као извор идеје о раздвајању извршне, судске и законодавне власти. Тиме је себи обезбедио трајно место у историји политичких идеја али сам концепт мешовитости наново искрсава и у модерној политичкој теорији и пракси, као нешто што може да пружи путоказе и за будућност.⁶⁵ Стога немамо право да говоримо о мртвом концепту који на практичном нивоу припада прошлости. Напротив, у најмању руку као принцип, као идеја која има капацитет да покрене размишљање и дебату, она је присутна и данас и наставиће да буде у даљој будућности. У сваком модерном правном систему који прихвата поделу власти, крије се траг мешовитог устава, тиме и понеко зрно Полибијевог утицаја.

2016.); текст уводника од 29. 1. 1712: <http://www.gutenberg.org/files/12030/12030-h/12030-h/SV2/Spectator2.html#section287>.

⁶⁴ D. J. Galligan, C. Palmer, *Patterns of Constitutional Thought from Fortescue to Bentham*, in: D. J. Galligan (ed.), *Constitutions and the Classics*, Oxford University Press, Oxford, 2014, p. 28.

⁶⁵ Уп. М. Hardt, А. Negri, *Empire*, Harvard University Press, Cambridge MA – London, 2000, p.166.

БИБЛИОГРАФИЈА

- G. J. D. Aalders, *Die Theorie der gemischten Verfassung im Altertum*, Hakkert, Amsterdam, 1968.
- J. Addison, *The Spectator* II, ed. H. Morley, London, 1891.
- K. Algra, J. Barnes, J. Mansfeld, M. Schofield, *The Cambridge History of Hellenistic Philosophy*, Cambridge University Press, Cambridge, 2008.
- Appian, *Roman History* II, trans. H. White, Loeb, Cambridge MA – London, 1912.
- Aristotel, *Politika*, prev. M. N. Đurić, Kultura, Beograd 1970.
- H. Armstrong (ed.), *The Cambridge History of Later Greek and Early Medieval Philosophy*, Cambridge University Press, Cambridge, 1967.
- E. Asmis, “A New Kind of Model: Cicero's Roman Constitution in ‘De republica’”, *The American Journal of Philology*, 126-3 (2005), pp. 377-416.
- J. Barnes, M. Griffin (eds.), *Philosophia Togata II: Plato and Aristotle in Rome*, Oxford University Press, Oxford, 1997.
- R. K. Balot, *Greek Political Thought*, Oxford University Press, Oxford 2006.
- D. W. Baronowski, *Polybius and Roman Imperialism*, Bloomsbury, London, 2011.
- J. S. Blackie, *Horae Hellenicae: Essays on some Important Points of Greek Philology and Antiquity*, MacMillan & Co., London, 1874.
- R. Bodéüs, *The Political Dimension of Aristotle's Ethics*, State University of New York Press, New York, 1993.
- E. Brown, *The Emergence of Natural Law and the Cosmopolis*, in: S. Salkever (ed.), *The Cambridge Companion to Greek and Roman Political Thought*, Cambridge University Press, Cambridge, 2009, pp. 331-360.
- E. Brown, *Hellenistic Cosmopolitanism*, in: M. L. Gill, P. Pellegrin, *A Companion to Ancient Philosophy*, Oxford University Press, Oxford 2006, pp. 549-558.
- M. Cary, H. H. Scullard, *A History of Rome down to the Reign of Constantine*, MacMillan Press, London, 1975.
- C. B. Champion, *Cultural Politics in Polybius' Histories*, University of California Press, Berkley - Los Angeles – London, 2004.
- J. Coleman, *A History of Political Thought from Ancient Greece to Early Christianity*, Oxford University Press, Oxford, 2000.

- Cicero, *Selected Letters*, trans. P. G. Walsh, Oxford University Press, Oxford, 2008).
- Cicero, *On the Commonwealth and on the Laws*, trans. J. E. G. Zetzel, Cambridge University Press, Cambridge, 1999.
- Delatte, *Essai sur la politique pythagoricienne*, Université de Liège, Liège-Paris 1922.
- P. S. Derow, *Rome, the Fall of Macedon and the Sack of Corinth*, CAH VIII, CUP, Cambridge, 2008, p. 290-323.
- M. G. Dietz, "Between Polis and Empire: Aristotle's Politics", *The American Political Science Review*, 106-2 (2012), pp. 275-293.
- Diodorus Siculus, *Bibliotheca Historica VI*, ed. C. Th. Fisher, Teubner, Stuttgart, 1985.
- Diogen Laertije, *Životi i mišljenja istaknutih filozofa (u deset knjiga)*, prev. A. Vihar, Dereta, Beograd, 2003.
- Dionysius of Halicarnassus, *Roman Antiquities II*, trans. E. Cary, Loeb, Cambridge MA – London, 1939.
- T. A. Dory, "The Dictatorship of Minucius", *Journal of Roman Studies* 45 1-2 (1955), pp. 92-96.
- A. Drummond, *Rome in the Fifth Century: the Citizen Community*, in: F. W. Walbank, A. E. Astin, M. W. Frederiksen, R. M. Ogilvie (eds.), *The Cambridge Ancient History VII-2: The Rise of Rome to 220 B.C.*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006², pp. 212-241.
- S. Dušanić, *Arkadski savez IV veka*, Filozofski fakultet, Beograd, 1970.
- M. N. Đurić, *Istorija helenske etike*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1976.
- M. Eckstein, *Moral Vision in the Histories of Polybius*, University of California Press, Berkley-Los Angeles-London, 1995.
- A. Everitt, *Cicero: the Life and Times of Rome's Greatest Politician*, Random House, New York, 2011.
- M. I. Finley, *The Ancient Greeks*, Penguin Books, London, 1966.
- B. Fontana (ed.), *The Invention of the Modern Republic*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006.
- K. von Fritz, *The Relevance of Ancient Social and Political Philosophy for our Times. A Short Introduction to the Problem*, Walter de Gruyter, Berlin – New York 1974.
- K. von Fritz, *The Theory of the Mixed Constitution in Antiquity: A Critical Analysis of Polybius' Political Ideas*, Columbia University Press, New York 1954.
- B. Gladhill, *Rethinking Roman Alliance: A Study in Poetics and Society*, Cambridge University Press, Cambridge, 2016.

- Gill, *The Platonic Dialogue*, in: M. L. Gill, P. Pellegrin (eds.), *A Companion to Ancient Philosophy*, Oxford University Press, Oxford, 2006, pp. 136-150.
- D. J. Galligan (ed.), *Constitutions and the Classics*, Oxford University Press, Oxford, 2014.
- D. J. Galligan, C. Palmer, *Patterns of Constitutional Thought from Fortescue to Bentham*, in: D. J. Galligan (ed.), *Constitutions and the Classics*, Oxford University Press, Oxford, 2014, pp. 1-50.
- M. L. Gill, P. Pellegrin (eds.), *A Companion to Ancient Philosophy*, Oxford University Press, Oxford 2006.
- M. W. Gleason, *Greek Cities Under Roman Rule*, in: D. S. Potter (ed.), *A Companion to the Roman Empire*, Blackwell, Oxford, 2006, pp. 228-249.
- P. Green, *Alexander to Actium: the Historical Evolution of the Hellenistic Age*, Thames and Hudson, The University of California Press, Berkley – Los Angeles, 1990.
- E. S. Gruen, *The Hellenistic World and the Coming of Rome I-II*, California University Press, Berkley – Los Angeles, 1984.
- W. K. C. Guthrie, *Povijest grčke filozofije*, I-VI, Naklada Jurčić, Zagreb 2007.
- E. Hahm, *Kings and Constitutions: Hellenistic Theories*, in: Ch. Rowe, M. Schofield (eds.), *The Cambridge History of Greek and Roman Political Thought*, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, pp. 458-464.
- M. Hardt, A. Negri, *Empire*, Harvard University Press, Cambridge MA – London, 2000.
- J. H. Hallowell, “Plato and his Critics”, *The Journal of Politics*, 27-2 (1965), p. 273-297.
- L. Herchenroeder, *Hellenistic Historiography and the Sciences: Practices and Concepts in Polybius' Histories*, University of Southern Carolina, Columbia, 2010. (докторска дисертација у рукопису).
- J. H. Hexter, “Seysssel, Machiavelli, and Polybius VI: The Mystery of the Missing Translation”, *Studies in Renaissance* 3 (1956), pp. 75-96.
- M. Holleaux, *Rome, la Grèce et les monarchies hellénistiques au IIIe siècle avant J. C. (273-205)*, De Boccard, Paris, 1921.
- D. Howard, *The Primacy of the Political: a History of Political Thought from the Greeks to the French and American Revolutions*, Columbia University Press, New York, 2010.
- G. Klosko, *History of Political Theory: An Introduction*, I-II, Oxford University Press, Oxford 2013.²
- G. Klosko, *The Development of Plato's Political Theory*, Oxford University Press, Oxford, 2006.²

- F. Koplston, *Istorija filozofije. Tom I: Grčka i Rim*, BIGZ, Beograd, 1988.
- A. Keaveney, *The Army in the Roman Revolution*, Routledge, London – New York, 2007.
- G. Lanziti, “Between Livy and Polybius: Leonardo Bruni on the First Punic War”, *Memoirs of the American Academy in Rome* 51-52 (2006-2007), pp. 173-197.
- A Lesky, *Povijest grčke književnosti*, Golden marketing, Zagreb, 2001.
- P. Lévy, *The New Academy and its Rivals*, in: M. L. Gill, P. Pellegrin, *A Companion to Ancient Philosophy*, Oxford University Press, Oxford 2006, p. 448-464.
- Lintott, “Aristotle and Democracy”, *The Classical Quarterly* 42-1 (1992), pp. 114-128.
- Lintott, *Aristotle and the Mixed Constitution*, in: R. Brock, S. Hodkinson, *Alternatives to Athens: Varieties of Political Organization and Community in Classical Greece*, Oxford, Oxford University Press, 2000, pp. 152-166.
- A. Lintott, *The Constitution of the Roman Republic*, Oxford University Press, Oxford, 2002.
- A. Lintott, *Political History 146-95 B.C.: Generals and Tribuns*, *CAH IX²*, Cambridge University Press, Cambridge 2006, pp. 40-103.
- A. W. Lintott, *The Theory of Mixed Constitution at Rome*, in: J. Barnes, M. Griffin (eds.), *Philosophia Togata II: Plato and Aristotle in Rome*, Oxford University Press, Oxford, 1997, p. 75-80.
- Tit Livije, *Istorija Rima od osnivanja grada*, prev. M. Mirković, Službeni glasnik, Beograd, 2012.
- Livy, *History of Rome XI*, trans. E. T. Sage, Loeb Classical Library, Cambridge MA – London, 1986.
- Livy, *Rome’s Mediterranean Empire. Books 41-45 and the Periochae*, trans. J. D. Chaplin, Oxford University Press, Oxford, 2007.
- T. J. Luce, *The Greek Historians*, Routledge, London-New York, 1997.
- J. Mansfeld, *Sources*, in: K. Algra, J. Barnes, J. Mansfeld, M. Schofield (eds.), *The Cambridge History of Hellenistic Philosophy*, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, pp. 3-30.
- X. Márquez, *Between Urbs and Orbis: Cicero’s Conception of the Political Community*, W. Nicgorski (ed.), *Cicero’s Practical Philosophy*, University of Notre Dame Press, Notre Dame IN, 2012, p. 181-211.
- N. A. Maškin, *Istorija starog Rima*, Naučna knjiga, Beograd, 2005¹⁰.
- J. M. May, *Cicero: His Life and Career*, in: J. M. May (ed.), *Brill’s Companion to Cicero: Oratory and Rhetoric*, Brill, Leiden, 2002, pp. 1-22.

- J. S. McClelland, *A History of Western Political Thought*, Routledge, London-New York, 1996.
- McGing, *Polybius' Histories*, Oxford University Press, Oxford, 2010.
- P. Merlan, *The Later Academy and Platonism*, in: A. H. Armstrong (ed.), *The Cambridge History of Later Greek and Early Medieval Philosophy*, Cambridge University Press, Cambridge, 1967, pp. 53-82.
- P. Merlan, *Peripatos*, in: A. H. Armstrong (ed.), *The Cambridge History of Later Greek and Early Medieval Philosophy*, Cambridge University Press, Cambridge, 1967, pp. 107-123.
- Molnar, *Rasprava o demokratskoj ustavnoj državi I: Pravo na otpor tiraniji*, Samizdat B92, Beograd, 2001.
- Th. Mommsen, *History of Rome IV: The Revolution*, trans. W. P. Dickson, Scribner, New York, 1911.
- G. R. Morrow, *Plato's Cretan City: A Historical Interpretation of the Laws*, Princeton University Press, Princeton, 1993².
- E. Nelson, *The Greek Tradition in Republican Thought*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004.
- W. Nicgorski, *Cicero and the Rebirth of Political Philosophy*, in: W. Nicgorski (ed.), *Cicero's Practical Philosophy*, University of Notre Dame Press, Notre Dame IN, 2012, pp. 242-282.
- W. Nippel, *Ancient and Modern Republicanism: 'mixed constitution' and 'ephors'*, in: B. Fontana (ed.), *The Invention of the Modern Republic*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006, p. 6-26.
- J. H. Oliver, "Praise of Periclean Athens as a Mixed Constitution", *Rheinisches Museum für Philologie* 98-1 (1955), pp. 37-40.
- M. Pallottino, *A History of Earliest Italy*, Routledge, New York, 1984.
- C. Pelling, *The Triumviral Period, CAH X²*, Cambridge University Press, Cambridge 2006, p. 1-68.
- Photius, *Bibliotheca*, trans. J. H. Freese, Clarendon Press, London, 1920.
- Platon, *Država*, prev. A. Vilhar, B. Pavlović, Dereta, Beograd, 2013.
- Platon, *Kratil - Teetet - Sofist – Državnik*, prev. V. Gortan, D. Štambuk, Plato, Beograd, 2008.
- Platon, *Zakoni. Epinomis*, prev. A. Vilhar, B. Pavlović, BIGZ, Beograd, 1990.
- Plutarh, *Usporedni životopisi I-III*, prev. Z. Dukat, Augustin Cesarec, Zagreb, 1988.

- Pliny the Elder, *Natural History II (Books 3-7)*, trans. H. Rackham, Loeb, Cambridge MA – London, 1967.
- M. Podunavac, *Republikanizam: teorija, nasleđe, principi*, CID, Podgorica, 2014.
- R. H. Popkin (ed.), *The Columbia History of Western Philosophy*, Columbia University Press, New York, 1999.
- J. G. F. Powell, *Cicero's De Re Publica and the Virtues of the Statesmen*, in: W. Nicgorski (ed.), *Cicero's Practical Philosophy*, University of Notre Dame Press, Notre Dame IN, 2012, pp. 14-29.
- Ch. Rowe, M. Schofield (eds.), *The Cambridge History of Greek and Roman Political Thought*, Cambridge University Press, Cambridge, 2008.
- Ch. Rowe, *Aristotelian Constitutions*, in: Ch. Rowe, M. Schofield (eds.), *The Cambridge History of Greek and Roman Political Thought*, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, p. 366-389.
- Ch. Rowe, *The Peripatos after Aristotle*, in: Ch. Rowe, M. Schofield (eds.), : Ch. Rowe, M. Schofield (eds.), *The Cambridge History of Greek and Roman Political Thought*, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, pp. 390-399.
- Ch. Rowe, *The Politicus and other Dialogues*, in: Ch. Rowe, M. Schofield (eds.), *The Cambridge History of Greek and Roman Political Thought*, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, pp. 233-251.
- S. Salkever (ed.). *The Cambridge Companion to Ancient Greek Political Thought*, Cambridge University Press, Cambridge, 2009.
- H. H. Scullard, *A History of the Roman World, 753 to 146 BC*, Methuen & Co, London, 1969.
- R. W. Sharples, *The Problem of Sources*, in: M. L. Gill, P. Pellegrin (eds.), *A Companion to Ancient Philosophy*, Oxford University Press, Oxford 2006, pp. 430-447.
- M. Schofield, *Epicurean and Stoic Political Thought*, in: Ch. Rowe, M. Schofield (eds.), *The Cambridge History of Greek and Roman Political Thought*, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, pp. 435-455.
- M. Schofield, *Social and Political Thought*, in: K. Algra, J. Barnes, J. Mansfeld, M. Schofield, *The Cambridge History of Hellenistic Philosophy*, Cambridge University Press, Cambridge, pp. 739-770.
- P. Shorey-a, "Τύχη in Polybius", *Classical Philology* 16-3 (1921), pp. 280-283.
- V. Stanovčić, *Politička teorija I*, Službeni glasnik, Beograd, 2008².

- C. E. W. Steel, *Cicero, Rhetoric, and Empire*, Oxford University Press, Oxford, 2001.
- L. Strauss, J. Cropsey, *History of Political Philosophy*, The University of Chicago Press, Chicago – London, 1987³.
- R. Syme, *The Roman Revolution*, Oxford University Press, Oxford – New York, 1960.
- F. W. Walbank, *A Historical Commentary on Polybius*, I-III, Oxford University Press, Oxford 1957-1978.
- F. W. Walbank, *Macedonia and Greece*, CAH VII-1, Cambridge University Press, Cambridge, 1984, pp. 221-256.
- F. W. Walbank, 'Political Morality and the Friends of Scipio', *Journal of Roman Studies* 55 1-2 (1965), pp. 1-16.
- F. W. Walbank, *Polybius*, University of California Press, Berkley – Los Angeles – London, 1990.
- F. W. Walbank, 'Polybius and Rome's Eastern Policy', *Journal of Roman Studies* 53 1-2 (1963), pp. 1-13.
- F. W. Walbank, *Polybius, Rome and the Hellenistic World: Essays and Reflections*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002.
- G. Walker, "The New Mixed Constitution: A Response to Liberal Debility and Constitutional Deadlock in Eastern Europe", *Polity* 26-3 (1994), pp. 505-515.
- B. H. Warmington, *Carthage*, Robert Hale Limited, London, 1960.
- N. Wood, *Cicero's Social and Political Thought*, University of California Press, Berkley – Los Angeles – Oxford, 1991.
- J. Zarecki, *Cicero's Ideal Statesman in Theory and Practice*, Bloomsbury, London - New York, 2014.
- Ц. Б. Бјури, Р. Мигс, *Историја Грчке до смрти Александра Великог I-II*, Завод за уџбенике, Београд, 2008.
- Ц. Бордман, Ц. Грифин, О. Мари, *Оксфордска историја римског света*, СЛЮ, Београд, 1999.
- М. Будимир, М. Флашар, *Преглед римске књижевности*, Универзитет у Београду, Београд, 1996.
- Ж.-П. Вернан, *Ликови старе Грчке*, СЛЮ, Београд, 2007.
- М. Ђурић, *Историја политичке филозофије*, Албатрос плус, Београд, 2010.
- М. Ђурић, *Хуманизам као политички идеал: оглед о грчкој култури*, Терсит, Београд, 1995².

- М. Н. Ђурић, *Историја хеленске књижевности*, Завод за уџбеника и наставна средства, Београд, 2003.
- И. Јордовић, *Платон и демократски корени тиранског човека. Студије о кнежевском огледалу, антидемократској теорији и тиранској типологији у класичној Грчкој*, Балканолошки институт САНУ, Београд, 2015.
- Л. Камфора, *Грађанин*, у: Ж.-П. Вернан, *Ликови старе Грчке*, СЛЮ, Београд, 2007, стр. 127-162.
- Ксенофонт, *Хеленска историја*, прев. М. Душанић, Матица српска, Нови Сад 1980.
- М. Мирковић, *Историја римске државе од Ромула, 753. године пре Христа, до смрти Константина, 337. године нове ере*, Службени гласник, Београд, 2014.
- Ф. Папазоглу, *Историја хеленизма*, Српска књижевна задруга, Београд, 2010.
- Паусанија, *Опис Хеладе I-II*, прев. Љ. Вулићевић, Матица српска, Нови Сад, 1994.
- Полибије, *Историје*, I-II, прев. и ком. М. Рицл, Матица српска, Нови Сад, 1988.
- М. Ростовцев, *Историја старог света: Грчка. Рим*, Матица српска, Нови Сад, 1974.
- Љ. Тадић, *Наука о политици*, Завод за уџбенике, Службени гласник, Београд, 2007.
- Тукидид, *Пелопонески рат*, прев. Д. Обрадовић, Admiral Books, Београд 2010.
- *Херодотова историја*, прев. М. Арсенић, Дерета, Београд, 2009.
- Цицерон, *Држава*, прев. Б. Шијачки-Маневић, Плато, Београд, 2002.
- Марко Тулије Цицерон, *Закони*, прев. Б. Шијачки-Маневић, Плато, Београд, 2002.

БИОГРАФИЈА АУТОРА

Мр Ива Смиљанић је рођена 25. августа 1979. године у Београду. Основне студије историје завршила је на Филозофском факултету у Београду 2005. године, одбраном дипломског рада на тему *Афера Вотергејт до пада Никсона са власти у југословенској штампи*. Специјалистичке студије за тероризам и организовани криминал на Факултету политичких наука у Београду завршила је 2006. године. Завршила је 2007. године једногодишње студије Пословне школе за односе с јавношћу у Београду. Магистарске студије уписује 2007. године на Факултету политичких наука у Београду, смер Политичка теорија и методологија политичких наука. Магистарски рад под насловом *Културно-историјске претпоставке за настанак политичке теорије у Хелади* (ментор проф. др Илија Вујачић) одбранила је 2011. године.

Запослена је на позицији аналитичара у обавештајној служби Управе царина од 2007. до 2009. године. У току рада у обавештајној делатности била је на позицији официра за везу за све обавештајне службе Европе, као и контакт особа за Интерпол и Министарство унутрашњих послова. Током професионалног рада у овој делатности стекла је више стручних сертификата, од којих се посебно истичу два: Certificate - Intelligence Awareness training (Customs and Fiscal Assistance Office, CAFAO) 2007. године и Certificate of attendance in the RILO (Regional Intelligence Liaison Office) for Eastern and Central Europe's CEN (Customs Enforcement Network) training in Brussels (WCO - World Customs Organisation, Brussels) 2008. године.

Од 2011. године запослена на експертској позицији саветника за спречавање финансијских превара у америчко-европском инвестиционом фонду. У току рада на овој позицији стекла је већи број професионалних сертификата, како из области превенције, детекције, истраге и санације финансијских превара, тако и из финансијског менаџмента у ужем смислу, од којих су најважнији четири сертификата добијена у оквиру специјалистичког тренинга Global Talent Intelligence Strategies, од 2012. до 2014. године.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора _____ Ива Смиљанић _____

Број индекса _____

Изјављујем

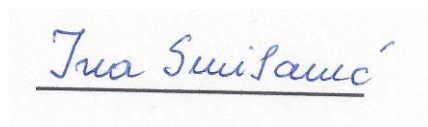
да је докторска дисертација под насловом

Мешовити политички облик у Полибијевој политичкој теорији

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, _____ 04. 08. 2016. године _____



Iva Smiljanić

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Ива Смиљанић

Број индекса _____

Студијски програм _____

Наслов рада Мешовити политички облик у Полибијевој политичкој теорији

Ментор Проф. др Илија Вујачић

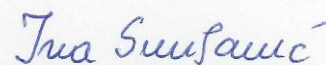
Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањена у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, 04. 08. 2016. године



Iva Smiljanić

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Мешовити политички облик у Полибијевој политичкој теорији

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.


Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.
Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, _____ 04. 08. 2016. године _____



Jela Šušarac

1. **Ауторство.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.
2. **Ауторство – некомерцијално.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.
3. **Ауторство – некомерцијално – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.
4. **Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.
5. **Ауторство – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.
6. **Ауторство – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.